

ВІДГУКИ НА КНИГУ

Часто буває так, що справжнє біблійне християнство хибно висвітлюють у медіа, його хибно використовують у політиці та хибно викладають в університетах і коледжах, а після того його неправильно розуміє більшість людей. Саме тому кожен матиме користь з прочитання цієї книжки – байдуже, чи ви скептик, шукач, новонавернений або давній послідовник Христа. Поєднання вдумливого генія Чака Колсона і захопливої прози Гарольда Фікетта – це стисле, зрозуміле та переконливе підсумування того, у що насправді вірять послідовники Христа.

РІК ВОРРЕН, пастор церкви «Седдлбек Черч»,
автор книги «Життя з метою»

Тіло Христове спрагло чекає, коли сурма возвістить повернення до нашого коріння, повернення до основ, до того, що робить нас правдивими християнами – незалежно від нашої конфесійної належності, різниці між поколіннями чи різного способу поклоніння. І ця книжка – цей заклик! Чарльз Колсон закликає нас назад до того, у «що ми віримо», не надокучаючи нам богословським жаргоном; назад до того, «що має значення», не накидаючи нам конкретний порядок денний; нагадує нам, «що стоїть на кону», не докучаючи нічим. Це обов'язкове читання для всіх, хто звіщає ім'я Христа!

ЧІП ІНГРЕМ, пастор, письменник, автор
і ведучий національної радіопрограми
«Життя на межі»

Це – класичний Чарльз Колсон, який розважливо перекоонує й пристрасно доводить. Один лише розділ про те, як Євангеліє приходить у в'язниці, здатен розширити обрії розуму і змушує заспівати серце.

ДЖОН ОРТБЕРГ, пастор пресвітеріанської
церкви в Менло Парк, Каліфорнія

Чак Колсон – найяскравіший свідок християнської віри, якого я знаю, і сила його переконань так само вражаюча, як і його життя. Він дав нам сучасне визнання апостольської віри – чітке, вичерпне та принаadne. Ця мудра книга однаково корисна для тих, хто визнає і шукає віру.

ТІМОТІ ДЖОРДЖ, старший редактор журналу
«Християнство сьогодні», автор книги
«Теологія реформаторів»

Тут Чарльз Колсон ставить найважче запитання християнської віри й одночасно відповідає на нього. Він знає, що всі, хто найбільше потребує почути його, не будуть слухати, якщо він не зважить на поринути в темряву їхніх сумнівів, страхів і проблем.

БРАЯН ЧАПЕЛЛ, президент Богословської
семінарії Завіту

«Віра», без сумніву, стане класикою, так само як і «Любити Бога». Цей майстерний твір може і має використовувати кожна євангельська церква, кожен пастор і рядовий віруючий. Книга узагальнює правду про основи нашої віри, а також те, як цю віру можна описувати, визнавати і поширювати світом, який так відчайдушно потребує її. Як майстерний оповідач, що сплітає разом сильні, приголомшливі істини, Чак Колсон виконав, безумовно, дивовижну роботу. Я без вагань рекомендую цю чудову книгу і проситиму всіх моїх однодумців, колег і послідовників прочитати її.

ФРЕНК С. ПЕЙДЖ, президент Південної
баптистської конвенції

У вік плутаних думок про те, чим насправді є християнство, нова книжка Чака ставить крапки над «і», з'ясовує факти і запалює розум і душу, нагадуючи нам усім про історичні та позачасові істини нашої віри!

ДЖОНІ ІРЕКСОН ТАДА, засновниця
міжнародного центру служіння інвалідам
«Джоні й друзі»

Колсон і Фікетт написали пояснення наших часів, а також доказ християнської віри – зрозумілий, пристрасний, щирий, елегантний і врешті-решт глибоко зворушливий. Тим, хто вірить в Ісуса Христа, ця книга збадьорить серце. Але всякий, хто чесний духом, – вірянин він чи ні, знайде світло в цій дивовижній праці.

ЧАРЛЬЗ ДЖОЗЕФ ШАП'Ю з Ордену братів
менших капуцинів, архієпископ Денвера

Чак Колсон завжди надихав мене – як своїми творами, так і коментарями. Його остання книжка «Віра» піднесла це натхнення на новий рівень. У світі, де раз-у-раз з'являються нові визначення віри і нові визначення того, хто такий Бог, «Віра» ясно нагадує нам, у що ми віримо й чому. Я раджу цю книжку кожному християнинові, який прагне приготуватися до викликів життя в безбожному світі за допомогою Божого послання надії.

ДЖОНАТАЛ ФАЛВЕЛ, пастор баптистської
церкви «Томас Роуд»

Ця книжка блискуче пояснює життєво важливі теми, які належить обговорити й вивчити в кожній церкві, кожній церковній спільноті та кожній християнській сім'ї, і демонструє, як зробити таку дискусію натхненною втіхою, а не рутинною працею.

ФІЛІП Е. ДЖОНСОН, автор книги
«Суд над Дарвіном»

«Віра» розповідає саме те, що обіцяє її підзаголовок: у що вірять християни, чому вони в це вірять і чому це має значення... Завдяки незаперечним прикладам і переконанню Колсон наполегливо кличе нас долучитися до святих, які перед нами наслідували живого Спасителя, що й досі потужно діє у світі.

ДЖЕЙМС М. КУШНЕР, відповідальний
редактор, «Тачстоун: Журнал просто
християнства»

Колсон і Фікетт продемонстрували високу майстерність, висвітлюючи визначні моменти християнської віри, поведінки і благодаті на похмурому тлі нашого нестримного декадансу. Дякую Богові за таких людей і таку книжку.

Дж. І. ПАКЕР, Ріджент-Коледж

Чарльз Колсон написав ще одну книгу, яку наповнює велика мудрість, сильна віра і бездоганна ясність. «Віра» має всі ознаки класики.

КОРНЕЛІЙ ПЛАНТИНГА-МОЛОДШИЙ, президент і професор богослов'я, Богословська семінарія Кальвіна

Ця книжка допомагає нам вірити сильніше, любити глибше, служити смиренніше і веселитися бурхливіше. Прочитайте її самі, а тоді придбайте ще два примірники: один для вірянина, якого ви навчаєте, і ще один для скептика, якого ви наvertsаєте.

РАССЕЛ Д. МУР, диякон, Південна баптистська богословська семінарія

Добре розуміння основних правд християнської зрілості – це передумова зрілості християнина... Тепер Чарльз Колсон і Гарольд Фікетт узагальнили для нас ці основні істини зрозумілою та дуже легкою мовою. Ця книжка, безумовно, допоможе звичайним християнам зрозуміти віру, яку вони визнають.

ДЖЕРРІ БРІДЖЕС, автор християнських бестселерів

Ця книжка – радісна подія! Вона написана з гострою проникливістю переконаного мислителя, який тлумачить ключові доктрини християнської віри. Цей том – ще один дар Чака Колсона Христовій справі.

МАКС ЛУКАДО, автор численних бестселерів за версією «Нью-Йорк Таймс»

Чак Колсон не лише формулює великі моральні проблеми сьогодення так, як взагалі мало хто зможе; він також здатен красномовно й переконливо вказати на єдині ліки, що здатні оздоровити наше суспільство: спасительне пізнання Ісуса Христа. Бог не раз з великою силою використовував цього доброго чоловіка впродовж багатьох років, і я маю за честь називати його своїм добрим приятелем і братом.

ДЖЕЙМС ДОБСОН, автор бестселерів, засновник
і голова радіопрограми
«У фокусі – сім'я»

ЧАРЛЬЗ
КОЛСОН
І ГАРОЛЬД ФІКЕТТ

ВІРА

У що вірять християни,
чому вони в це вірять
і чому це має значення

*Переклав з англійської
Остан Гладкий*

Київ
2022

УДК 27-42
ББК 86.37-43
К 61

Перекладено за виданням:

Charles Colson
and Harold Fickett

The Faith

Книга відсилає читача до коріння християнської віри з метою дати відповідь на запитання, винесені в назву: у що вірять християни, чому вони вірять у це та чому це насправді важливо.

У книжці зображено глобальну картину того, як упродовж двох тисячоліть історії людства ортодоксальна християнська віра була найбільшою рушійною силою у формуванні західної цивілізації. Розквіт віри приніс країнам Старого та Нового Світу домінуючу роль на планеті, а занедбання її сьогодні призводить до страшних наслідків розпаду культури, зіткнення цивілізацій та інших проблем.

Автор торкається головних догматів (тверджень), які поділяють християни усіх конфесій, і намагається на багатьох свідченнях і життєвих прикладах – починаючи з античної історії до сьогодення – довести, чому віруючим слід міцно триматися ортодоксального християнства – віри, раз та назавжди переданої святым.

Чарльз Колсон

К 61 Віра/Чарльз Колсон, Гарольд Фікетт; пер. з англ. Остап Гладкий – К.: Єфетов О.В., 2022. – 280 с.

ISBN 978-966-8795-60-2

УДК 27-42
ББК 86.37-43

Originally published in the U.S.A. under the title: Faith, The
Translated by Ostap Gladky
Published by arrangement with The Zondervan Corporation,
a subsidiary of HarperCollins Christian Publishing, Inc.

В оформленні обкладинки та внутрішніх сторінок використовуються зображення за ліцензією Shutterstock.com. Copyright © by Stephen Coburn

ISBN 978-966-8795-60-2 (укр.)
ISBN 978-0-310-27603-6 (англ.)

© Charles W. Colson, 2008
© Видавнича група «Нард»,
видання укр. мовою, 2022

ЗМІСТ

Передмова • 11

Пролог • 15

Частина I БОГ І ВІРА

1. Повсюди, завжди й усіма • 23
2. Бог є • 35
3. Він промовляв • 49
4. Істина • 69
5. Що пішло не так • 85
6. Вторгнення • 97
7. Бог над нами, Бог поруч, Бог усередині • 115

Частина II ВІРА І ЖИТТЯ

8. Зміна ідентичності • 133
9. Примирення • 151
10. Церква • 173
11. Будьте святі – преображайте світ • 187
12. Святість життя • 201
13. Чим усе закінчиться • 219
14. Радість ортодоксії • 233
15. Велика пропозиція • 241

Примітки • 263

З удячністю • 274

Додаток: Віра, раз назавжди передана святим • 277

*У цій книзі автор спирається на працю святих, які
впродовж двох тисячоліть відважно захищали, часто
віддаючи своє життя, християнську ортодоксію.*

*І ця книжка присвячена двом із цих святих, моїм колегам
Тімоті Джорджу та Річарду Джонові Нойгаузу, яких
Бог підніс цього разу на захист віри, «раз назавжди»
переданої нам.*

ортодоксія: \ ör-the-däk-sē \ *іменник*

1) те, що належить приймати, або традиційна й усталена віра,
а надто в релігії; належне, правильне й узвичаєне;

2) те, що відповідає християнській вірі, висловленій у ранніх
християнських екуменічних символах віри та свідоцтвах

ПЕРЕДМОВА

*[Я] вважаю за конечне написати вам,
щоб заохотити вас боротися за віру,
раз назавжди передану святим (Юди 1:3*).*

Чи віддали б ви своє життя за справу, яку не розумієте до кінця? Чи намагалися б ви переконати когось іншого долучитися до вас? Ні, і я не робив би цього також. Саме тому я вирішив написати цю книгу і запросив Гарольда Фікетта долучитися до мене.

Християни, які сповідують християнство, здебільшого не знають, у що вони вірять, а тому не можуть ані зрозуміти, ані захистити християнську віру – і тим більше втілювати її в житті. Чимало тих речей, які ми говоримо невіруючим, не відображають справжнього християнства. І переважна частина невіруючих черпає свої уявлення про християнську віру зі стереотипів та карикатур, які створює популярна культура.

Коли я повідомив друзям, що хочу написати доступну книгу, яка приблизно на двохстах із чимось сторінках підсумує основні істини християнства, дехто з них стверджували, що це неможливо – надто широка тема, зауважували

Цитати зі Святого Письма наводяться переважно в «Сучасному перекладі з давньоєврейської та давньогрецької мов» (Київ: УБТ, 2020); в окремих випадках використовується переклад Івана Хоменка, що позначається () біля посилання. – *Прим. ред.*

вони, вже не кажучи про всілякі богословські підводні камені. Інші подумали, що нікого не зацікавить порохнява доктрина й історія. Але минуле не лише формує сучасне, воно також показує нам майбутнє. Ми бачимо набагато більше й далі, стоячи на плечах тих, хто йшов перед нами.

Тож ця книга про віру, що «раз назавжди передана свя-тим» – основи, у які завжди вірили всі справжні християни й які Клайв Люїс назвав «просто християнством». У певному сенсі тут немає нічого нового – нічого, що годі знайти в Писанні та в наших символах віри, які відображають апостольське вчення, або не можна висувати з Писання, коли ми прагнемо зрозуміти сучасний світ. І попри це, тут йдеться також про нове – повсякчасно нове, тому що воно вічне.

Ця книга писалася з глибоким переконанням, що саме це повинні обороняти люди, визнаючи християнську віру посеред неймовірних викликів нашого часу. Вона відображає найглибші впливи на моє життя, які започаткувала книга «Просто християнство» Клайва Люїса, ставши величезним внеском у моє навернення. Ми також черпали натхнення з класичної праці Дороти Сеєрс «Доктрина або хаос» і знакової книги великого християнського державного діяча й аболіціоніста Вільяма Вілберфорса «Справжнє християнство».

Крім того, є й інші твори, які справили на мене величезний ефект: різноманітні та легкодоступні писання Джона Стотта, такі як «Основи християнства»; робота Джона Грейшема Мейчена, який 75 років тому відважно захищав віру у великій книзі під назвою «Християнство і лібералізм». Чимало аргументів, які ви побачите, походять також від Г.К. Честертона, і зокрема його книги «Ортодоксія»; творів Абрахама Кайпера і Френсіса Шеффера, чії писання змінили моє богослов'я та світогляд.

Я надихався «Систематичним богослов'ям» Беркгофа, яке було моєю настільною книгою протягом багатьох років, і тепер – «Систематичним богослов'ям» Томаса Оде-

на, його надзвичайно корисним поглядом на патристичний період, коли пам'ять про вчення апостолів була ще досить свіжою. До того ж ви побачите більш недавній вплив Родні Старка – відомого соціолога, який розпочав як скептик і завершив як вірний, а також Тімоті Джорджа, Джима Паркера, Ніла Плантаїнґі і Річарда Нойгауза.

Для перших читачів обкладинка виявилася провокативною. Вона зображає двері, які ведуть усіх людей з темряви до світла. Дорога крізь них вузька, каже нам Придверник, але він обіцяє відчинити двері та привітати нас у Його світлі. Бо Він є світло, яке освітлює все інше, і саме тому християнська віра вабить і притягує; це найбільша надія світу, а не те, що йому нав'язують.

Ви зауважите, що двері досі відчинені, але відхилені лише трохи. Західна культура робить усе, що спроможна, щоб зачинити ці двері. Але Придверник (який і є Дверима) ніколи не допустить, щоб вони зачинилися повністю.

Він запрошує вас увійти в них.

І ще промовляв до них Ісус, і так їм казав: «Я – Світло для світу! Хто піде за Мною, той не ходитиме в темряві, але матиме Світло життя».

– Івана 8:12

ПРОЛОГ

У містечку Нікель Майнс, що в Пенсільванії, любов мала стати сильнішою за смерть.

Уранці 5 жовтня 2006 року 25 дітей навчалися в місцевій однокімнатній сільській школі – подібній до комори споруді з невибагливою дзвіницею і переднім ганком на сталевих шворнях. Проста у всьому будівля відображала цінності спільноти амішів, які навчали там своїх дітей. Аміші сягають своїм корінням пацифістських швейцарських християнських громад, які в XVI і XVII століттях вирішили зректися марноти цього світу.

Того ранку в спільноті амішів трапилося найгірше безумство, яке може бути у світі. О 9.51 Чарльз Карл Робертс IV, 32-річний молочар, вдерся до школи амішів у західній частині Нікель Майнс, порушивши мирну тишу, що панувала у спільноті. Насильство, яке цей чоловік готувався вчинити, він обдумав заздалегідь і прийшов сюди, добре підготовлений. Він узяв із собою дробовик, 9-міліметровий пістолет, шестизарядну гвинтівку, близько шестисот набоїв, електрошокер і два ножі. Також мав інструменти та будівельні матеріали.

Злодій наказав малим дівчаткам швидко стати в ряд перед шкільною дошкою і змусив учительку Емму Мей Зук вивести своїх 15 учнів, вагітну жінку і трьох матерів з немовлятами надвір. Коли вони пішли, Чарльз Робертс забарикадував себе всередині будівлі за допомогою 140- і 90-міліметрових дощок, які він приніс із собою. Тоді зав'я-

зав еластичними мотузками руки і ноги малих дівчат, яким було від 6 до 13 років.

Вочевидь, нападник не мав наміру поспішати. Він зателефонував своїй дружині на мобільний, щоб зізнатися (це частково пояснило передсмертні записки, які Робертс залишив удома), що він розбестив двох своїх юних родичок двадцять років тому. Ця історія, як видається, була вигаданою. Також він розповів, яким горем стала для нього смерть маленької дочки. Коли дівчата-аміші спитали в Робертса, чому він бажає їм зла, той відповів, що сердитий на Бога.

Спільнота зреагувала значно швидше, ніж міг передбачити Робертс, до того ж самі школярки змінили його плани. Про задум Робертса згвалтувати дівчат свідчив лубрикант, який він приніс із собою, але їхня вчителька Емма Мей Зук відразу побігла до сусідського будинку і викликала поліцію о 10.36. Поліцейські прибули вже через дев'ять хвилин. Вони звернулися до Робертса з гучномовців на патрульних машинах. Той відповів, що якщо за лічені секунди територію не очистять, то він повбиває всіх.

Тоді обізвалася найстарша з дівчат, Меріан Фішер. Рідна мова амішів – швейцарський діалект німецької, тож вона щосили намагалася підібрати англійські слова. «Застрель мене і відпусти всіх решта», – благала Меріан. «А потім – і мене», – втрутилася в розмову Барбі, одинадцятирічна сестра Меріан. Вони виявили найбільшу любов, на яку тільки здатні люди.

Рознервований відвагою дівчат і появою поліції, Робертс спробував стратити всіх десятих школярок, нещадно поливаючи їх кулями.

На звуки пострілів до будівлі примчала поліція. Останнім своїм пострілом Робертс вчинив самогубство – ще до того, як поліцейські встигли дістатися до нього.

Хоча Робертс розстрілював усіх десятих дівчат упритул і в кількох з них влучив не один раз, він не зміг помститися Богові так, як запланував. П'ятеро дітей вижили.

Сестра Меріан Барбі була однією з них, і саме завдяки цьому ми знаємо деякі подробиці того, що сталося в будівлі школи того жахливого дня.

Смерть Чарльза Робертса засмучувала хіба лиш тим, що його не вдалося притягнути до суду.

Але саме тут ця історія повернула в цілком несподіваному напрямі. Уся спільнота амішів взяла приклад із самопожертви та любові до ближнього, які виявила юна Меріан Фішер. Хоча Чарльз Робертс вирішив вилити свій гнів на невинних, аміші подарували прощення винним. На кадрах кінохроніки видно старосвітський кортеж амішів, що котиться головною вулицею Нікель Майнс, прямуючи на похорон застрелених дітей. Це була зворушлива й мальовнича сцена. Але в пам'яті закарбувалися також інші образи: чоловіків і жінок з громади амішів, які відвідали похорон Чарльза Робертса на кладовищі методистської церкви його дружини. Вони наполягали на тому, що не мають права судити його. Старші амішів навіть попросили свою спільноту утриматися від того, щоб вважати Робертса злом.

Також аміші зв'язалися з Марі Робертс, дружиною вбивці, та її дітьми. Вони запросили сім'ю відвідати похорон дівчат, тому що Біблія каже плакати з тими, хто плаче, і сім'я Робертсів оплакувала свою втрату. Коли звідусіль почали стікатися кошти на медичні потреби поранених дівчат, старші в спільноті амішів передбачили, що з цих грошей буде створено спеціальний фонд для допомоги вдові та її трьом дітям.

Християни практикували такі самі неоясненні жертвність і любов ще за часів Римської імперії. Катастрофічні події були значно поширеніші в стародавньому світі, ніж у нашому. Наприклад, прадавнє місто Антіохія зазнало сорок однієї природної та соціальної катастрофи впродовж римського правління – пересічно одна траплялася раз на

п'ятнадцять років¹. Бунти, потопи, землетруси, пожежі, військові облоги та пошесті постійно загрожували стерти з мапи світу центри римської цивілізації.

За розміром переважна частина римських міст була не набагато більша, ніж зображено на поштових марках. Зазвичай люди жили в багатоповерхових будівлях, поділених, наче вольєр для кроликів, на однокімнатні помешкання. У кожній оселі було розташоване відкрите вогнище для приготування їжі, і цілі міські квартали часто горіли, як хмиз. Як свідчать записи спогадів сучасників, нечистоти з нічних горщиків дощем проливалися на міські вулиці. З каналізацією надворі, продимленим повітрям і неймовірним скупченням людей – у той час, коли мило ще не вживали! – міста стародавньої Римської імперії були ідеальним місцем для поширення інфекційних хвороб. Пошесті в ті часи передрішали долю від 30 до 40 відсотків міських мешканців. На початку мору багаті втікали до своїх сільських маєтків. Поганство не вчило того, що людське життя священне.

Однак чимраз більше тих, хто називали себе християнами, вірили, що кожну людину сотворено за образом люблячого Бога. Бог християн сподівався, що Його послідовники визнають Його любов, пожертвувавши собою за для інших. Вони мали поширити свою любов не тільки на сім'ю та друзів, а й на своїх ворогів. Слова «любіть одне одного» стали метою їхнього життя.

Уявіть собі молодого християнина (ми назвемо його Фортунум), який живе в одному з пропащих римських міст у 166 році до нашої ери, в пору першої великої пошесті, ймовірно віспи.

На вулиці Фортун зустрічає свого приятеля-християнина Кріспа, і разом вони тягнуть ручний візок до фонтана в центрі міста. Це місце зазвичай жваве цієї пори року: сусіди кличуть одне одного з вікон перенаселених будинків, відчиняються крамниці і вулицями гуркотять важкі повози, навантажені товарами. Але тепер у тиші чути лише поскрипування візка

Фортуна, а також гримотіння і періодичні стогони жертв пошести в помешканнях над головою, від яких прохолода сніданку здається ще холоднішою і кожен крок важчим.

Водограй був тим останнім місцем, куди недужі й вмирущі могли прийти напитися, після того як їхні сусіди та сім'ї помічали в них недугу і покидали їх, що було звичайною практикою. Там Фортун і Крісп знайшли нових двадцятьох жертв пошести, багато з яких лежали на землі в закривавленій одежі, тому що кров сочилася з пустул на останній стадії недуги. Інші вже були мертві. Двоє християн перекладають тих, хто вже не міг іти, у свій візок, і кликають всіх, хто міг, іти за ними. Згодом того ранку Фортун і Крісп повернуться за вмерлими і подбають про те, щоб їх поховали як слід.

У римському гарнізоні міста, імовірно, був шпиталь з ізольованою палатою для інфекційних хвороб, таких як віспа, але вона призначалася лише для римських вояків, і християн туди не допускали. Фортун і Крісп ведуть жертв пошести до будинку багатших членів своєї спільноти. Недужі на віспу страждають від гарячки, болю голови, спини і шлунка, а також нападів блювоти. Після цих грипоподібних симптомів проступає висип: наповнені білим гноем відкриті рани, які вкривають цятками лице, горло й очі, розходяться по руках і ногах. Давні християни могли хіба що напоїти жертв водою, тримати їх у якнайбільшій чистоті і збадьорити їх добротою та молитвою.

Фортун, який покинув свою дружину та дітей того ранку вдома, щоб цілий день перевозити жертв до імпровізованих шпиталів і хоч якось вгамувати їхній біль, знав, що, піклуючись про недужих, скоріш за все, погубить своє життя. Щоразу, коли він зазірав у висипане лице жертви, він дивився у вічі смерті.

Турбота, яку виявляли християни, часто призводила до того, що вони гинули від пошести самі. Але, як це не парадоксально, їхнє співчуття не сприяло в перспективі тому, що ряди християн ріділи – якраз навпаки. Піклування про

недужих збільшувало аж на дві третини кількість тих, хто вижив², і це свідоцтво привертало багатьох нових вірних. Додержуючись вчення Христа без огляду на власний гаразд, ці християни, всупереч усім сподіванням, розрослися з невеликої секти до панівної культурної групи.

Безпрецедентне християнське вчення спонукало людей дбати про недужих і злиденних. Лише Ісус навчав тому, що послідовники можуть знайти Його у своїх ближніх. «Бо голодував Я, і ви дали Мені їсти; спраглим був, і ви Мене напоїли... Запевняю вас: те, що зробили одному з Моїх найменших братів, ви зробили Мені» (Матвія 25:35, 40). Люди дивувалися, бачачи, як подібно чинили християни. Так само нас приголомшує приклад прощення, який дали нам аміші. «Любіть ваших ворогів, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, які кривдять і переслідують вас» (Матвія 5:44). Після трагедії, у якій було вбито їхніх дітей, аміші практикували любов, що мусить практикувати *кожен* християнин.

З одного боку, нас мало б здивувати те, чому прощення амішів настільки дивно виглядає для всіх. Бо ж це не що інше, як саме Євангеліє – хоча, треба визнати, аж надто рідкісний приклад повноцінного втілення його на практиці. Але чому запеклі критики християнства не розуміють того, що практика любові й прощення стали відзнакою християнства, справжнього християнства? Тому що ми, християни, не розуміємо сповна засад нашої віри і через це не можемо впровадити цю віру в життя.

Та коли ж ми почнемо розуміти, то це, як побачимо згодом, стане закликком до надзвичайно захопливої пригоди. Бог хоче зробити нас новим створінням у Христі. Фактично це означає долучитися до Христової праці у світі. Тому скептики зрозуміють згодом, що справжнє християнство – це не загроза, а величне запрошення.

ЧАСТИНА І

БОГ І ВІРА

ПОВСЮДИ, ЗАВЖДИ Й УСІМА

Те, що ми побачили у Нікель Майнс і в часи римських пошестей, – це і є справжнє християнство: жертвна любов, піклування про всіх людей, прощення і примирення, добро, що долає зло. Ці два приклади, узяті з тисяч, які я міг би обрати, насправді є ознаками Царства Божого, яке проголосив Ісус і яке втілюють донині Його учні.

Слід визнати, що християнство не завжди практикували саме так. Християни часто виглядають як грішні, недосконалі й надламані люди, які проголошують одне, а роблять інше. Однак усупереч хибним суспільним уявленням про християнство нині, християнська Церква та істина, яку вона захищає, – це дві наймогутніші сили в людській історії, здатні змінювати життя і культуру. Цю вічну істину не раз випробовували й підтверджували впродовж двох тисячоліть.

Християнство – вічна істина

Кілька років тому я і моя дружина Патті заїжджали під час місіонерської подорожі до Лондона. Одного дня ми знайшли кілька вільних годин на екскурсію і відвідали архітектурний шедевр Крістофера Рена – собор Святого Павла в самому серці старого міста. Сотні туристів юрмилися навколо, роздивляючись мистецькі скарби і

скульптури, милуючись величною ротондою вгорі. Нам вистачило лише одного погляду на вузький прохід, що звивався вгору під купол, аби забути про думку здиратися догори сходами.

На наш подив, англіканську месу відправляли на головному престолі і, що цікаво, транслювали через гучномовці. Туристи зважали на ці звуки не більше, ніж на музику в ліфті. Але ми пробралися крізь юрбу до останньої лави і сіли, мабуть, серед сотні інших вірян.

Хоча сам я належу до євангельської традиції, мене полонила краса літургії, яка має біблійну основу. Ми вирішили посидіти тихо декілька хвилин, щоб натішитися силою Слова в цьому величному оточенні.

Нас захопила церковна історія. Я пригадав похорон Вінстона Черчілля, що відбувся тут 1965 року, і ми відвідали меморіальну каплицю на честь американської допомоги у Другій світовій війні. Історія Собору Святого Павла нараховує багато століть. Королева Єлизавета I (1533–1603) допомогла відновити його після удару блискавки. Бічну каплицю названо іменем Святого Дунстана, який майже одноосібно відродив британське християнство після данського нашествия в X столітті і, безсумнівно, доклав руки до відновлення собору Святого Павла, що стояв тоді на тому самому місці.

Коли в ході літургії священник вигукнув: «Христос помер! Христос воскрес! Христос прийде знову!» – мене приголомшило розуміння того, що паства і випадкові спостерігачі почули саму суть Євангелія, яке велично проголошували тут щонайменше 1400 років, відколи збудовано перший собор Святого Павла, і, цілком імовірно, ще раніше у римські часи¹. Те саме Євангеліє – кожне його вчення – взяло свій початок у Писанні, було дане апостолами і висловлене у символах віри ранньої Церкви. Ісус Христос той самий учора, сьогодні й навіки.

Я прошепотів свої думки Патті, і вона кивнула на знак згоди. Від усвідомлення цього дрозж побіг по наших спи-

нах. «Віру, раз назавжди передану святим» (Юда 3) відважно звіщали з цього віттаря, і сотні випадкових туристів, хай навіть несвідомо, вбирали її в себе. Так завжди було і завжди так буде!

Друга хвиля натхнення наринала на мене тоді, коли я збагнув, що наша прадавня віра дала відповідь на найглибші питання в серцях усіх тих, хто прийшов до собору Святого Павла того дня і секуляризованої Британії загалом. Це свідоцтво лунало в самому серці космополітичного міста і серед народу, який переважно відвернувся від Бога в чимраз безнадійніші часи. Християнський Захід зазнає тиску від подвійного виклику секуляризму й радикального ісламу – і коріння цих двох сил має деякі несподівані подібності. На мою думку, тільки завдяки християнству Західна Європа й Америка можуть упоратися з цими страшними викликами.

Навіть у той час, коли ми слухали літургію, радикальний іслам продовжував перетворювати столицю Британії на «Лондоністан». Уже невдовзі радикали почнуть закладати бомби в міські автобуси й метро, протиставивши секуляризованому суспільству агресію на релігійному ґрунті, яку воно неспроможне збагнути. Тільки Бог любові, якого прославляли того дня в соборі Святого Павла, міг принести потрібне оновлення.

Через віки й культури – мандрівник у часі відвідує християнські спільноти

Ключові переконання, які об'єднували християн упродовж двох тисяч років, безумовно, вибудували західну цивілізацію, але було б хибно вважати, що християнство належить до західної культури. Християнство не постало на Заході й ніколи ним не обмежувалося. Базові елементи віри змогли дивовижним чином об'єднати ціле різноманіття культур, і саме це демонструє відомий автор Ендрю

Волс у своїх творах, присвячених християнським місіям. Він уявляє, що міг би побачити мандрівник у часі, потрапивши до п'ятох християнських спільнот, які жили в різних культурах упродовж століть.

Передусім мандрівник у часі відвідує первісну церкву в Єрусалимі в 37 році нашої ери. Він зауважує, що ці нові християни не надто відрізняються від нової гілки юдаїзму. Юдейське вчення про Месію, сина Чоловічого, вони пов'язують з Ісусом з Назарету. Ці християни походять, здебільшого, з ремісничих і робітничих лав. У них великі сім'ї, вони часто збираються разом для святкування та завжди допомагають одне одному долати матеріальні труднощі.

Далі наш мандрівник у часі переноситься до християн приблизно в часи Нікейського собору 325 року. Ці християни більше не юдеї; вони зійшлися з усього середземноморського світу. Чимало їхніх проводирів тепер практикують целібат. Їм знайомі стародавні юдейські Писання, але так само вони цінують тексти, які створила їхня власна спільнота, а саме «Новий Завіт». Теми їхніх дискусій, як і в перших християнських громадах, зосереджені на смерті й воскресінні Ісуса з Назарету. Але з культурної точки зору ці дві християнські спільноти виглядають як зовсім різні світи.

Наступний пункт нашого мандрівника у часі – ірландський монастир VI століття. Ченці практикують такі духовні дисципліни, як піст і багатогодинні молитви з розпростертими руками у вигляді хреста. Вони здаються віддаленими від цього світу більше, ніж перші дві спільноти, але їм властивий той самий євангельський запал. Монахи хочуть, щоб люди з близьких і далеких місцин зрозуміли важливість Ісуса як Месії. Деякі з них готуються відплисти до шотландського узбережжя в пузатих човнах зі шкіри й дерева, щоб закликати шотландські клани відректися від поклоніння природі та своїх кривавих практик заради небесної втіхи.

Мандрівник у часі згодом спиняється в одному з великих англійських місіонерських товариств 40-х років ХІХ століття. На відміну від ірландських монахів ці християни прагнуть духовності, яку характеризує соціальна активність, а не сувора духовна дисципліна. У той час як монахи жили практично з нічого, ці люди, як виглядає, нагодовані надто добре. Але вони відчують той самий обов'язок поширювати духовне послання. Вони фінансують місії на Далекий Схід, в Океанію й Африку. Також вони докладають зусиль, щоб покращити умови життя у своєму суспільстві, яке переживає промислову революцію.

Зрештою герой Волса прибуває до Лагосу в Нігерії наприкінці 80-х років ХХ століття. Він бачить вдягнутих у білі одяги християн, які витанцьовують і співають, ідучи вулицями. Вони називають себе херувимами й серафимами та запрошують своїх сусідів відчутти силу Бога. Вони не соціальні активісти, як англійці. Вони постять як ірландські монахи, але переважно з якоюсь особливою метою. Вони частіше говорять про Святого Духа та Його силу надихати проповідь, нести зцілення і наставляти на добру путь.

Мандрівник у часі зауважує, що культурно ці п'ять християнських груп навряд чи могли б різнитися більше. Утім, вони відчують між собою зв'язок, і їхнє мислення навдивовижу подібне. Вони вірять, що в Христі світ урятовано від сили зла й смерті; вони вірять у Божу владу над історією й однаково використовують Писання, хліб, вино і воду.

Дивовижні історичні зв'язки серед цих груп також спадають на гадку – наприклад, саме англійські місіонери-активісти принесли віру танцівникам-нігерійцям. (Нині ж цілком навпаки: нігерійці та інші народи південної півкулі несуть ту саму віру на Захід.) Євреї євангелізували середземноморських поган, від яких Англія та Ірландія перейняли віру. Усі п'ять груп, попри різний культурний вигляд, є частиною тієї самої спадщини: одного Господа, одної віри, одного хрещення, що, як вони сповідують, поширюється на всіх.

Правильна віра й сучасне сум'яття

Головні засади, які об'єднували християн віками, ми називаємо «ортодоксією», або «правильною вірою». Розуміння цієї віри, раз назавжди переданої нам усім, неабияк важливе нині, оскільки ми живемо в час, як усвідомив я тоді в Соборі Святого Павла, коли християни і та цивілізація, яку було збудовано за їхньою допомогою, зазнають нападів та нищівної критики.

Оглянувши повідомлення в пресі впродовж минулих кількох років, легко переконатися в тому, що християнство змагає від болючого і, можливо, безпрецедентного нападу агресивного атеїзму, який один з критиків зловісно називає «антитеїзмом». У 2006 році Річард Докінз, розумний і красномовний еволюційний біолог з Оксфорда, видав книгу «Ілюзія Бога», яка посіла майже постійне місце у списку бестселерів «Нью-Йорк Таймс». Докінз вважає релігійне навчання різновидом наруги над дітьми і пропонує, щоб уряди поклали їй край. Професор Університету Тафтса Деніел Деннет доводить, що релігія – це небезпечний токсин, який може отруювати вірян. Згодом вийшли у світ ще й інші подібні книжки («Лист до християнської нації» Сема Гарріса і блискуча, хоч і уїдлива «Бог не великий» Крістофера Гітченса). Назва книжки Кріса Геджеса «Американські фашисти: християнські праві та війна проти Америки» навряд чи могла б бути відвертішою. Критики регулярно прирівнюють активних християн до Талібану².

І це насправді не поодинокі явище. Відповідно до «Волл-Стріт Джорнал» ці автори продали майже мільйон книжок лише за один рік³. Річард Докінз, на якого припала половина таких продажів, може підтвердити, якими прибутковими стали напади на Бога. Ці критики кажуть, що ми «накидаємо» свої погляди на американське життя і прагнемо створити теократію – уряд, яким керує Церква.

Але це насправді абсурд; теократія суперечить основоположному християнському вченню про вільну волю та людську свободу. Якраз християнство підказало Заходу ідею розділення церкви й держави. І християнство ступає далі не з допомогою сили чи впокорення, а любові⁴.

Постмодернізм і смерть істини

Але насправді основна проблема тут – кардинальна зміна в панівних поглядах західних культурних еліт; настала епоха постмодернізму, яка відкидає саму ідею істини. Якщо немає такої речі, як правда, то твердження християнства, фактично, образливі і навіть нетерпимі до інших. Істину замінила толерантність, яку неправильно визначають як надання всім твердженням рівної сили – на противагу надання всім ідеям рівного права бути почутими.

Мільйони мовчазно погоджуються з доктриною «рівності всіх вірувань», і тільки заради того, щоб покращити своє соціальне становище у позбавленому цінностей суспільстві, яке боїться хоч когось образити. Але визнати цю рівноцінність не означає прийняти толерантний чи ліберальний погляд на християнство; це означає прийняти іншу релігію, віру в деяку вищу цінність – можливо, толерантність, але не в Бога, Який існує і Який сказав своє слово.

Президент Ейзенхауер, велика авторитетна постать повоєнної епохи, ідеально вловив цей дух післявоєнної ери: «Наш уряд не має жодного сенсу, якщо його не засновано на глибокій і щирій релігійній вірі – і мені байдуже, що то буде за віра»⁵. У 2007 році одна жінка, яка була священником єпископальної церкви, зайшла в цих поглядах настільки далеко, що стала мусульманкою. Але вона й далі виконувала свої обов'язки, заперечуючи публічно будь-яку непослідовність⁶.

Увесь цей час тих, хто проголошує істину, привселюдно принижують без жодних наслідків. Християн називають

«радикалами» і «неотесами», вважаючи, як висловилося одна велика національна газета, що це люди «бідні, неосвічені і легковірні»⁷.

Зіткнення цивілізацій

І хоча ми чинимо розсудливий опір невірі постмодернізму, нам потрібно оновити свою культуру. Це – єдиний дієвий спосіб протидіяти агресії ісламу.

Захід дуже поволі і майже знехотя дійшов до розуміння цього протистояння з радикальними ісламістами. Мільйони натхненних фашизмом джихадистів, використовуючи боротьбу Духовного відродження проти декадансу Заходу, прагнуть смерті для невірних і глобального панування ісламу. Чимало мешканців Заходу просто хотіли б, щоб усі вони просто якимось чином зникли. Як демонструють опитування громадської думки, матеріалістично налаштовані європейці, для яких релігія стала чимось недоречним, не здатні досягнути релігійно мотивованого виклику своєму способу життя. Вони та інші подібні до них у Європі й Америці охоче погоджуються на те, щоб компетентна влада впоралася з проблемою і вони змогли повернутися до свого радісного життя.

Дехто запитує: «Що ми можемо вдіяти? Чи може хтось запропонувати новий задум чи бачення ситуації?» Але ні самовдоволення, ні страх не рятують нас. Нам не потрібне нове бачення; радше нам треба бачення віковичне – знову піднести очі до світла, що повсякчас вело християн у пору великих нещасть. Одна з найбільших чеснот християнської віри полягає в тому, що вона утверджує життя і вибудовує культуру. Жоден інший світогляд чи релігія не захищає святості життя і людської гідності так, як це робить християнство; жоден інший світогляд не створив такої гуманної і прогресивної культури, як християнство. Наші віра й досвід навчають нас, що сила,

яка сотворила всесвіт, може надати відповіді й на питання сьогодення.

Виклик для Церкви

Виклики антигеїзму та радикального ісламу з'явилися в найгірший для Церкви час, тому що більшість християн не розуміють, у що вони вірять, чому вони в це вірять і чому це має значення. Як можна практикувати християнство, яке ми не розуміємо? І як демонструвати його правдиву сутність – мир, свободу і радість? Як скептики можуть зрозуміти позитивні аспекти християнства?

Як це не трагічно, культура постмодерну інфікувала та ослабила Церкву, і особливо – на Заході. Іспанія, колись найбільша католицька країна у Європі, у межах одного покоління стала однією з найбільш секуляризованих. Нещодавнє опитування іспанських єпископів покладає провину виключно на єретичне вчення про природу Христа і Його спокутної справи. Так само, коли я спитав у свого приятеля священика, чому відвідування церкви так стрімко занепадає в колись наскрізь католицькій Ірландії, він відповів: «Тому що священики не проповідують Євангеліє».

Навіть євангельські християни, відомі своєю вірністю Святому Письму, не змогли оминати постмодерністського впливу. І Джордж Геллап, і Джордж Барн – визначні опитувачі громадської думки, які пильно стежать за церквою, останніми роками відкрито заявляють про чимраз більший занепад біблійної грамотності в ній. Більшість євангельських християн, яких Барна називає «знову народженими християнами», не вірять в абсолютну істину. Шістдесят відсотків американців не можуть назвати п'ять з Десяти заповідей; а половина учнів старших класів переконані, що Содом і Гоморра були одружені⁸.

Я ставився до цих результатів з деякою підозрою, аж поки не провів власного дослідження, готуючись до напи-

сання цієї книжки. Упродовж минулих двох років, коли мені випадала нагода, я просив зрілих вірян назвати фундаментальні доктрини християнської віри. Чимало з них виглядали здивованими і навіть спантеличеними. З дванадцяти ключових доктрин, які я окреслив у цій книжці, мої друзі здебільшого могли назвати лише чотири, у найкращому разі п'ять. Один чи двоє людей сказали мені, що, на їхню думку, доктрина лише збиває з пантелику і що нам просто потрібно зосередити увагу на Ісусові. Пастори були не краще поінформовані, ніж миряни, – Барна виявив, що майже половина протестантських пасторів відкидають ключові біблійні вірування⁹.

Я неодноразово переривав свої виступи та запитував аудиторію: «То чим же насправді є християнство?» Під час вечері в одному з міст «Біблійного поясу»* група вже досить зрілих вірних вагалася майже цілу хвилину болісної тиші. Ніхто не зголосився відповісти.

Зрештою один чоловік сказав: «Любити Господа Бога всім серцем, розумом і душею». Я відповів, що це, звичайно, правильно, але лише частина правди. Далі я почув три чи чотири інші відповіді, які спиралися на те, що можна назвати широкими біблійними істинами, такими як Десять заповідей чи Нагірна проповідь.

Я пояснив, що все це лише фрагменти великого цілого. Християни повинні зрозуміти, що віра – це щось більше, ніж релігія або навіть взаємини з Ісусом; *віра – це повна картина світу і місця людства в ньому*. Християнство – це світогляд, який впливає на кожен царину життя, і глибокі доктрини віри визначають його зміст. Якщо ми не знаємо, у що віримо і навіть того, чим є християнство, то як ми можемо відстоювати його та втілювати у своєму житті? Наше неучтво глибоко калічить нас.

*Регіон, що охоплює Середній захід і південь США, де консервативний евангельський протестантизм є ключовим фактором культури та суспільних настроїв. – *Прим. ред.*

До початків: просто християнство

Якщо Церква сподівається належно відповісти на виклики сьогодення, то вона повинна домагатися того, що ми називаємо радикальним християнством, або ортодоксією. Слово «радикальний» – це добрий термін; він означає повернення до коріння. Саме тому впродовж цієї книжки ми будемо відсилати вас до писань самих апостолів, а також провідників Церкви і богословів перших п'яти століть християнської ери.

Сьогодні, стикаючись із серйозними загрозами християнській Церкві та західній цивілізації, нам потрібно оглянути цілий спектр християнських віровчень, протестантських, католицьких і православних, щоб знайти первісний консенсус ранньої Церкви; ті істотні елементи нашої віри, у які із самого початку вірили всі справжні християни й на яких акцентував оксфордський вчений Клайв Люїс, називаючи свій класичний твір «Просто християнство».

Упродовж багатьох століть християнських розважань і публічних дебатів з'явилися класичні та другорядні символи віри, які здебільшого оповідають те саме. Від Апостольського символу віри і аж до Нікейсько-Царгородського й далі слова відрізняються мало, коли йдеться про великі догмати віри. Лютеранське Аугсбурзьке сповідання починається з прямого цитування Нікейсько-Царгородського символу віри¹⁰.

Ця однастайність не з'явилася випадково чи внаслідок потаємної змови. Богослов'я завжди було публічною діяльністю. Природа Христа була предметом жвавого обговорення в часи пізньої Римської імперії. Перейти на інший бік було нелегко. Чимало таких, як Атанасій, ризикували своїм життям заради «віри, раз назавжди переданої святим» (Юди 3*).

Вам може здатись, що дивно покладатися на прадавні коріння християнства в часи, які так возвеличують поступ. Але прогрес не завжди означає віднайдення чогось нового. Іноді він означає повторне віднайдення істини, яка є прадавньою й вічною. Ми всі віднаходимо свою ідентичність

в нашому корінні. Завітайте майже до будь-якої сім'ї і ви побачите там світлини бабусь, дідусів та їхніх попередніх поколінь. Люди докладають неабияких зусиль, щоб простежити свій родовід. Усиновлені діти шукають своїх біологічних батьків.

Наше походження розповідає нам, хто ми такі, і те саме стосується й Церкви. Чернець Вікентій Леринський, який жив у V столітті в Галлії, як відомо, порадив: «Міцно держіться віри, яка визнається повсюди, завжди й усіма».

Ми молимося, щоб Царство Боже панувало в наших серцях і знову преобразило ті місця, де ми живемо. Це станеться лише тоді, коли ми знатимемо, у що віримо, і втілюватимемо свою віру в життя. Отже, я доклав усіх зусиль, аби викласти тут, *у що християни вірять, чому вони в це вірять і чому це має значення*. Коли ви будете читати далі, ретельно дослідіть кожен з висловлених здогадів з цими трьома питаннями і зауважте, як кожне нове твердження призводить до наступного, демонструючи внутрішню узгодженість та логіку християнського світогляду порівняно з іншими системами вірувань. Бо незалежно від того, чи ви шукач, чи вірний, якщо ви зрозумієте, чому всі ці твердження мають значення і побачите їхню взаємопов'язаність, то, маю певність, ви будете такі ж переконані, як і я, що це саме та істина, за яку можна ручитися життям.

Ми ж, як і наша віра, почнемо з такого твердження: *Бог є*.

БОГ Є

Одним з найпереконливіших сучасних критиків віри є Сем Гарріс, який озвучує настирливі сумніви, що приходять до всіх нас у моменти самозаглиблення. У «Листі до християнської нації» він розповідає про втрати, яких зазнали мешканці Нового Орлеану внаслідок урагану «Катріна»:

Але де був Бог, поки «Катріна» чинила спустошення в їхньому місті? Він, безумовно, чув молитви тих літніх чоловіків і жінок, які рятувалися від води на горищах, але тільки заради того, щоб поволі захлинутися там. І це були люди віри. Це були добрі чоловіки й жінки, які молилися протягом усього свого життя. Чи маєте ви відвагу визнати очевидне? Ці нещасні люди вмирили, звертаючись до свого уявного друга¹.

Мої думки іноді бувають такі ж похмурі. У січні 2005 року я отримав приголомшливу звістку, що в мого найстаршого сина Венделла діагностували рак хребта. День операції був найдовшим у моєму житті. Наша сім'я ночувала в стерильній почекальній шпиталю, збившись у гурт з іншими сім'ями, які тут переживали за своїх близьких й очікували на новини. Нас попередили, що видалення пухлини з хребта – це делікатна і тривала операція. Минула одна година, дві, три. Доброзичливий адміністратор весь час попереджував нас, що Венделл досі в операційній. Поки поволі тяглися години, ми спостерігали за драматичними подіями життя, що як на сцені розгорталися перед нами – лікарі в

білих халатах і масках прибували, аби порадитися із сім'ями хворих у невеличкій конференц-залі, з якої багато хто виходив усміхнений і радісний, тоді як інші були страшенно пригнічені. Хоч я і намагався підбадьорювати членів нашої сім'ї, через шість годин подумав, що довше мої нерви не витрляють. *«Як може операція тривати настільки довго?»*

Через одинадцять годин, коли наша сім'я залишилася одна в чекальні, нарешті вийшов лікар, щоб розповісти нам про результати операції. Пухлину видалили, кісткові трансплантати і сталеві пластини прикріпили до хребта. Добра новина полягала в тому, що Венделл не матиме фізичних чи розумових вад, чого ми боялися найбільше. Але згодом ми довідалися, що ракові клітини залишилися в хребті. Далі на нас чекав виснажливий річний лікувальний курс з величезними дозами хіміо- і радіотерапії.

Поки Венделл одужував навесні, моя дочка Емілі знайшла чорну бородавку на своїй нозі, що виявилася меланомою, уже досить за давненою і потенційно смертельною. Тож невдовзі я повернувся в той самий шпиталь на операцію Емілі. У той час Венделл був там, щоб отримати курс хіміотерапії, а тому я кілька годин ходив туди-сюди між своїми двома дітьми – це найстрашніший кошмар кожного батька.

2005 рік був важкий ще й в іншому, зокрема через важку операцію, яку перенесла моя дружина Патті, а також додаткові труднощі в моєму служінні. Ночами я майже не спав, усе походжав приречено по кімнаті, запитуючи Бога: як і чому все це могло статися? Чи ж не служив я Йому вірно тридцять років? Чи не відповідав я за служіння, що досягало сотень тисяч людей по всьому світу? Чи не чув Він моїх молитов? Я був духовно виснажений і безсилий – немов боровся з демонами в темряві. Де був Бог, коли я так потребував Його?

Наприкінці серпня ми з Патті вирушили на тижневий відпочинок у будинку мого друга на заході Північної Ка-

роліни. Одного разу я прокинувся рано-вранці і вийшов на веранду. Мене привітало величне видовище Блакитного хребта, що виростав з імлі: у світлі сонця нижні шпилі кидали тінь на верхівки гор, а листя дерев іскрилося від роси. Від побаченого в мене перехопило дух. Я бачив величне творіння Боже, немовби воно щойно народилося. Пояснити те, що я уздрів – хитромудрі витівки природи і щиру її красу – неможливо нічим іншим, окрім як творінням Божим. Це не була ілюзія, випадковість або результат деякого хаотичного процесу. Тимчасом як інші планети стерильні й неживі, ця пульсує життям і красою. *Бог є*. Я знав, що Бог існує, на значно глибшому рівні, ніж будь-коли доти. Його існування не залежало також від моїх почуттів. Я міг відчувати розпач, втомитися від молитви чи остаточно змиритися з поразкою, але Бог існував би все одно. Немає іншого пояснення реальності. І я усвідомив тоді, що побачене було насправді відповіддю на мої начебто невислухані молитви.

Усякий, хто бачив велич гір, неосяжні обшири кипучого моря чи тиху красу заходу сонця, має замислитися над походженням того, що бачить, і запитати, як усі ми, звідки на світі з'явилися люди.

Три версії походження

Теорія № 1: матеріальний всесвіт без Бога

Сьогодні три головні ідеї змагаються між собою, намагаючись пояснити походження всесвіту. Перша полягає в тому, що матеріальний всесвіт – це сукупність і сутність усього, що існує, що він або існував завжди, або виник без будь-якої причини. Тому природних пояснень достатньо, аби відповісти на всі питання про природу й походження всесвіту та життя.

Ідея, що всесвіт існував завжди, сягає ще грецької філософії, і вона домінувала майже впродовж усієї історії за-

хідного світу. Коли загальна теорія відносності Ейнштейна довела неправдивість ідеї статичного вічного всесвіту*, матеріальна теорія знайшла собі пристановище в моделі всесвіту, що циклічно розширюється і стискається без кінця і початку. Але недавні відкриття, по суті, звели нанівець цю ідею. (Наприклад, у всесвіті немає досить маси-енергії, щоб сила тяжіння могла зупинити його розширення.)

Матеріалісти, які визнають, що всесвіт – або «мультивсесвіт»**, який постулюють інші теорії, має абсолютний початок, такий як Великий вибух, вимушені витягати кролика творіння з неіснуючого капелюха, тобто з абсолютної порожнечі. З цього погляду, галактики, наднові зірки і чорні діри – це лише наслідок випадкових поєднань, що відбуваються впродовж довгезелзних проміжків часу. І так само структуру самої матерії, в основі якої лежать атомні та субатомні частинки, породжують сили, які потрібно вважати цілком випадковими. Аналогічно й життя, яке спирається на дуже складну систему організації інформації, що має назву ДНК, слід вважати виключно наслідком сліпої, нерозумної випадковості, коли єдина клітина народилася на світ в доісторичному океані.

Матеріалістична теорія перестрибує від небуття до осяжного буття і потім до форм життя, які мають інформаційну основу, буквально спираючись на *ніщо*.

Теорія № 2: Бог як розумна присутність в усіх речах, Всесвітній розум

Наш усесвіт характеризується пізнаваністю, яку не в змозі пояснити матеріалістична теорія. Його можна досліджува-

* Так само як розширення всесвіту, яке спостеріг Габбл, і відкриття Пензіасом і Вілсоном космічного реліктового випромінювання, – мікрохвильового «відлуння» Великого вибуху. – *Прим. ред.*

**Відповідно до хаотичної інфляційної космології – гіпотетична множина всіх можливих паралельних всесвітів, включно з тим, де ми знаходимося. – *Прим. ред.*

ти та обмірковувати, описувати його явища з допомогою елегантних математичних формул, таких як Ейнштейнова $E = mc^2$. Як осяжне, передбачуване та незмінне може постати з чистої випадковості?

Дехто намагається впоратися з цією дилемою, доводячи розумне походження життя або існування Всесвітнього розуму. Саме тому грецька філософія прийняла концепцію «логосу», творчого розумного начала, з якого беруть початок усі речі. І також чимало найбільших учених дійшли висновку, що в усіх речах – якщо не за ними – мусить існувати найвищий інтелект. Ейнштейн закликав до «космічної релігійності... піднесеного зачудування гармонією законів природи... глибокої віри в раціональність структури світу»².

Це одна з нинішніх визначальних ідей, і не тільки серед учених, а й також серед тих, кого цікавлять релігії Сходу. Східні віровчення часто розглядають матеріальний світ як такий, що виражає глибинну духовну єдність. Книги, у яких йдеться про злиття сучасної фізики та східної релігії, довгими рядами стоять на полицях.

Ті, хто вірить у Всесвітній розум, зазвичай вважають свого бога та всесвіт синонімами і з глибокою пошаною ставляться до творіння; вони долучаються до груп захисників природи і навіть сходять на вершини гір, щоб пережити «гармонійне злиття» з природними силами. Вони часто розглядають еволюцію світу як спосіб, за допомогою якого цей Всесвітній розум набуває свідомості.

Такий погляд позбавляє існування людського розуму будь-якого реального сенсу. Учені, які вірять у Всесвітній розум, такі як Ейнштейн, – суворі детерміністи. Вони не вірять, що люди ухвалюють власні рішення. Ейнштейн відкидав будь-яку ідею персоніфікованого Бога як «антропоморфічну» і зневажав «релігію страху» та «релігію моральності», які такий Бог надихає. Він вважав, що люди відповідають за свої дії не більше, ніж курка, яка несе яйце.

Теорія № 3: Персоніфікований Бог

Християни вірять, що найімовірнішим поясненням раціонального всесвіту, в якому ми відчуваємо себе вільними, може бути раціональний, персоніфікований Бог. Як я вже згадував, грецька філософія прийняла ідею «логосу», фундаментального творчого начала, як джерела всіх речей. Євангеліє від Йоана переносить цю концепцію на Христа – «Логос», або Слово Боже, яким постало все (Івана 1:1-3).

Християни вважають творіння проявом Божого характеру. Коли ми дивимося на природу, то нас відразу вражає її творчий характер і краса. Уявіть собі на мить хамелеонів, що випинають свої очі водночас в різні боки, або глибоководних істот, які світяться, прокладаючи собі дорогу в темряві. Яблуневий цвіт і бджоли співдіють, щоб вирости плоди і комахи могли прогодувати себе. Природа неймовірно мінлива і приголомшливо прекрасна.

Краса світу дає нам головний ключ для того, щоб осягнути характер цього «Логосу», або, іншими словами, задум творіння. Учений може вважати білі хмари яблуневого цвіту звичайною адаптацією, але якщо потрібна лише адаптація, то навіщо вся ця приголомшлива краса? І навіщо тоді з'явилася вигадлива співпраця цвіту та бджіл³?

Я, безумовно, мусив спитати себе, чому цей світ мав являти таку красу, коли того ранку посеред гір Блакитного хребта в Північній Кароліні земля ніби знову народжувалася перед моїми очима. Чи міг я заперечити, що «Небеса розповідають про Божу славу, а небозвід сповіщає про творіння Його рук» (Псалми 18:2)? Християни запитують, чому краса змогла так переповнити світ, якщо творчий розум не прагне повідомити про свою любов⁴.

Тільки творчий розум, або «Логос», належно відповідає нашому досвідченню світу. Крім того, тільки «Логос» – невимовно творчий і сповнений любові – пояснює

той захват, який ми відчуваємо у світі. Коли ми вважаємо «Логос» джерелом творіння і водночас чимось незалежним від нього, коли ми розважаємо над красою світу і своєю особистою свободою, то «Логос» швидко набуває характеру персоніфікованого Бога, про якого оповідає Писання. У нас є причина визнати: «На початку Бог створив...» (Буття 1:1).

Вибір між цими трьома можливостями походження всесвіту є найважливішим у нашому житті. Усе решта випливає з нього. Це те місце, звідки починається пошук істини.

Міркування над трьома можливостями

Небагато людей насправді обмірковують такі можливості; радше вони підпадають під вплив культурних упереджень, як виявив я кілька років до того, відвідавши привілейовану вечерю напередодні молитовного сніданку в одного губернатора.

Джентльмен, який сидів поруч, привітав мене різким попередженням, що він атеїст. Я дивився на нього якусь хвилину: посивілі скроні, мудрий вираз на обличчі, гарне вбрання – класичний образ суспільного лідера. Я сказав йому, що радий сидіти поруч з ним, тому що «ніколи ще не зустрічав атеїста».

Побачивши, як вигнулися його брови, я пояснив: «Атеїст вважає, що існування Бога можна спростувати. Тож поясніть мені, будь ласка, як ви зробили це».

Він одразу зняковів: «Напевне, я мав би сказати, що я агностик». – «І коли ви полишили спроби пізнати Бога?» – спитав я.

Я помітив, як почервоніла його шия. Він визнав, що ніколи й не починав їх.

«Але агностики кажуть, що Бога пізнати не можна, і агностиком може бути тільки той, хто намагався пізнати Його та вичерпав усі можливості пошуку». Навіть зараз дивуюся, звідки взялася в мене ця сміливість, але я додав: «Тому я сказав би, що хоча ви й виглядаєте дуже освіченою особою, ваше твердження не обґрунтоване, як належить».

Не дивно, що він образився і решту вечора переважно помовчував.

Кілька тижнів потому я отримав копію передовиці найбільшої газети штату. Виявилось, що мій сусід за столом був видавцем. Його редакторська стаття пояснювала, як мій візит вплинув на його світогляд і що релігія справді є важливим елементом нашого життя – тим, до чого всім нам потрібно прагнути. Видавця приголомшило насамперед те, що його особистий погляд виявився недоказовим.

«Гаразд, але це лише хитрий дискусійний маневр», – може сказати читач. Ним годі відповісти сучасній науці, яка зробила віру в персоніфікованого Бога ірраціональною. Як зазначив би Фрейд, це «сповнення підсвідомих бажань», або, як пише Річард Докінз у своєму бестселері, «ілюзія». Нещодавно один з телевізійних персонажів влучно висловив поширену думку: «Я хотів би повірити в Бога, але мушу залишити на порозі свій розум».

Твердження «Бог є»

Алвін Платінга, один з найбільших філософів сьогодення, не раз вступав у дебати зі своїми нерелігійними сучасниками щодо того, наскільки раціональним є наше перше твердження, що *Бог є*. Більшість секулярних філософів, які вважають себе науковими матеріалістами й вірять лише у фізичні явища та матеріальний всесвіт, не погоджуються з Платінгою, кажучи, що не існує жодних доказів того, про що він говорить.

Алвін Плантаїна тоді запитує у філософів, чи вірять вони, що в інших людей є розум. Чи це раціонально? Філософи кажуть, що так. Але Плантаїна вказує на те, що особи, які називають себе соліпсистами, завжди вірять, що лише в них є розум. (Незрозуміло тільки, як соліпсисти спілкуються з іншими, якщо в тих немає розуму).

Плантаїна доводить, що слова «Бог існує» такі ж раціональні, як і слова, що інші люди мають розум. Обидва філософські висновки логічні в той самий спосіб. Оскільки всі фундаментальні припущення починаються з віри, існування Бога *таке* ж раціональне, як і всі інші висновки.

Докази, які підтверджують розумну будову всесвіту, збільшують імовірність того, що *Бог є*. Чим більше ми дізнаємося про структуру мільярдів людських клітин, з яких складається наше тіло, тим зрозумілішим стає те, що функціонування клітин спирається на розумну інформацію, ДНК, яка є складнішою, як сказав Білл Гейтс, ніж будь-яка комп'ютерна програма, що була коли-небудь написана. І також існує чимало космологічних доказів, що ця планета унікально пристосована для людського життя: унікальна орбіта Землі, відстань до Сонця тощо. Складається враження, як написав один учений, що «всесвіт у певному сенсі передчував наш прихід»⁵.

Припущення, що *Бог є*, спирається на велику кількість емпіричних доказів. Щоб повірити в нього, нам не потрібно позбутися здорового глузду.

Чи є ірраціональним твердження «Бог є»?

А як же відповісти на те часте звинувачення, що віра в Бога ірраціональна? Усі сучасні книжки антитеїстів наголошують на цьому. Чи справді вибір Бога – ірраціональний з погляду його наслідків?

Римські громадяни змогли розгледіти, що християнство пропонує реальні відчутні переваги, яких не було

в поганських релігій. Незважаючи на повсюдні пошесті, міські злидні та загальну безнадію, що панувала в Римі, християни жили вельми відмінним і багатонадійним життям. Коли люди спостерігали за їхніми квітучими сім'ями та здоровим способом існування, що неабияк контрастувало з поганським занепадом, то цілком раціонально вирішували, що християнство – це значно кращий спосіб прожити своє життя⁶.

Те саме явище ми бачимо і в сучасності⁷. На початку 1990-х років люди в Південній Америці обирали євангельську (переважно п'ятдесятницьку) віру з дуже простої причини: вона призводила до змін у поведінці людини, від яких мала користь уся сім'я. Скажімо, жінки, які звикли до того, що їхні чоловіки йдуть увечері до таверни і покидають їх на самоті, усвідомили раптом, що ті ж чоловіки після свого навернення залишалися вдома із сім'єю. Звістка швидко поширювалася. Жінки долучалися до церков, які проповідували особисте навернення і преображене життя. Вибір диктували очевидні результати, до яких він призводив. Це дуже добре відповідає критеріям, які соціологи кладуть в основу раціонального вибору⁸.

Але навіть якщо ми віримо у свій раціональний вибір, то чи не прикрашуємо ми свої судження, жадаючи Бога, до якого можна звернутися в разі потреби? Чи не вдаємося до ірраціонального сповнення бажань, про які згадував Сем Гарріс, розмірковуючи про трагічні наслідки урагану «Катріна»? Чи не те саме сталося і зі мною, коли я стояв тоді на ганку, вибитий з рівноваги тривогою за долю своїх дітей, реалізуючи мимоволі свої емоційні та суб'єктивні бажання?

Але знання Бога з природи властиві людям – ми народжуємося з ними (Буття 1:26-27; Римлян 1:18 і далі). Тепер навіть секулярні біологи та вчені, які досліджують людський розум, виявили вагомі докази на користь цих інтуїтивних знань – те, що дехто навіть називає «геном Бога».

Цю потребу налагоджувати зв'язок з Богом та одне з одним документує нещодавнє наукове дослідження, яке має назву «Ген Бога»⁹. Ми сотворені шукати смисл за межами самих себе у спосіб, який не здатен пояснити беззмістовний випадковий процес.

Утім, ця запрограмованість не означає, що всім нам властива однакова ілюзія або що ми підсвідомо виповнюємо своє бажання. Куди ймовірнішим є пояснення, що насправді те, чого ми так прагнемо, реальне. Як доводив Клайв Люїс, видатний оксфордський учений та апологет, усі люди природно відчують голод, тому що існує їжа, яка вгамовує наш голод. Ми не вигадуємо голод і їжу, щоб заспокоїти свої фантазії; насправді нас сотворено такими.

Але Докінз навіть не хоче слухати цього. Нас усіх вводить в оману ілюзія Бога, каже він, називаючи біблійного Ягве «психотичним», докази існування Бога, запропоновані Томою Аквінським*, – «недоумкуватими», а релігію – «безглуздям».

Ось як Докінз пояснює те, що віра в Бога є нераціональною: «Усякий Бог, який здатен створити всесвіт, дбайливо влаштований так, щоб привести до нашої еволюції, мусить бути вкрай складною та неймовірною сутністю, що потребує ще більшого пояснення, ніж те, яке Він би мав надати». «Отже, – говорить Докінз, – його існування неможливе відповідно до теорії ймовірності». Докінз каже, що Бог не може бути Богом, тому що Він поза межами нашого розуміння. Але саме такою і є природа Бога за визначенням – згідно з класичним онтологічним аргументом, який висунув Святий Ансельм, Бог виходить за межі того, що здатен досягнути людський розум. Ісаїя 55:8

*Св. Тома Аквінський (1225–1274) – один з найвизначніших та найвпливовіших теологів, філософів і мислителів всесвітньої історії. Відомий своєю енциклопедією богослов'я «Сума теології», автор п'яти доказів існування Бога – від руху, від першопричини, від випадковості тощо. – *Прим. ред.*

поговорить нам: «Думки бо мої – не ваші думки, і дороги ваші – не мої дороги, – слово Господнє».

Докінз каже, що він вирішує жити так, наче Бога немає. Але водночас зауважує, що на шкалі від 1 до 7 (де 1 – цілковита певність, що Бог існує, а 7 – цілковита певність, що Його існувати не може) він ставить себе на позначку 6, визнаючи принаймні, що не може довести своєї позиції¹⁰.

Але навіть один шанс із семи, що життя має сенс, кращий від нульового. Блез Паскаль, один з найбільших філософів сучасної історії, доводить, що якби не було Бога і ви ручилися б своїм життям, що Він існує, то не втратили би нічого. Але якщо Бог є, і ви поручилися б своїм життям, що Його немає, то припустилися б такої великої помилки, що годі й уявити. Я певен: якби Докінз був на «Титаніку» і йому запропонували б два човни – один, що безумовно потоне, і другий, що має один із семи шансів залишитися на плаву, він миттєво б вибрав другий. Обрати човен без жодної надії було б цілком ірраціонально.

Якщо вибір «Бог є» раціональний, то чому люди відмовляються від нього? Мортімер Адлер, редактор серії «Великі книги» і, безумовно, один з інтелектуальних гігантів свого часу, прийняв раціональний висновок, що християнство правдиве. Та коли його запитали, чому він не навернувся, той відповів, що не «готовий зрікатися всіх пороків і слабостей плоті»¹¹. Невдовзі після цього твердження Адлер побачив ірраціональність своєї позиції, визнав, що проблема полягає у його власній волі і присвятив своє життя Христу. Він охрестився і наприкінці життя долучився до католицької церкви.

Від нашого вибору справді багато чого залежить. Якби ми жили у виключно матеріальному світі, то людське життя – і зокрема моє та ваше – було б цілковито беззмістовним. Бай-дуже, якими палкими будуть наші пристрасті і великими

досягнення, або по який бік історії ми опинимося, – усе це обернеться на порох у всесвіті, приреченому на вимирання. Марнота все, крім Бога, як розповів нам так красномовно Соломон чотири тисячі років тому в Книзі Екклезіяста – і слова ці звучать правдиво й донині.

Але якщо існує персоніфікований Творець, якщо «Бог є», то в такому разі Його творіння може відображати Його характер; повідомляти про те, що Бог замислив для нас. Наше життя миттєво набуває сенсу. Світ стає засобом пізнання Бога, а не тільки нашим помешканням. Ми дійсно можемо стати тими розумними, вигадливими, творчими особами, якими себе вважаємо.

Наше розуміння себе та світу навколо нас визначає те, як ми проживемо своє життя. Ранні християни довели нам це, обмиваючи чола жертвам пошесті; і так само аміші. Віра в те, що «Бог є», впливає не тільки на нашу сім'ю та культуру, а й також на світову історію. Але як дізнатися, як ми маємо жити у світі, який дарував нам Бог?

ВІН ПРОМОВЛЯВ

Коли ми кажемо, що Бог «персоніфікований», то щонайменше маємо на увазі, що Він раціональний, цілеспрямований, самосвідомий і, понад усе, готовий до спілкування. Люблячий Бог християнства відкриває не лише власний характер, а й також те, як людство має жити в Його творінні.

Питання, чи промовляє до нас Бог і що саме говорить нам, може виглядати спочатку абстрактним. Але насправді це питання життя і смерті, як свідчать подальші історії.

Сцилі, Північна Африка, 180 рік

Скороход приніс послання, що військо вже наближається. Срібляр Сперат мусив вирішити, чи забирати священні сувої церкви із собою до в'язниці. Він пішов до кедрової скрині, де вони лежали, і став складати їх у торбу. Галас на вулиці чимраз гучнішав, аж поки гуркотання, що супроводжало легіон до дверей Сперата, не розрослося до оглушливого тупоту ніг. Чи буде сувоям безпечніше з ним, чи у схованці? Останнім часом римська влада перетрушувала все навколо, шукаючи і спалюючи писання, які християнська спільнота вважала авторитетними – листи Павла і чотири Євангелія. Відмова оберігати ці писання була в очах Церкви актом зради – відреченням від віри та надії на небеса.

Сперат був римським громадянином, який за законом мав певні права. Передусім погани захочуть, щоб він відрікся від своєї віри, і, напевне, дозволять взяти із собою

листи як спонуку. Він вирішив забрати їх. Відкрите місце часто буває найкращою схованкою.

Імператор Марк Аврелій звинуватив християнську спільноту в тому, що вона спричинила голод, який дошкуляв імперії, і це призвело до переслідувань аж до самої Галлії, де християн підносили на дибі і волокли на шпичасті ліжка, уже не кажучи про інші моторошні тортури. Але Марк Аврелій помер попереднього місяця, в березні. Казали, що його наступник Коммод був набагато прихильніший до християн, тому що мав навернену наложницю у своїй оселі. Щодень могла надійти звістка про припинення переслідувань. Якщо Сперат збереже листи Павла в безпеці хоч якийсь час, вони зможуть залишитися у Церкві. І навіть сам Сперат може вийти з в'язниці неушкодженим.

Наказ про його арешт оголосили перед дверима. Сперат поспіхом обійняв свою дружину Лукію й дітей, а тоді швидко вийшов на двір до охоронців, поки ті не завдали кривди його сім'ї.

Тільки у в'язниці Сперат збагнув остаточно, чому він відчув спонуку забрати листи Павла із собою в ув'язнення. Римляни зібрали дванадцятьох членів Сцилітанської церкви: сімох чоловіків – Сперата, Нарзала, Кітїна, Ветурія, Фелікса, Аквіліна, Лаетанція, і п'ятьох жінок – Януарію, Генросу, Вестію, Донату і Секунду. Їх тримали у схожій на печеру в'язниці, розташованій під казармами римського гарнізону. Вони співали гімни та молилися разом, незважаючи на страх, що видавався важчим, ніж їхні кайдани. Їх жилили слова, які Павло написав перед своїм мучеництвом.

Особливу увагу Сперата привернули завершальні рядки Павлового Першого листа до Тимофія: «Борися добрим подвигом віри, тримайся вічного життя, до якого ти був покликаний, склавши добре визнання перед багатьма свід-

ками. Заповідаю тобі перед Богом, Який усе оживляє, та Ісусом Христом, Котрий склав добре свідчення при Понтії Пилаті, – щоб ти зберіг заповідь незаплямованою, бездоганною, аж до Приходу Господа нашого Ісуса Христа» (1 Тимофія 6:12-14).

Ім'я Сперат означає «надія». Там, у темряві, він намагався забути свій страх і знайти надію, яку нездатна перемогти навіть могила.

У липні християн Сцилі перевезли до столиці африканської провінції, Карфагену*. 17 липня шестеро з дванадцяти постали перед судом під головуванням проконсула Вігелія Сатурніна. До зали суду принесли зображення імператора і фіміам, щоб звинувачені християни змогли скласти жертву поганському Риму.

Сатурнін оголосив Сперату, що той ще може вийти на волю. «Заприсягнися генієм володаря нашого імператора», – сказав він.

Сперат пригадав Павлове попередження Тимофієві й переповів його у своїй відповіді. «Я не можу поклонитися власті цього світу, – мовив він, – а радше служитиму тому Богові, якого ніхто з людей не бачив і очима бачити не може. Я знаю свого Господа, Царя царів та Імператора всіх народів»¹.

«Ви справді вірите в це? – Сатурнін запитав інших. – Хіба ви не розумієте, що прирікаєте себе на смерть?»

Кіттин відказав: «Ми не боїмося нічого й нікого, окрім нашого Господа Бога, який є на небі».

Сатурніна ці слова зацікавили, і він запитав, що носить Сперат у своїй торбі.

«Книги та листи Павла, праведного чоловіка», – відповів той.

*Тепер це столиця Тунісу місто Туніс. – *Прим. ред.*

Проконсул витлумачив віру Сперата в те, що містили писання Павла, як провину проти римського правосуддя, яка заслуговує на смертну кару. «Цих чоловіків і жінок, – оголосив Сатурнін, – які зізналися в тому, що живуть за християнським обрядом і вперто відмовляються повертатися до традицій Риму, слід скарати мечем».

Християни Сцилі відповіли: «Дякуємо Богові за це».

Слава про Сцилітанських мучеників, як стали називати їх, розійшлася по імперії. Листи Павла, які Сперат носив із собою, були, без сумніву, спалені, але Сцилітанських мучеників пам'ятатимуть за їхню глибоку віру в слово Боже. Врешті-решт на їхню честь в Карфагені (сучасний Туніс) збудували базиліку.

Провінція Хенань, Китай, 1974 рік

Під час Культурної революції в Китаї ще одна християнська спільнота протистояла ворожій імперії. Хунвейбіни – здебільшого, студенти та старші школярі – наводнили міста і систематично переслідували тих, кого вважали винними у відхиленні від ідей Мао Цзедуна. Понад сто мільйонів людей постраждали від тортур та ув'язнень у виправно-трудовах таборах, а один мільйон стратили. Ті, у кого виявляли Біблію, були приречені щонайменше на тортури й ув'язнення.

Якби ви завітали до провінції Хенань у ті дні, то побачили б бездоганно чисті села, де жінки під ветхими хатинами прали або прибирали. Кілька з цих жінок насправді були дозорцями, які пильно слідкували за тим, що відбувається навколо, доки всередині групи християн, ризикуючи своїм життям, разом вивчали Святе Письмо. Для домашніх церков у селищах Хенаня вважалася великим благословенням мати хоча б один примірник Біблії. Тексти, які використовували для вивчення Біблії, були списаними від руки аркушами. Часто спільноти, захищаючи Біблію від

знищення, розділяли її на декілька частин та розносили людям, які мешкали в різних будинках. Якщо обшукували один будинок і конфісковували Писання там, то спільно-та втрачала лише частину тексту. Щоб мати більше примірників, Біблію зазвичай переписували цілком, і робили це часом цілі команди людей, які працювали цілодобово. Коли під час нальотів конфісковували їхнє Писання, мешканці Хенаня у відчаї розкопували могили християн, яких ховали разом зі своїми Бібліями до 1949 року. Ці примірники, понижені вологою та гниттям, читати було майже неможливо, але християни Хенаня намагались добути хоч будь-які її фрагменти.

У роки правління Мао патріархів, або «дядьків» руху китайської домашньої церкви, кидали до в'язниці. Можливо найбільшого з цих китайських патріархів, Венга Мінгдао, було заарештовано вдруге 29 квітня 1958 року. Він провів наступні 22 роки у в'язниці. Під час Культурної революції ставлення до нього було особливо жорстоким. З нього не знімали наручників чотири місяці поспіль і щодня били². Коли Мінгдао запитали, як йому вдалося винести все це в такому поважному віці, він відповів: «Слово». Те саме можна сказати і про всю китайську церкву.

У 1949 році, коли Мао прийшов до влади, у Китаї було 4 мільйони християн. Нині їх уже понад 100 мільйонів. Провінцію Хенань колись називали «зоною атеїзму»; тепер же китайська влада вважає, що вона «занедужала» на «пропасницю християнства». Інші провінції, зокрема Аньхой і Хебей, відомі як «Ісусові гнізда». Імовірно, що сьогодні в Китаї стільки ж євангельських християн, як і в Сполучених Штатах*. Протягом останніх десятиліть християни Китаю триумфально переборювали страждання, як і перші християни в Римі. Годі знайти кращий приклад «швидкозростаючої Церкви»!

*За сучасними оцінками, Китай вже до 2030 року стане першою у світі країною за кількістю християн серед свого населення. – *Прим. ред.*

Але чому? Чи можна знайти краще пояснення, ніж об-раз однієї з молодих жінок Хенаню, яка тримає переписаний розділ Євангелія від Йоана у своїх тремтливих, але вдячних руках?

Проти вірних, які збиралися разом у своїх євангельських домашніх церквах, і католиків, що ховалися в підпіллі, виступали колабораціоністи державної церкви³. Що проповідували вони? Богословський лібералізм, «натхненний» *марксистсько-ленінськими* ідеями Мао Цзедуна. Ці колаборанти осуджували «фундаменталістів» і глузували з їхньої любові до Писання.

Я запитав у китаєзнавця, чому християнство зробило настільки великий крок уперед у найпохмуріші дні Культурної революції⁴. Той відповів: «Світло палає в темряві».

Та сама битва

Як пов'язані ці дві історії? Розділені вісімнадцятьма століттями, розповіді про Сцилітанських мучеників і руху домашніх церков у Китаї за часів Культурної революції містять той самий сюжет: християни захищають Слово Боже, а вороги докладають якнайбільших зусиль, прагнучи знищити його, і переслідують християн за те, що ті плачуть його. Подібні процеси виникали щоразу, коли Церква впродовж своєї двохтисячолітньої історії стикалася з ворожою до неї культурою. Ці два епізоди – ніби форзаци, які з обох боків огортають книгу історії християнства. Вони осягають боротьбу, що розпочалася ще в ранній Церкві і триває донині на фронтах Божого слова.

Так само, як у стародавній Північній Африці, сучасні християни в Північній Кореї, у багатьох частинах мусульманського світу та в інших місцях ризикують наразитися на жорстоку кару навіть за зберігання Святого Письма. Пакистанські віруючі змушені ховати свої Біблії, бо інакше зазнають жорстоких нападів від імамів та кочових ватаг.

В Америці та повсюди на Заході на Біблію також нападають, хай навіть не так відверто. Щоразу на Різдво й Великдень різноманітні медіа випускають програми з назвами на кшталт: «Хто такий Ісус?» Їхня реклама стверджує, що нові наукові відкриття переступають вузькі межі віри і дають нам глибшу істину, позбавлену нальоту надприродного. З'являється безліч книг про теорії змови типу «Коду да Вінчі» і статей про давні гностичні тексти, такі як Євангеліє від Томи та Євангеліє від Юди. (Євангеліє від Юди, яке вихваляють як велике відкриття, насправді ще в 180 році н.е. отець Церкви Іриней Ліонський відкинув як єретичне). Скептики стверджують, що релігійні лідери зіпили нашвидкуруч Новий Завіт задля власної ж вигоди⁵. Біблія, кажуть вони, це лише одна з численних версій життя та вчення Ісуса, а тому їй не можна довіряти.

Постмодерністи, по суті, не довіряють жодним писанням, вважаючи, що історія – це не що інше, як зведення культурних упереджень, яке склали історичні переможці, зокрема білі англосаксонські чоловіки. Ба більше, в нашу релятивістську епоху будь-яке твердження істини, і зокрема про найвищу реальність, вважається вкрай образливим. Це призвело до культурної атмосфери, у якій заявити про свою віру в Біблію означає підпасти під глузування. Навіть суддя Верховного суду Антонін Скалія – один з найбільших умів країни – не може визнати віри в Ісусове воскресіння, не наразившись на глум і звинувачення в надто великій легковірності, щоб займати судейську посаду.

То що ж такого містить ця книга, Біблія, що люди готові віддати своє життя заради неї, гнобителі прагнуть знищити її, а нинішня культурна еліта так нестямно люта на неї?

Безумовно, Біблія унікальна. Упродовж століть було написано чимало великих творів, таких як праці Аристотеля, Платона, Шекспіра, Сервантеса тощо. Звісно, вони вплинули на суспільство. Але жодна книжка, і навіть «Капітал»

Карла Маркса, ніколи не викликала такої полеміки, як Біблія, не наражалася на такий великий опір і не надихала своїх послідовників до таких надзвичайних дій.

І причина полягає в тому, на що претендує Біблія. Хоча певною мірою ця книга подібна до багатьох інших – збірка стародавніх писань, які охоплюють ціле різноманіття жанрів, від історичної розповіді до інтроспективної філософії, – насправді це щось набагато більше. Вона стверджує, що є Словом самого Бога. Через цю книгу промовляє Бог, наповнюючи нас розумінням реальності, яка перевершує все, що здатен самотійно осягти людський розум. Біблія, яку написали люди, *натхненні Святим Духом*, відкриває нам Божий погляд на світ з *перспективи вічності* – істину, яка не обмежена часом чи місцем (2 Тимофія 3:16-17).

Саме тому християни захищають Біблію навіть ціною власного життя. І оскільки Біблія закликає своїх послідовників до вірності вищої, ніж державна, то тирані всіх часів прагнуть знищити її.

Християни бачать, що авторитет Біблії, її цілісність та історична точність, а також сила преображення, яка їй властива, засвідчують унікальний статус цієї книги як Слова Божого.

Силою Святого Духа

Зрозумівши походження Біблії, ви зрозумієте також, чому християни протягом багатьох століть ввіряли їй своє життя. Чимало нинішніх віруючих, і особливо євангельських, не надто добре розуміють церковну історію. Багато хто уявляє, що Біблія з'явилася на світ тоді, коли Бог дав Своє Слово групі писців, які оправили і видали написане в якомусь видавництві I століття.

Але пам'ятайте, що Ісус та його учні були чудово обізнані зі Старим Завітом і виконували приписи цього

давнього закону, який передав Бог Своєму завітному народові і який дуже ретельно переписували та зберігали. Це була їхня перша Біблія. Апостоли визнавали, що Ісусове вчення не скасовує, а доповнює ці священні єврейські тексти. Однак коли минув час, апостоли зрозуміли, що мусять зберегти догматичні розповіді про життя і вчення Ісуса, а також про те, яке значення вони мають для віри та способу життя християн. Цей процес розпочався вже через двадцять років після Ісусового вознесіння, і його остаточний результат відомий нам як Новий Завіт. Історія створення Нового Завіту захоплює та укріплює віру, коли ми бачимо, як старанно й дбайливо створювалося та зберігалось Писання.

Усе це стало можливо завдяки натхненню Святого Духа. Пам'ятайте, що перед Ісусовим воскресінням учні плакали мрії про земне месіанське царство. І навіть після воскресіння, у час перед Ісусовим вознесінням на небо, вони запитували: «Господи, чи цього часу знову відбудуєш Ізраїлеві царство?»

Але на П'ятдесятницю людський розум піднісся настільки, що люди змогли насправді досягнути правду Божу. У той *момент*, коли святий вогонь сходив на них, апостоли сповна зрозуміли все значення Ісусових слів: «Хто мене бачив, той бачив Отця». Апостоли на чолі з Петром поспішили на майдан, щоб оголосити всім правду про воскреслого Господа.

Початкові розділи книги Дії проголошують основи християнської віри лише через сорок днів після приголомшливої події Ісусового воскресіння. Опісля апостоли виконували Христове Велике доручення: «Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все, що Я заповів вам» (Матвія 28:19-20). Із самого початку складовою цієї віри було проголошення Божої природи. Бог промовляв, і Його Слово можна було пізнати.

Упродовж першого століття зростаюча християнська Церква отримувала настанови у вірі напрямку через Петра, Павла та інших апостолів, хоча мучеництво невдовзі почало проріджувати їхні лави⁶. Естафету в них перейняли такі провідники, як Тимотей, Климент і Полікарп. Безпосереднє передання віри від одного церковного лідера до іншого відбувалося дуже ретельно.

Канон

Молода Церква прийняла спершу письмові записи ретельних пояснень Ісусового вчення, які зробив Павло. Церковні спільноти переписували листи Павла до окремих церков і обмінювалися ними між собою. Після його смерті в 66 чи 67 р. н.е. кожен новий осередок Церкви мав добірку найвизнаніших листів Павла. Так само поширювалися рукописи чотирьох Євангелій: Матвія, Марка, Луки та Івана, які переписували церкви й які також дуже скоро визнали достовірними⁷.

Невдовзі почали з'являтися інші розповіді про Ісусове життя за начебто апостольським авторством та листи, схожі на послання Павла. Вони зазвичай містили такі фальшиві вчення, як гностицизм – ідею, що спасіння досягають через деяке вище знання, а не впокорення своєї волі Христу. Лідери церковних спільнот потребували критеріїв, відповідно до яких могли б відрізнити авторитетні писання від єретичних текстів⁸. Головне мірило, яке вони застосовували, полягало в тому, чи документи правдиво відображали вчення апостолів, навіть у тому разі, якщо апостоли – як у випадку з Лукою – не були авторами текстів⁹. Це називалося «правилом віри». Від суворого дотримання апостольських свідчень залежало те, чи заслуговувало писання на довіру, а отже могло бути прийнятим й «переданим» спільноті вірних¹⁰.

Наприкінці II століття майже 90 відсотків текстів, які згодом стануть відомі як Новий Завіт, християни

прийняли як апостольські та богонатхненні, а отже й авторитетні. Дискусії щодо решти книг тривали в III й IV століттях разом з дебатами, які призвели до формулювання давніх символів віри Церкви – Апостольського, Нікейсько-Царгородського і Афанасіївського¹¹. Додержуючись прикладу, започаткованого ще в новозавітні часи, коли Петро, Павло і Яків зустрілися з провідниками в Єрусалимі, щоб ухвалити нові етичні настанови для новонавернених з поган (Дії 15)¹², ранні церковні лідери збиралися разом, щоб помолитися, порозважати та ухвалити належні рішення.

Церква продовжила цю колегіальну практику, коли почалися дебати про те, які книги потрібно помістити в Новий Завіт. Кожен з головних центрів нової церкви: Рим, Александрія, Єрусалим та Антіохія – висловив свої пропозиції. Важливо пам'ятати, що християнська Біблія формувалася впродовж чотирьох століть найстаранніших студій, відкритих дебатів, дискусій та досліджень. Не варто також забувати, що ранні дослідники Нового Завіту, які брали участь у цих дискусіях, жили в час, що був дуже близький до новозавітних подій, і багатьох з них навчали самі апостоли або їхні безпосередні наступники.

Усі ці роздуми та дискусії призводили до глибокого розуміння, яке й донині слугує нам дороговказом. Скажімо, богослови ранньої Церкви визнавали, що чотири Євангелії відображали Ісусове життя в різній послідовності та з різною аудиторією на думці. Але вважалося, що це не суперечність чи вада, як доводить сучасна хвиля навали атеїстичних книжок, а перевага, тому що різноманіття розповідей давало повніше розуміння віри та дозволяло протистояти всіляким кривотлумаченням.

Рукою Афанасія Великого був написаний перший збережений список, який містив ті самі 27 книг, які ми маємо нині в Новому Завіті. Афанасій також доклав багатьох зусиль, щоб утвердити наше сучасне розуміння Христа як

цілковито Бога і цілковито людини. Цей список ствердив у 382 році н.е. синод, який очолював Ієронім, перекладач Біблії на латину.

І так само канон книг Старого Завіту з'явився внаслідок подібних жвавих дебатів та ретельних досліджень. Він черпав з двох головних джерел, єврейської Біблії, якою вона була тоді в Єрусалимі, та перекладу єврейських писань грецькою мовою, відомого як Септуагінта, що створили вчені в Александрії¹³.

У той час, коли новозавітний канон (тобто офіційний набір книг) прийняли всі вірні, християнська Біблія була найретельніше вивченим проголошенням віри з усіх, складених будь-коли. Розуміння того, наскільки виваженим був консенсус, досягнутий з допомогою Святого Духа, пояснює, чому й нині в дискусіях серед протестантів, католиків і православних можна помітити стільки однакових тверджень. Ми ж зрештою покладаємося на ту саму історію і дбайливо збережені записи в перших п'яти століттях життя Церкви, що відомі як патристична епоха*. Для цієї епохи характерно найчистіше розуміння християнської віри і найбільша єдність. А отже, на думку багатьох учених, вона становить найнадійніше джерело, що дозволяє повною мірою зрозуміти біблійне одкровення.

Трудомісткий та ретельний процес пояснює також те, чому Біблія виявилася такою витривалою. Упродовж минулих п'ятнадцяти століть її текст перекладали багатьма мовами, але він, окрім випадкових слів чи фраз, які змінювали заради ясності, по суті залишався таким самим. Ані переслідування, ані так звані просвічені скептики не похитнули віри в нього. Саме тому тисячі людей готові

*Патристичний період триває майже 7 віків – від апостольських Отців до останнього – Йоана Дамаскина. Найголовніші питання віри порушуються переважно в проповідях Отців Церкви: Тертуліана, Кипріяна, Климента Александрійського, Орігена, Василя Великого, Йоана Золотоустого, Августина, Григорія Великого та ін. – *Прим. ред.*

були віддати своє життя за Біблію, від Сцилітанських мучеників до переслідуваної Церкви нині. Усі справжні християни стверджують, що *Бог промовляв*, що Біблія – це Слово Боже.

Археологія

Віруючі можуть вказати також на чимраз більшу сукупність археологічних доказів, які послідовно підтверджують правдивість Біблії і проливають світло на історичний контекст. Як зауважив один видатний учений, на початку ХХ століття з'явилося чимраз більше наукових свідчень на користь Святого Письма, після того як технології, подорожі та доступні кошти розширили обсяги археологічних розкопок¹⁴. Наприклад, французькі археологи змогли розкопати понад 20 000 клинописних табличок, датованих періодом з XV століття до н.е., які підтверджують культурне та правове тло історій таких старозавітних постатей, як Авраам і Мойсей¹⁵.

Або згадаймо, як ще на початку ХХ сторіччя світські вчені відкидали Хетську імперію, оскільки не було жодних доказів її існування, крім згадок у Біблії. Тоді археологи знайшли руїни Хетської імперії на території нинішньої Туреччини. Виявилось, що це була настільки розвинута цивілізація, що сьогодні ми маємо навіть словник хетської мови, виданий вченими Чикагського університету.

Також сталося надзвичайно важливе відкриття Сувої Мертвого моря. Ці Сувої виявили, що Псалом 21, який провістив розп'яття Ісуса, і справді датований періодом задовго до епохи Маккавеїв. Упродовж кількох поколінь біблійні вчені вважали, що Псалом 21 не міг бути написаний перед епохою Маккавеїв, тому що практики страти через розп'яття, про яку він згадує, тоді ще не існувало¹⁶.

Ще до кінця 1950-х років не менш ніж 25 000 біблійних тверджень було доведено за допомогою археологічних

відкриттів¹⁷; водночас не існувало жодного відкриття, яке б свідчило, що Біблія неправдива. Жоден інший релігійний документ не виявився настільки точним – тепер чи в історії. Скажімо, Книга Мормона розповідає про цивілізацію в Північній Америці, що нібито існувала в 400–600 році до н.е., однак ніхто ще знайшов жодного артефакту цієї цивілізації.

Археологічні докази, які іноді знаходять у незвичайний спосіб, також підтверджують біблійну оповідь. Одного разу з гвинтокрила, що летів над пляжем у сучасному Ізраїлі, помітили велике коло, яке свідчило про те, що на цій території колись було стародавнє місто. Археологічні розкопки виявили Кесарію Палестинську, а також написи, що вшановують Понтія Пилата.

Історичність Біблії підтверджують стільки археологічних доказів, що двоє професорів відомої семінарії опублікували Біблію, яка повністю анотована археологічними відкриттями¹⁸. Пол Джонсон, видатний британський історик і популярний письменник, зауважує, що не люди віри, а радше скептики повинні остерігатися подальших знахідок.

Цілісність

Крім археологічних відкриттів, біблійні істини підтверджує надприродна єдність та зв'язність самої Біблії. Вона складається із шістдесяти шести книг (або сімдесяти семи, як у католицькій та православній традиціях), які впродовж 1500 років писали сорок людей трьома різними мовами; утім, незважаючи на це, дивовижна гармонія та послідовність властива загальній розповіді. Прадавнім рукописам притаманна приголомшлива послідовність і цілісність.

Біблійні вчені мають змогу працювати з величезною кількістю документів, значно більшою, ніж існуючі сві-

доцтва, що стосуються стародавніх рукописів, які ніхто не бере під сумнів. Наприклад, коли йдеться про Аристотеля, то існує сорок дев'ять стародавніх рукописів, найстарший з яких було переписано 1100 років після Аристотелевої смерті. Коли ж йдеться про Біблію, то до нас дійшло 14 000 рукописів тільки Старого Завіту. Жодна інша книга не може зрівнятися з нею. Найближчою є Гомерова «Іліада» із 600 рукописами. Відданість християн своєму Писанню допомагала передавати їх наступним поколінням.

Нові відкриття чимраз більше підтверджують біблійні розповіді. Деякі радикальні критики зазвичай наполягали, що Старому Завітові годі довіряти, оскільки існує 1300-літній розрив між оригіналами та наявними копіями. До відкриття Сувоїв Мертвого моря найстарший доступний нам рукопис було датовано 900 роком н.е. Але, як ми вже згадували, знайдено Кумранські рукописи, й найстаріші з них датовані I століттям до н.е., тобто на тисячу років раніше. Сувої Мертвого моря не лише не спростовують точності пізніших рукописів, а й твердо переконують нас у тому, що ми правильно розуміємо зміст і лексику текстів, які існували в античності.

Коли йдеться про Новий Завіт, то виявлено 24 947 стародавніх рукописів, написаних кількома різними мовами, і найдавнішу копію датовано 150 роком н.е. або навіть більш раннім часом¹⁹. Досліджуючи дрібні варіації в цих рукописах і глибоко аналізуючи їх, сучасні вчені наблизилися до реконструкції оригінальних текстів. Тепер як ніколи ми маємо багато причин вірити в точність Нового Завіту, і всі найдрібніші проблеми, які з нею пов'язані, були розглянуті дуже вичерпно.

Чому рукописні копії Писання є настільки точними? Відповідь ми знаходимо у єврейській традиції. В Ізраїлі споконвіку вважалися достовірними тільки свідчення очевидців; і тому, переписуючи тексти, юдеї не пропускали

навіть літери в слові, тому що в такому разі псувався цілий документ. Навіть проміжки між літерами мусили бути однакові.

Сила преображення

Навіть якщо не зважати на всі ці приголомшливі історичні докази, Біблія унікальна тим, який неймовірний вплив вона мала на незліченні життя та навдивовижу різноманітні культури впродовж тисяч років. Згадайте про всі ті книжки, що були написані лише за минуле п'ятдесятиліття – від формули Дейла Карнегі, як впливати на інших людей, до «Безмежної влади» Ентоні Робінса. Але скільки з них змінили чиєсь життя? І чи багато хто згадує про них сьогодні?

Наприкінці кожного року чимало журналів і газет широко висвітлюють те, як змінити своє життя протягом наступних дванадцяти місяців. (Популярність цієї теми свідчить дещо про прагнення людей до змін). Але ці поради, як і більшість новорічних обітниць, забуваються відразу після того, як зникають з продажу номери видань, де їх надрукували.

Поміркуйте також про всіх тих містиків, які з'явилися впродовж останньої пари століть і пропонують нам рецепти переміщення до якогось вищого стану. Більшість з них, впливши на поверхню, швидко стають популярними, приваблюють наївних осіб (при цьому непогано заробляючи), а потім зникають у безвість. Що сталося зі вченням гуру легендарної групи «Бітлз» Махаріші Махеш Йогі, або «Курсом чудес» Гелен Шукман чи теософією мадам Блавацької? Мало хто й знає тепер, чого навчали ці люди.

Але впродовж двох тисяч років часто без будь-якого людського втручання Біблія преображала – і не раз вкрай драматично – життя тих, хто читав її. Святий Августин може слугувати добрим прикладом. Більшу частину свого життя він був ушлавленим ученим у Римській імперії,

успішним ритором за фахом – а це була одна з найшляхетніших професій тих часів. Але жив при цьому досить безпутнім, розпусним життям. Саме тоді настав період, коли він почав розглядати твердження християнства, які в той час поширювалися імперією.

Одного дня Святий Августин перебував сам у саду, коли почув, як дитина виспіває рядок з пісеньки під час гри: «Візьми та читай, візьми та читай, візьми та читай». Він поглянув на Писання, яке лежало перед ним і було розкрито на Посланні до Римлян 13. Йому впали в око подальші слова: «...не в гульні та пияцтві, не в розпусті й розбещеності, не у сварках і задрощах, але зодягніться Господом Ісусом Христом і турботу про тіло не перетворюйте на пожадливість» (13-14). Глибоко розкаявшись, він віддав своє життя Христу – так римський ритор став єпископом Гіппону, одним з найбільших богословів після Павла і одним з найвеличніших умів західної цивілізації.

Або пригадайте Антонія Єгипетського, засновника чернецтва. Він почув Євангельський текст: «Якщо хочеш бути досконалим, піди та продай своє майно, роздай бідним» (Матвія 19:21) – і відразу пішов й учинив те, що Ісусів співбесідник, багатий юний вельможа, відмовився робити. Антоній продав усю свою власність і майно і відтоді присвятив себе виключно молитві, даючи поради тисячам, які врешті-решт помандрували в пустелю вслід за ним.

Читаючи Послання Павла до Римлян, Мартін Лютер зміг визволитися від хитромудрого плетива побожних діл, до якого скотилося релігійне життя. Одного разу цей побожний чернець, готовий упасти у відчай від того, що не був переконаний у власному спасінні, відчув глибоке зворушення, коли прочитав слова Павла: «Адже праведність Божа відкривається в ній з віри у віру, як написано: А праведний вірою житиме» (Римлян 1:17). Пізніше Лютер записав: «Я відчув себе так, наче переродився і ступив через відчинені двері в рай». За довгі роки християнського

життя мені довелося бачити тисячі людей, які прочитали Біблію і преобразилися назавжди. Я пригадую сотні таких випадків серед засуджених і, зокрема, одного рецидивіста, відомого як найбільш невинного в усій каліфорнійській виправній системі. Прочитавши Біблію, він віддав своє життя Христу і після звільнення з в'язниці провів останні десять років свого життя, наставляючи дітей у зоні ризику, оберігаючи їх від тюрми.

Ця преображаюча сила Біблії впливає на людей з усіх прошарків суспільства. Наприклад, один чоловік, який народився юдеєм, отримав добру освіту, але все одно впав у глибоку депресію. Одного вечора він розітнув собі зап'ястки, щоб учинити самогубство, але все ж якимось чудом врятувався. Психолог пізніше порадив йому прочитати Біблію. І цей молодий чоловік так і зробив, почавши з Буття. Але, дійшовши врешті до Ісаї 53 – «Він же зраний був через наші беззаконня і терпів хворобу через наші гріхи... його раною ми зцілилися», усвідомив, що навернувся до віри в Христа. Він зрозумів, якою мірою Старий Завіт передбачав Новий. Далі цей чоловік став дієвим і красномовним проповідником тієї самої Біблії.

Пізніша хвиля атеїстичної літератури в стилі Докінза, Гітченса, Гарріса нехтує чимало століть ретельних досліджень і доказів; вириваючи вірші та цілі фрагменти з контексту, ці автори доводять, що Біблія – це жахлива книжка, наповнена насильством та війною, яка оповідає про підступного Бога, що переслідує людей, – «небесного диктатора», за словами Гітченса²⁰. (Принципи тлумачення, які застосовують ці автори, осудили навіть їхні секулярні колеги).

Я хотів би спитати Гітченса, Гарріса, Докінза та компанії: якщо ця книжка настільки недобра, то як вона пережила всі ці роки? Чому тоді на її ґрунті виросла найгуманніша цивілізація в історії? І якщо Біблія настільки недобра, то чому вона й далі поширює любов у цілому світі та обертає

жорстокосердих злочинців на лагідних ягнят? Як, читаючи її, могли з'явитися такі люди, як Августин і Франциск Ассізький? Чому китайці, оточені атеїстичним безумством, знаходять у ній своє пристановище?

І Біблія, як не дивовижно – без сумніву, з допомогою надприродної благодаті – пережила своїх критиків. Від тридцяти до шістдесяти мільйонів її примірників публікують щороку. Чим більше тирани хочуть знищити Писання, а скептики – заперечити, тим принаднішим воно стає. Вольтер, який пристрасно прагнув знищити всі християнські впливи під час Французької революції, пророкував, що за сто років ніхто не читатиме Біблії. Коли після смерті його дім продали на аукціоні, то покупцем стало Французьке біблійне товариство. Як висловився один пастор, Біблія пережила тих, хто ніс її труну²¹.

Просто кажучи, Біблія – це та скеля, на якій тримається Церква. Це найвищий авторитет для всіх християн – протестантів, католиків і православних. Це *об'явлена пропозиційна істина*. Її тексти написали люди, натхненні Святим Духом, і саме тому вони *об'явлені* нам. Вона *пропозиційна*, тому що висловлює низку тверджень. Це *істина*, оскільки походить від Бога, і тому, безумовно, вона правдива. Бог не міг говорити те, що неправдиве, оскільки це суперечило б Його природі. Саме тому всі християни вважають Біблію своїм найвищим авторитетом – і саме тому віруючі мусять без страху захищати її.

Декілька років тому я відвідав звану вечерю «Релігійної спадщини», щоб отримати винагороду від цього фонду, там я сидів поруч з іншим лауреатом. Він належав до однієї з традиційних церков і швидко повідомив мені про всі свої наукові ступені та видатні дослідження. Під час вечері цей чоловік дивився на мене зі щирим співчуттям: «Ви ж випускник Ліги плюща, містере Колсон, і дуже до-

бре начитані та освічені. Невже ви вірите в усі ці фундаменталістські нісенітниці, пов'язані з Біблією?»

Я подивився на нього й усміхнувся: «Ви маєте на увазі, чи вірю я в те, що Біблія правдива?» Він кивнув, жуючи свій філе-мінйон. Я відхилився у своєму кріслі й сказав просто: «Звичайно, що вірю, а ви?»

Християни не мають причин боятися. Докази того, що Бог промовляв до нас, величезні.

ІСТИНА

Знання того, що *Бог є* і що Він промовляв, дає християнам змогу стверджувати, що існує істина, найвища реальність, яка починається з Бога і поширюється на все Його творіння. Християнин вірить, що людство може знати істину – тобто справжній стан справ у світі – завдяки Біблії і ще принаймні трьома іншими способами.

Істина в книзі природи. У горах Північної Кароліни я побачив, як Бог розмовляє з нами через творіння. Як написав один святий XII століття: «Увесь цей видимий світ – це книга, написана перстом Божим»¹.

Істина через розум. Також ми можемо мислити про важливість творіння. Християни вірять, що нам дано свободу волі й здатність логічного мислення, тому що ми сотворені «за образом і подобою Божою» (Буття 1:26). Християнство не складається з прихованої сукупності вчень, далеких від повсякденної реальності, і також воно не усамітнюється в царстві суб'єктивних уявлень, які годі спростувати.

Фактично за допомогою розуму ми можемо на практиці перевірити, як інші релігії, філософії та світогляди виглядають на тлі християнства, і це ми зробимо на подальших сторінках. Ми можемо пересвідчитися, який світогляд найкраще відповідає тому, як насправді влаштовано світ – тому, що є дійсно правдивим. Чесне порівняння призводить лише до одного висновку.

Істина через сумління. Ба більше, Бог об'являє істину через наше сумління. Ми можемо відрізнити добро від зла, тому що мораль зроду властива нам. Саме це мав на увазі

Павло, коли казав, що люди додержуються Божого закону і розуміють, що самі порушують його, дякуючи «ділу закону, написаного в їхніх серцях» (Римлян 2:15). Пам'ятайте, ми визнаємо, що сумління записане в серці не тому, що так сказано в Біблії, а тому що Бог, як стверджує Біблія, створив такими людей. Людський досвід навчає нас, що із самого початку існував моральний закон, який можуть пізнати *всі* люди з усіх культур.

Наприклад, Кодекс Хаммурапі, що містить моральне вчення, було написано за сімсот років до Мойсеєвого закону. Конфуцій проповідував високу моральність, яка давала надію на небо. Грек Пенандр сказав в античності, що «чисте сумління» – це справжня свобода. Майже кожна релігія в історії мала в тій чи іншій формі свої Десять заповідей. Саме цю ідею універсального морального закону, який Бог прищепив людям і який передує пропозиційному одкровенню, Клайв Люїс пояснює у своїй книзі «Скасування людини», назвавши її «дао».

Але наше розуміння універсальності морального закону і спроможності нашого сумління розуміти його скомпрометував нинішній культурний релятивізм. Саме тому чимало молодих людей (навіть серед християн) бліднуть, коли я запитую їх, чи існують моральні абсолюти. Але тоді я ставлю їм запитання, чи добре було б, якби хтось украв їхнього гаманця або вбив людину за те, що вона єврейської раси, або штовхнув стару жінку, яка переходить вулицю, під колеса автомобіля... І до них часто приходять осяяння. І хоча їх привчили приглушувати своє сумління і відучили виявляти природні моральні почуття в атмосфері постмодерного релятивізму, вони інстинктивно знають, що все це насправді неправильно.

Так само малі діти відрізняють добро від зла. Дитина може йти вулицею, знайти іграшку і забрати її собі, як у відомому дитячому віршику: «Було ваше, стало наше». Але те, що вихоплять з дитячих рук, не «стане нашим», тому що скривджений зажадає повернути іграшку назад. «Вона моя! – скаже він. – І ти не можеш її забрати!» Навіть на цьо-

му ранньому етапі розвитку в них є первісне знання того, що існує закон, за яким ми всі живемо – моральний закон.

Є навіть наукові докази того, що цей закон написано в серці. Один гарвардський учений виявив, що людський мозок містить «область, яка спеціалізується на розпізнаванні належності деяких проблем до моральних». Мозок містить, як каже він, «універсальну моральну граматику, інструментарій для побудови конкретних моральних систем»². Професор, навіть будучи агностиком, доходить висновку, що моральність вкорінена в нашій біології, або, як каже Біблія, закон написаний у людських серцях (Римлян 2:15).

Питання істини

Питання істини – загальної та пізнаваної реальності, що існує незалежно від нашого сприйняття – це найслабше місце нинішньої західної культури. Панівна думка відкидає таку ідею. Найлегший спосіб наразитися на глум з боку більшості університетських професорів – уживати слова «реальність» та «істина».

Чому слово «істина» пробуджує таку ворожість? Тому що бунтівлива людська природа опирається ствердженням істини. Якщо дещо є дійсно правдивим, то воно мусить бути таким не лише для того, хто про це каже, а й для того, хто чує. І суть у тому, що ми не хочемо слухати жодну вищу інстанцію будь-якого походження, а надто ту, яка заявляє, що походить від Бога, – зі страху, що вона зазіхне на нашу особисту незалежність. Ми дотримуємося думки, що самі творимо свою істину.

Цей конфлікт лежав в основі протистояння Пилата з Ісусом – визначальному моменті в Новому Завіті, коли непокірна сліпота людської гордості рішуче повстала проти Божого Сина. Під час своєї зустрічі з Ісусом римський прокуратор хоче знати, чи Ісус – цар.

Ісус визнає, що він цар, але не земного царства. «Я на те уродився і прийшов у світ на те, щоб свідчити істину. Кожен, хто від істини, слухає голос мій».

«Що таке істина?» – запитує Пилат (Івана 18:38). Усі переклади Біблії вважають, що це запитання, але Мел Гібсон у своєму фільмі «Страсті Христові» виявився кращим богословом: субтитр, який супроводжує арамейський вислів, ставить знак оклику після відповіді Пилата: «Що таке істина!» Він не чекав, що Ісус відповість, і відкинув саму можливість пізнання істини.

Для освічених римлян на кшталт Пилата, так само як і для багатьох сучасних інтелектуалів, релігія була лише вираженням культури і способом забезпечити політичну лояльність. Уявіть собі, як він мав відізватися на слова цього претендента на юдейський трон, цього Ісуса, що захотів прибрати до рук ринок істини. Яка самовпевненість! І яка загроза претензіям самого Пилата... Пилат, без сумніву, вірив понад усе в істину римського гарнізону – адже сила завжди є пристановищем скептицизму.

Ісус навчає нас того, що реальність – це не наша суб'єктивна думка про неї і також не панівний погляд суспільства. Існує об'єктивна істина, і ми спроможні пізнати її своїми чуттями. Ми – не сон у голові Божій, не ілюзія, як навчають східні релігії та деякі філософії руху «Нью ейдж». Також реальність не є програмою, яку завантажують у наш мозок, як у фільмі «Матриця», що був колись страшенно популярним серед американських студентів. Ісус – *ось* найвища реальність.

Повсюди нині ми натрапляємо на Пилатове заперечення істини. В інтерв'ю журналу «Тайм» Річарда Докінза запитали, чи позбавлені сенсу добро і зло. Докінз відповів: «Навіть те питання, яке ви ставите, не має для мене сенсу. А щодо добра і зла... я не думаю, що десь неподалік тиняється те, що можна назвати добром чи можна назвати злом. Вважаю,

що з нами просто відбувається щось добре або погане»³. Терористичні напади 11 вересня не були за своєю суттю злими, а допомога жертвам цунамі – доброю? Який абсурд.

Але Докінз – здогадливий чоловік; він знає, що каже. Якщо визнати добро і зло чимось більшим, ніж особистим ціннісним судженням, то це становитиме загрозу для його атеїстичного світогляду. Як відомо, саме існування морального закону змусило колишнього атеїста Клайва Люїса повернутися в християнство.

Проте ментальність Докінза запанувала в нашій культурі; 63 відсотки американців, як і 53 відсотки євангельських християн, заперечують пізнаваність моральної істини. Серед підлітків (а це наступне покоління лідерів) лише 8 відсотків визнають, що існує моральна істина⁴.

Навіть серйозні християни ловляться на гачок. Я знаю вчительку з регіону «Біблійного пояса», випускницю курсу «В'язничного братства» з розширення світогляду. Якось на одній із зустрічей християнського клубу у своїй середній школі вона презентувала 13-тижневий курс формування світогляду для підлітків. З 275 семикласників до неї записалося 43. Коли вона дійшла до десятого заняття, де порівнювала іслам, буддизм і християнство, діти, за її словами, «встали навдибки», почувши твердження про правдивість християнства. Сім з восьми серйозних учнів-християн, яких вона вибрала лідерами груп, відмовилися від вивчення цієї теми. Після запальної дискусії вчителька відклала заняття, попросивши лідерів груп порадитися з батьками й молодіжними пасторами. Коли вони зустрілися знов, готуючись до заняття наступного тижня, усі вісім лідерів повідомили, що порадилися з батьками, а деякі – зі своїми молодіжними пасторами. Один молодіжний пастор сказав, що ніколи не можна бути певними істини; усе залежить «від перспективи». Ще один сказав, що Бог більший, ніж цей вузький погляд. І батьки переживали, що діти можуть образити інших учнів. Одна дівчинка не спала цілу ніч, пишучи твір про те, чому нам не можна ображати інших учнів. Доводи

моєї знайомої виявилися марними; усі сім незгодних учнів не змінили своєї думки, а тому вона скасувала заняття.

Якщо це дійсно свідчення стану Церви і християнських сімей, то ми опинилися у глибокій скруті. Пам'ятайте, що Церква – це «стовп і підвалина істини» (1 Тимофія 3:15). Але якщо ми, навіть у так званих консервативних церквах, боїмося виглядати неполіткоректними і проковтнули міф про подібність усіх релігій, то хто захищатиме істину? Цей брак відваги означає кінець живої віри всюди, де він проступає. Якщо ми не будемо серйозно сприймати істину, то так само не будемо серйозно сприймати й Бога.

Церква та істина

Відхід від істини історичної християнської віри у європейській та традиційній американській церквах впливає навіть на серйозних, ортодоксальних віруючих. Молоде покоління євангельських християн у швидкозростаючих церквах, або «постмодерне християнство», ставить низку важливих запитань. Молодих лідерів дратують церкви, які мають багато ресурсів, але мало впливу. Вони бачать, що євангельські громади все глибше й глибше потрапляють у пастку «культурного християнства» Надто багато з нас, – кажуть вони, – вірять, що християнство полягає в інтелектуальній згоді на задум спасіння, який забезпечить нашу вічну долю, та в подальшому регулярному відвідуванні церкви. Це й справді та віра без діл, яку Яків проголошує мертвою – молоді євангелісти мають цілковиту рацію щодо цього, і ми можемо лише повчитися в них.

Нові церковні лідери хочуть відновити правдиве біблійне бачення, яке розуміє Божу роль в історії як відкуплення всього творіння. Ісус через Своє служіння, смерть та воскресіння проголошує прихід вічного Царства Божого. Християнське життя вимагає не тільки визнання значущості Христа, а й нашого бажання долучитися до Христа у виконанні Його місії. Тут я безумовно згоден.

Але є одна проблема. Ці євангельські християни проповідують молоді, яку сформував наш постмодерний вік. З огляду на фундаментальне переконання постмодернізму, що годі пізнати істину, сучасні люди спираються безпосередньому викладенню християнської віри та її етичних наслідків. Тож деякі молодші євангельські лідери стали підкреслювати важливість досвіду та непрямих засобів свідощтва; їхні богослужіння характеризують часті переповідання життєвих історій, візуальні (часто мультимедійні) презентації, сучасна музика і відкрите запрошення долучитися до розмови. Це само собою не викликає тривоги; за тридцять років мандрів по в'язницях світу я бачив, як Євангеліє проповідують у всякий мислимий спосіб і за всіх мислимих обставин.

Але розуміння того, як саме мислить аудиторія, не передбачає навернення до її способу мислення, а надто коштом донесення істини. У межах загалом конструктивного руху молодих церков існує група, відома як «нова спільнота»⁵. Я побоююся, що деякі з її лідерів самі потрапили в полон постмодерністського скептицизму. Вони вважають традиційну апологетику аж надто узгодженою з «модерністським» мисленням епохи Просвітництва і тому не чим іншим, як «сухими, запорошеними доктринами». Дехто вірить, що Церква повинна відмовитися від доктринального вчення і навіть від Біблії, як стверджують деякі лідери нових церков, – заради того, щоб представити християнство у вигляді однієї великої картини, в якій набувають сенсу всі наші особисті історії та життєвий досвід.

Ця концепція церковного життя й відмова навчати доктрин роблять не що інше, як усталюють агностицизм – вчення про нездатність пізнання істини – у межах самої церкви. Також вона дає нам зручне виправдання, щоб не говорити тих непростих речей, які іноді мусить сказати любов.

Трапляються також інші потенційно шкідливі наслідки. Коли життя Церкви зводиться до беззупинної розмови, церковні лідери швидко стають культовими, оскільки лише

вони здатні узгоджувати розмову з власним порядком денним. З іншого боку, коли віра спирається на правду, то кожен може закликати лідера до відповідальності.

Хоча розповсюдження «культурного християнства» у всьому євангельському світі насправді є ганебним фактом, діагноз проблеми, який ставить постмодерністське християнство, цілком недоречний. Християнська доктрина стає сухою і припорошеною лише для тих, хто не вірить у неї живою, діяльною вірою. Те що Бог став людиною у Христі, з першого погляду виглядає обурливим твердженням. Воскресіння – це або найбільший обман, який будь-коли підкинули людству, або унікальна подія, яка перекреслює всі межі й перемагає смерть, у правдивість чого вірять християни. Як пише Дороті Сеєрс: «Це догма і водночас драма»⁶. Якщо протестантизм потрапив у пастку культурного християнства, підмінюючи істину терапією і створюючи віру для гарного самопочуття, не дивно, що він утратив драматизм найбільшої події в людській історії. Однак нам не потрібно відкидати доктрину; нам потрібно оживити її.

Ця відраза до доктрини змусила деяких постмодерних християн засвоїти мантру: «Нам потрібні діла, а не вчення». Але зачекайте хвилину. Упродовж більше тридцяти років рух, відомий як «В'язничне братство» (та я разом з ним), несе Євангеліє у тюрми, демонструючи преображаючу силу Христа, яка обертала найзапекліших грішників у святих. Ніхто не буде доводити, що всі ці вчинки були марними. Але якщо доктрини, у які я вірю, неправдиві, то мої зусилля були цілком недоречними; я не можу бути певним, що мої вчинки, хоч які шляхетні, дійсно добрі. Саме віровчення спонукає мене до дій – веде мене до найбільш прогнилих нор світу – і дає мені послання, яке я проповідую. Те саме стосується й будь-якого християнського руху, що спирається на віру.

Під час свого беззупинного діалогу з молодими християнськими лідерами я чимало разів ставив питання істини, на що мені відповідали, що істину можна пізнати, лише

пізнавши істину втілену, тобто Самого Христа. Однак без апостольського вчення й Біблії ми не можемо знати, хто цей Ісус, якого ми пізнали.

Тут також немає місця протиставленню. Коли відомий філософ Тімоті Джордж сидить за своїм столом, то по один бік він бачить портрет Вільяма Тіндейла, славетного мученика, який боровся за те, щоб донести Біблію до простого люду; а на протилежній стіні перед ним постає пречудове зображення Христа на хресті. Тімоті показує на зображення Христа як втілене Слово, а потім – на портрет Тіндейла як захисника писаного Слова. Ми не можемо відділити Ісуса від Божого висловленого одкровення.

Коли Ісус стає в'язнем особистого досвіду, Він швидко вироджується у невиразну містичну постать, що потурає нашим бажанням. Проповідувати Ісуса без доктрини означає зображати абстрактного спасителя, морального вчителя, який має насправді не більший авторитет, ніж Конфуцій. Саме тому я вірю, що питання істини та її пізнаваності – це найважливіша проблема власне Церкви і, можливо, культури сьогодення.

Чому істина важлива

Істина важлива, тому що на кону – суть того, у що ми віримо

Дорога постмодерного християнства моторошно нагадує не лише ересі ранньої Церкви, такі як монтанізм (вчення про те, що сутність християнства полягає виключно в релігійно-ентузіазмі – *Прим. ред.*), а й богословський лібералізм минулого століття, який спонукав деяких протестантів відмовитися від фундаментальних тверджень християнського віровчення. Покійний захисник богословського лібералізму Дін Вільям Ферм пише:

Які головні ідеї ліберального протестантизму?
Можливо, найважливішим є пріоритет безпосеред-

нього особистого досвіду, що лежить в основі релігійних переконань. Усі доктрини належить видобути з «внутрішнього досвіду віруючих».

В останньому рядку Ферм цитує уславленого німецького філософа ХІХ століття Фрідріха Шляєрмахера, який став прародичем протестантського лібералізму ХХ століття⁷. Чи не нагадують разуче ці слова аргументи, які ми чуємо нині?

На початку минулого століття видатний консервативний лідер, професор з Принстону Грешем Мейчен героїчно опирався цій тенденції, доводячи, що, відмовившись від доктрини та істини, ми одержимо не ліберальне християнство, а чисто нову релігію, яку він назвав лібералізмом. Ми побачили, яким чином це призвело до занепаду традиційних церков у минулому столітті, і тепер консервативні церкви знову наражаються на той самий ризик.

Відсутність істини спотворює Євангеліє

Ослабивши свою відданість істині, ми можемо похитнути Євангеліє, навіть не викликавши протестів. Коли Кетрін Джефферс Шорі стала головуючим єпископом Єпископальної церкви США, журнал «Тайм» запитав її, якою є її молитва за Церкву. Вона відповіла: «Щоб ми пам'ятали головне у своїй місії – любити одне одного. Це значить дбати про свого ближнього, а не сперечатися про тонкощі доктрини»⁸. Але, як ми вже побачили, правильна доктрина веде до тієї любові до ближнього, яку хотіла би бачити Шорі. А без любові до Бога – першої заповіді, яку вона знехтувала, ми не можемо любити свого ближнього так послідовно й міцно, як вимагає цей світ. (Відповідь єпископа Шорі демонструє, що теперішній розкол у єпископальній церкві пов'язаний передусім не з висвяченням геїв, а з питанням авторитету Писання).

Місію церкви так само викривлено. Коли від істини відмовляються, замість неї приходить терапія. Ми вчимося, як давати раду своїм проблемам, замість того щоб лікувати їх.

Відкинення істини призводить до біблійної безграмотності

Відмова від істини виявляється в широкому розповсюдженні біблійної безграмотності. Соціолог Джордж Барна виявив, що більшість дорослих, які ходять до церкви, відкидають точність Біблії, існування сатани та безгрішність Ісуса. Чимало з них не бачать потреби проповідувати Євангеліє і вважають, що добрі діла – це один з головних способів переконати Бога пробачити їхні гріхи. Це було б смішно, якби не було так трагічно: найвідоміший біблійний вірш серед віруючих дорослих і підлітків, якого насправді немає в Біблії, («Бог допомагає тим, хто допомагає собі») – це, насправді, цитата з «Альманаху нещасного Річарда» (1757) Бенджаміна Франкліна. Коли дорослих віруючих ознайомили з тринадцятьма основними біблійними вченнями, тільки один відсоток опитуваних погодився з усіма тринадцятьма або прийняв їх. Схожі результати давали й мої власні дослідження. Саме тому Барна описує наш час як «вік духовної анархії... [коли] Церква гниє зсередини, скалічена небіблійним богослов'ям»⁹.

Відкинення істини веде до морального замішання

Заперечення істини Божого одкровення розладнує будь-які спроби впоратися із сучасними етичними питаннями, зокрема тими, що пов'язані із сексуальністю, яка відіграє визначальну роль в усьому нашому житті. Часто саме в цій сфері ми хочемо творити свої власні правила.

Кілька років тому, відвідавши молитовний сніданок на Середньому Заході, я зустрів лікаря, який належно вивчав Біблію та енергійно брав участь у житті сильної євангельської церкви. Тоді набула популярності тема гомосексуалізму, і він сказав мені, що як лікар вірить у те, що гомосексуалісти мають природний інстинкт і бажання, яке потребує задоволення; тож чому ми – християни – відмовляємо їм у тих самих втіхах, які мають гетеросексуали?

Цей аргумент, спрямований на те, щоб викликати деяке співчуття, я чув чимало разів. Ніхто не хоче заперечувати бажання інших мати сексуальну насолоду. Християн, які це роблять, вважають фанатичними. Але я вказав моєму новому приятелю, що гомосексуалізм суперечить Божому задуму, природному ладу та правді про Боже творіння – про це можна прочитати в першому розділі Послання до Римлян.

Важливо зрозуміти контекст, у якому писав Павло, щоб збагнути те, як ми розуміємо моральну істину. Початок Римлян 1 розповідає нам, що Божу вічну силу й божественну природу добре видно в Його творінні. Тож «немає їм виправдання»; хоча вони пізнали Бога, «їхні думки стали нікчемними, а нерозумні їхні серця – оповиті темрявою» (вірші 20-21). Тоді Павло використовує гомосексуалізм як показовий приклад наслідків заперечення очевидного: «Тому Бог через пожадання їхніх сердець віддав їх нечистоті... їхні жінки замінили природне єднання на протиприродне... так само й чоловіки, залишивши природне єднання з жінкою, розпалилися своєю пристрастю один до одного» (вірші 24-27).

Тож чому Павло виокремив гомосексуальну поведінку? Тому що він вважав, що це один з найочевидніших прикладів заперечення самоочевидного ладу творіння. Одного вечора Рік Воррен у телешоу Ларрі Кінга прямо відповів на це питання: поставте поряд голого чоловіка й жінку і ви побачите, якими Бог сотворив нас (після цього Кінгу, що буває вкрай рідко, відібрало мову).

Існує самоочевидний зв'язок між сотвореним Богом фізичним ладом і відповідним моральним ладом, який дозволяє нашій поведінці «пристосовуватися» до першого. Я виявив: щоразу коли пояснюю це, у співрозмовників не викликає вже надто великого збурення таке нібито «пуританське» бажання Бога відібрати втіху в людей. Стає зрозуміло, чому Павло використав цей один характерний гріх (який не є страшнішим від гріхів гетеросексуальних) як найочевидніший приклад порушення сотвореного ладу.

Це також відповідь на звинувачення, яке висловлюють чимало молодих людей, що християни страждають на го-мофобію настільки, що всі ми мусимо покаятися. Але га-даю, що це звинувачення хибне. Я з любов'ю допомагав сотням в'язнів, яких уразив СНІД, і був свідком того, як багато християн роблять те саме. Зрештою, саме католиць-кі добротні програми фінансують більшість закладів для недужих на СНІД в Америці.

Відкинення істини послаблює культурний розвиток

З моменту появи Церкви за часів Римської імперії хри-стіянська віра і розум, що покладався на неї, вибудували найбільше суспільство в людській історії. Однак у XVIII столітті невіруючі філософи і вчені епохи Просвітництва доводили, що оскільки пояснити творіння можна без Бога, Він не потрібен також для пояснення морального ладу. Нам вистачить влади розуму.

Проблема полягає в тому, що розуму без одкровення бракує авторитету, і це призводить до хаосу й тиранії.

Історія XX століття, і зокрема Перша та Друга світо-ві війни та голокост, були жахливими свідченнями цього. Німецька філософія досягла кульмінації у фашизмі, що мало не знищив цивілізацію¹⁰. Ще один безбожний філо-софський новопримулець – комунізм – також плюндрував світ і робитиме це й надалі.

Але в період після Другої світової війни західні інте-лектуали не осудили впливів, які призвели до фашизму та комунізму, і не повернули авторитету вірі. Натомість вони зневірилися в тому, що можна досягти справжнього розу-міння світу – як вірою, так і розумом – і проголосили по-чаток постмодерної ери.

Ми бачимо наслідки цього повсюди на Заході. Без осно-ви моральності годі досягнути будь-якого консенсусу, і саме тому ми опинилися посеред невпинної і чимраз настирливішої культурної війни. Людські права і закон, які колись вважали-

ся даними Богом, позбулися колишнього авторитету. Замість того щоб опиратися на «природу і Бога природи», як писали батьки-засновники Америки, «права» набувають суб'єктивних рис. Якщо Докінз має рацію, що не існує добра чи зла, то нам не слід було судити нацистських злочинців у Нюрнбергу. І люди, наділені суспільною владою, можуть робити з нами, що їм заманеться, від евтаназії і клонування до «проекування» немовлят. Мораль стала прагматичною: ми робимо те, що приносить максимум щастя, а не те, що об'єктивно правильне. Саме тому ліберальні священнослужителі були в авангарді евгенічного* руху перед Другою світовою війною, яка призвела до страхітливих медичних експериментів Гітлера¹¹.

Ці обставини загрожують самому існуванню західних демократій. Якщо сумління й самоконтроль не визначатимуть людську поведінку, то уряд буде змушений вдаватися до чимраз більшого примусу, щоб відвернути хаос. Саме тому ми множимо закони як ніколи доти. І це ще очевидніше в Західній Європі, де закони проробляють до неймовірних нюансів, щоб захистити людські права. Утім, підтримувати таку надмірну законність стає все складніше. Подібне становище приводить до репресій і врешті – до тиранії. А це знову повертає нас до визнання факту, що владі бракує фундаменту у вигляді авторитету істини.

Відкинення істини веде нас до фальшивих богів

Коли Бога Біблії відкидають, люди обирають нових богів. Постмодерна епоха піднесла секулярну толерантність як своє божество. Колись це поняття означало уважне вислуховування всіх поглядів, які вільно обговорювали, спільно шукаючи істину. Але цей новий бог толерантності має свій символ віри: годі пізнавати істину. Тож кожен має свободу мислити й діяти, як йому до вподоби, з одним лише винятком:

*Евгеніка – це сукупність переконань та практик, що ведуть до штучного покращання генетичної якості людської раси через виключення з неї окремих людей і груп, які вважаються «недосконалыми», та підтримку інших, які є носіями «найвищих» рис і здібностей. – Прим. ред.

до тих, хто має відвагу вірити, що знає істину, і думає, що їм об'явив її Бог, не ставляться толерантно. І тому ті, хто коронував нового бога толерантності, стали найвищими культурними арбітрами в суспільстві. Новий бог толерантності стає абсолютним тираном, ховаючись за маскою лібералізму.

Офіційне заохочення секулярної толерантності обернулося тепер у новий публічний ритуал. Я дивився дебати перед виборами 2006 року, на яких нібито консервативний кандидат на посаду губернатора сказав, що він виступає проти абортів. Утім, він швидко запевнив журналіста, що не буде вносити змін до закону. Він не хотів би «накидати свої особисті погляди іншим», пояснив він. Це логічний еквівалент вислову: «Я проти того, щоб розбещувати дитину, але не готовий будь-кому протидіяти в цьому». Навіщо бути губернатором, якщо ви не прагнете запобігти моральній несправедливості за допомогою належних юридичних засобів? І його дуже легко обрали (що характеризує не стільки політика, як людей). Він досяг успіху у своєму прагненні не ображати нікого за рахунок відмови від власних проголошених переконань.

Цей бог толерантності ненавидить християн, які стверджують істину; утім понад усе він ненавидить християн, які ці твердження доводять. Починаючи із закладу в Х'юстоні, «В'язничне братство» тепер впроваджує програми з адаптації, «духовні табори для новачків» у межах тюрем по всій країні. Ми із самого початку доводили, що вони демонструють те, як істина Євангелія преображає життя. У 2003 році академічні дослідження підтвердили наші заяви. Дослідники Пенсильванського університету повідомили, що серед випускників цих програм рівень повторних ув'язнень становив 8 відсотків проти 20 порівняно з контрольною групою (і 67 відсотків – на національному рівні). Тюремний персонал був ошелешений.

Це були перші емпіричні докази, що цей метод виправлення, який опирається на віру, дійсно працює – іншими словами, що Євангеліє правдиве. І саме тоді Баррі Лінн з організації «Американці за відокремлення церкви й держави» вирішив

подати до суду¹², щоб довести: наші претензії на істинність викликають обурення, які толерантність не здатна знести.

Чому істина є настільки важливою? Тому що Церква просто не може бути Церквою, якщо вона не на боці істини. Ісус прийшов як захисник істини і також тих, хто обстоює її. Без розуміння цього Церква навіть не може проповідувати Євангеліє. Без істини вона вдається до терапії і має пацієнтів, а не учнів.

Часто те, що християнство відступало від істини або зм'якшувало своє свідоцтво на Заході, було продиктоване добрими намірами – бажанням не скривдити і не осуджувати, відчувати тісніший зв'язок з Богом і зробити християнство актуальнішим і культурно прийнятним.

Історія християнства, і зокрема нинішнє піднесення віри в країнах третього світу, демонструє, що правда якраз у протилежному. Хоча ми завжди чуйно ставимося до інших культур, вони не повинні поглинути нас. Ранні християни, які лікували жертв пошесті, не приймали самі поганську культуру і не намагалися робити християнство актуальнішим та приваблювати серця мешканців імперії – вони просто несли правду своєї віри, що кожна людина сотворена за подобою Божою і тому її визначає гідність.

Завдання нашого покоління, що успадкує кожне наступне, – розуміти християнство як повну картину світу та місця людства в ньому, тобто як істину. Якщо християнство *не* істина, то воно – *ніщо*, і наша віра – це проста сентиментальність.

ЩО ПІШЛО НЕ ТАК

«**Б**о так Бог полюбив світ...» – саме так починається наш улюблений біблійний вірш. Бог любить світ – це перший найбільший і невичерпний засновок, що лежить в основі християнського мислення. Людські роздуми про істину, Боже існування і Боже одкровення ведуть до цієї вершини, з якої ми бачимо все решта.

Віра, від самого початку і до кінця, – це Великий роман, Божественна комедія. Ісус вказує на Божу любов до лілей, до ластівок і навіть до зеленої трави, яка буяє в один день і зникає в інший. «Ви настільки кращі! – каже Ісус. – Чи ж ви не бачите, що Бог любить вас?»

Первісно Боже творіння було незіпсуте; Едемський сад був земним раєм для наших прабатьків, Адама і Єви. Їхню історію трактують метафорично, але ортодоксія навчає нас, що це події історичні.

Адам і Єва знали Бога особисто і впізнавали звук його кроків. Бог запросив їх панувати над землею, і Адам називав тварин, яких сотворив Бог, а Єва долучилася до його управління. Вони могли віддати Богові те, що не могла жодна інша істота: хвалу. Вони не лише не знали страждання, а й були безсмертні, тішачись досконалим і невимущим самоконтролем.

Але сталося дещо жахливе, що зруйнувало цей земний рай. Світ перетворився на територію, яка збунтувалася проти Бога, потрапив під вплив сатани, і це на власні очі може побачити кожен: на землі запанували війни, чвари, цунамі і смертоносні недуги.

Біблія навчає нас, що людська історія – це насправді бічна сюжетна лінія ширшої оповіді – космічної війни на небесах між Богом і сатаною, добром і злом. Сатана повстав проти Бога перед тим, як був створений світ, і це повстання Бог придушив, скинувши сатану та його спільників з небес (Ісаї 14:12-15)¹.

Тож небесна війна перекинулася на землю. Сатана, прибравши подобу змія, підступив до Єви в Едемському саду. Його перші слова піддали сумніву Боже слово (виклик, який ми чуємо й нині). «Чому це Бог сказав: Не їжте з жодного дерева, яке в раю?» – запитує змій (Буття 3:1).

Єва знала істину. Бог сказав: «З дерева пізнання добра і зла – не їжте з нього: у той день, коли з’їсте з нього, неодмінно помрете!» (Буття 2:17).

«Ні! Ви не помрете! – сказав змій до жінки. – Та Бог знає, що в той день, коли з’їсте з нього, ваші очі відкриються, і ви станете як боги, маючи пізнання добра і зла» (Буття 3:4-5).

Відтоді людська історія набуває трагічних рис. Стикнувшись з найбільшою спокусою бути як Бог, Єва сумнівається в Божих словах і їсть заборонений плід. Адам невдовзі долучається до неї в цьому гріхові. Як і передбачав змій, тепер вони по-новому пізнали різницю між добром і злом, тому що відчують сором і провину; вони усвідомлюють, що нагі, та зшивають докупи смоківне листя, щоб прикрити себе (Буття 3:7).

Це те, що християни називають *первородним гріхом*, бунтом проти Бога. Бог, будучи праведним і справедливим, мусить опісля вчинити Свій суд, наслідком якого стане обіцяна смерть. Він відбирає земне безсмертя в Адама і Єви, призначаючи їм на сором лише короткий відтинок життя. Бог також виявляє свій люблячий характер, надавши їм тваринні шкури як захист від світу, що став безмірно суворим. Тоді Адама і Єву було вигнано з Едему, а разом з ними і весь людський рід (Буття 3:23-24).

Саме творіння зазнає наслідків їхнього бунту, і все його гармонійне плетиво псує і перекреслює свавілля. Бог каже Адаму: «Проклята земля у твоїх ділах... Терня і будяки буде родити тобі» (Буття 3:17-18).

У цей спосіб людський рід дістав у спадщину гріх, як і в самому світі, так і в людській природі Адам і Єва стали взірцем для всього людського роду; відтоді людська природа схилилася до гріха.

Ми народжені грішниками. Усе з часів Адама, зокрема і людська душа, були заплямовані й зіпсуті через заборонений плід.

Проблема зла

Але навіщо Богові творити світ, у якому коїться стільки зла та страждань? А як же «діяння Божі», такі як урагани, цунамі, потопи й голод? Людство страждає від раку та тисяч інших недуг. Чи все зло світу можна пояснити хибами людства? Чи Бог і справді невинний? Адже це Він дозволив для Адама та Єви випробування, в якому напевно знав (якщо Бог справді всевідаючий), що ті неминуче схилять.

Це те саме питання, на якому наголошували Сем Гарріс та інші атеїсти. Його називають «проблемою зла». Богослови та філософи побивалися над цією проблемою з найдавніших часів і робитимуть це й надалі. Як благий Бог міг допустити гріх і страждання у світі?

Приблизно півстоліття тому деякі католицькі теологи вирішили, що можуть «врятувати» Бога від проблем, які створила проблема зла. Як Бог міг допустити страждання? Ці богослови відповіли, що весь всесвіт вочевидь розвивається і разом з ним мусить розвиватися Бог (це дістало назву «теологія процесу»). Письменник та рабин Гарольд Кушнер використав цю ідею у своїй надзвичайно популярній книжці «Коли погані речі стаються з добрими

людьми». Не звинувачуйте Бога в гріхові й стражданнях, сказав Кушнер; Він немає такого роду абсолютної влади, але нам слід все одно любити Його.

Але прагнення довести, що Бог, який Своїм словом сотворив всесвіт, менш ніж всемогутній – твердження, яке суперечить саме собі. Справжня причина гріха та зла полягає в тому, що Бог сотворив нас за Своїм образом і дав нам свободу волі, й це означає, що ми спроможні відкинути Бога і віддавати перевагу волі своїй, а не Божій. Гордість – «я зроблю так, як захочу» – завжди буде відділяти нас від Бога.

Знаючи, що людство може грішити, чи мусив Бог сотворити нас вільними створіннями? Чи незліченні страждання людської історії дійсно вартували цього?

Міркуючи над таким питанням, замисліться над тим, чи до вподоби нам мати вільну волю. Чи обмінялися б ми своїм місцем у творінні з найкращими іншими тваринами, скажімо дельфіном, левом чи орлом? Чи воліли б ми жити лише за допомогою інстинкту? Нам, безумовно, потрібне благословення свободи волі, навіть якщо ми й хотіли б уникнути наслідків свого злого вибору, у яких ми часто облудно звинувачуємо Бога. Але, ясна річ, не буває одного без другого.

Годі знайти більш влучний приклад цього, ніж катастрофа, що сталася уранці 27 серпня 2006 року на рейсі 5191 компанії «Комейр» під час відльоту з аеропорту «Блуграсс» у Лексінгтоні, штат Кентуккі. Того ранку в диспетчерському пункті перебував лише один оператор. Сонце ще не зійшло. Коли рейс 5191 почав вирулювати на зліт, диспетчер проінструктував пілотів прямувати до злітної смуги 22. На головній злітній смузі тривало будівництво, і її відімкнуті сигнальні вогні збивали з пантелику. Звичайний під'їзд до головної смуги також було закрито. Пілоти мали отримати спеціальні інструкції щодо зльоту під час цих подій через попередньо записані повідомлення диспетчерської вежі². Але їх не підготували. Як наслідок, пілот Джеффрі Клей замість 22-ї виїхав на злітну смугу

26. Тоді він передав управління другому пілоту Джеймсу Полгінке, який спробував підняти машину в повітря зі смуги довжиною у 1067 метрів, а це було надто замало для канадського лайнера *Bombardier CRJ-100*.

Як стверджують слідчі, Полгінке й старший пілот капітан Джеффрі Клей забули перевірити напрямок злету за компасом – це попередило б їх про те, що вони знаходяться на хибній злітній смузі. Льотні інструкції вимагали, щоб вони зробили це й отримали підтвердження про напрямок у диспетчера. Після низки людських помилок літак промчав короткою злітною смугою та, не набравши потрібної для відриву швидкості, пробив обвідну огорожу аеропорту і згодом врізався у дерева на фермі неподалік. У цій катастрофі загинуло 49 людей.

Другий пілот Полгінке був єдиним, хто вижив. Він пролежав у комі понад десять днів (і врешті-решт йому ампутували ногу). Коли він опритомнів, його перші слова були такі: «Навіщо Бог вчинив це зі мною?»

Це була жахлива трагедія, і Джеймсу Полгінке довелося жити з цим тягарем до кінця його днів. Але навіщо людині, яка забула перевірити обраний напрямок, звинувачувати Бога? Чи мав Бог того ранку *позбавити* другого пілота його вільної волі? (Якби Бог завжди усував наслідки наших помилок і гріхів, то ми насправді не мали би свободи волі).

Чи ми відповідальні?

Безсумнівно, проблема зла й страждань і надалі не даватиме нам спокою. Але чи справді віримо ми, живучи в сучасному просвіченому світі, що все зло й страдання, які ми бачимо, пов'язані врешті-решт з первісним людським рішенням переступити волю Бога, і що гріх – це наша відповідальність? Можливо, люди загалом добрі і їх лише зіпсувало суспільство або зламали незгоди? Це саме те, що кажуть соціологи, психологи та більшість учених.

Я поставив це питання про джерело зла, відвідавши Каліфорнійський виправний центр в окрузі Оріндж. Ця в'язниця розташована на околиці міста посеред рівної, посушливої і загороженої частини Каліфорнії. Велетенські спіралі колючого дроту оточують колонію. Ряд одноповерхових будівель, схожих на курячі стайні, розходиться в протилежні боки від центральних двоповерхових адміністративних споруд у вигляді літери V.

Ця інституція – головний виправно-реабілітаційний центр штату для наркотично залежних. Рік у рік ми відгороджуємо чимраз більше людей у таких тюрмах – і на сьогодні їх там понад 2 мільйони. Прибувши туди, я зупинився, оглянув непривітну місцину і вже вкотре поставив собі те саме запитання: як сталося так, що найбагатша, наймогутніша нація на землі тримає аж стільки людей за ґратами в цих страшних місцинах?

Я промовляв перед приблизно 300–400 схвильованих в'язнів, які набилися в каплицю того ранку, і чимало з них, очевидно, мали глибоку віру. Проговоривши п'ять хвилин, я спитав їх про те, що так непокоїло мене того ранку: «Ну що ж, друзі, ви сидите тут, а тому, напевно, знаєте краще від мене. Чому сталося так, що ми як нація зганяємо стільки людей у тюрми?»

Десятки чоловіків, які сиділи там у своїх джинсових одностроях, почали кричати: «Гріх!» Невдовзі всі вони загукали єдиним хором. «Гріх!» Я був приголомшений. Я не міг собі уявити хоч якоїсь аудиторії, де поставив би це запитання і отримав таку відповідь. Однак ці чоловіки знали її з власного досвіду. Вони знали істину.

Коли Г.К. Честертону, чудовому британському письменнику, поставили те саме питання, з яким я звернувся до в'язнів: «Що негаразд із цим світом?» – він відповів: «Я». Проблема – це гріх! *Мій* гріх. Біблія говорить правду. Усе зло, яке ми чинимо, – крадіжки, вбивства, перелюб, пожадливість, пиха, безпутність – усі ці лиха

походять з нутра. Проблема гріха – це не те, що в нас входить, а що з нас виходить. Усі ці речі, сказав Ісус, походять з нутра і роблять нас нечистими (Марка 7:10-23).

Але пам'ятайте, що вони заховані в нас усередині і не завжди очевидні. Я зустрівся в тюрмі з в'язнем, який був найманим убивцею мафії. Його ствол мав двадцять шість насічок, і в його жилах текла льодяна кров. Я запитав його якимось, як він може з цим жити. «Чаку, ти служив у морській піхоті, і тебе навчали вбивати людей. Я був на службі в Коза Нострі, й мене наймали вбивати ворога». Я ніколи не помічав, щоб сумніння цього чоловіка хоч би трохи тривожило його.

Я з власного досвіду знаю, що таке самовиправдання. І також знаю це на прикладі сотень, можливо, тисяч нормальних з вигляду в'язнів, які вчинили неймовірні жахіття, але виправдовують їх і не відчувають жалю. Вони нормально виглядають і поводяться. Найстрашніша істина, яку я виявив у своєму житті, – це банальність зла. Найзвичайніші люди здатні чинити найстрашніші гріхи; зло сидить у нас усіх.

Заперечення і гра у звинувачення

Відмова нашої культури приймати істину первородного гріха витворила ментальність повного заперечення. Нам видається, що осуд у слові «гріх» – це набагато більший злочин, ніж усі ті хиби, які воно називає. Коли нашу поведінку можна описати як злу чи грішну, ми вдаємося до подвійних стандартів, проголошуємо себе жертвами або щиро дивуємося з того, що така темрява могла взагалі народитися в нас.

Виправдання – це частина людської природи. Кінець кінцем, коли Бог докорив Єві, вона поклала провину на змія; Адам, своєю чергою, звинуватив Єву. Але інтелектуальна мода останніх двох сотень років породила чимало

нових виправдань. Спершу прийшли утопісти з їхньою вірою в природжену доброту кожної людини. Тільки шкідливі впливи суспільства відповідальні за те, що невинні, простодушні дітки обертаються в лютих монстрів. Повсюдні впливи Дарвінівської еволюції спонукали людей вважати вбивства і навіть геноцид прикрим пережитком минулого, де в боротьбі за місце під сонцем виживають найпристосованіші. Фрейд став уособленням цих намагань, зосередившись на витіснених сексуальних бажаннях і пропонуючи свої терапевтичні методи вирішення проблеми. Тоді Маркс побачив у поведінці людей відображення економічної системи суспільства. Психологія біхевіоризму вчить про позитивне та негативне підкріплення, які ведуть нас визначеним шляхом, як мишею у лабіринті. Соціобіологія, уточнюючи Дарвіна, вважає, що людську поведінку визначає імператив наших генів, які передаються через покоління.

Ці різноманітні теорії поведінки суперечать одна одній у всьому, крім одного: вони всі розглядають людську відповідальність як ілюзію. Глибинною причиною цього є те, що всі вони відкидають Бога. Оскільки вони помиляються щодо Бога, то й також не розуміють людської природи.

Через те що наші виправдання тепер ще й підкріплені філософськи, ми живемо в суспільстві, наповненому жертвами й співчутливими суддями. Кожен з нас грає по черзі обидві ролі: ми жертви своїх сімей, друзів, сусідів, бідності, колег, релігійних та політичних лідерів; і наші друзі, напевно, теж. Тому коли вони розказують нам жахи про те, як погано до них ставляться, ми знаємо, що не треба судити їх.

Тож приятель скаже: «Я розриваю стосунки з дружиною, тому що потребую більшого, ніж Джуді може дати мені». Тоді він назве безліч причин того, чому Джуді виявилася неспроможною – і в кожному пункті, без сумніву, виявиться, що вона поводи́ла себе зовсім не так у їхніх дошлюбних стосунках.

Тоді ми запитаємо: «А ти певен?» – та, можливо, запропонуємо низку терапевтичних рішень, порадимо плекати інші корисні стосунки, шукати нові інтереси, спрямувати свою енергію на успіхи в кар'єрі. Але врешті-решт ми змушені погодитися, що всі мають потреби. Потреби можуть стерти в порошок найсильнішу волю у світі! І нам несила відповісти: *«Та кого цікавлять твої потреби?! Це буде неправильно. На тобі лежить відповідальність»*.

Ми навіть не здатні притягти до відповідальності терориста, вже не кажучи про друзів чи сусідів. Погляньте лише на те, що сталося, коли Закаріас Муссауї постав перед судом за участь у нападі на Америку 11 вересня 2001 року. Муссауї визнали винним, але присяжні після тривалого обговорення вирішили засудити його до довічного ув'язнення, а не смертної кари. Коли присяжних опитали після виголошення вердикту, дев'ять з дванадцяти пояснили послаблення вироку тим, що в Муссауї було важке дитинство. Хіба погане виховання здатне виправдати людину, що свідомо бере участь у змові з метою вбити тисячі невинних людей? Як «Ньюсвік» справедливо написав на своїй обкладинці приблизно в той час: «Фрейд живий!»

Теодор Далрімпл, який роками працював лікарем серед в'язнів та в шпиталях для англійської бідноти, розповідає майже кумедні історії про те, як цей терапевтичний спосіб мислення спотворив нашу систему правосуддя. Злочинці, які не увірували в Христа, бачать тепер себе жертвами обставин, що їм непідвладні.

Один в'язень сказав доктору Далрімплу, що впав у депресію після того, як «колишні клопоти повернулися до нього». Суть його неприємностей полягала в тому, що він уламувався в церкві, викрадав звідки цінності, а тоді палив їх дотла, щоб знищити докази. Лікар поцікавився, чи не стали ці «клопоти» наслідком того, що лицемірна сім'я змушувала його відвідувати в дитинстві надто багато богослужінь. «Аж ніяк, – відповів злодій. – Це тому, що зага-

лом церкви погано захищені, до них легко вдертися, і там зазвичай чимало цінних срібних речей». Чоловік поклав провину за свої дії на погану захищеність церков. В'язень вважав, що така погана захищеність тільки посилювала його потяг красти³.

Упродовж більш ніж тридцяти років служіння я виявив, наскільки непереконаливі соціологічні пояснення причин злочинства. Як показали дослідження, проведені в 1970-х і 1980-х роках, на злочин штовхають не погане середовище чи недале виховання, як усіх нас примушують вірити. Ми – не жертви, як говорять ліберальні політики нужденним і меншинам, таким чином ще більше заохочуючи антисоціальну поведінку. Причина злочинства – це хибний моральний вибір, брак морального навчання в роки становлення особистості⁴. В'язні тієї каліфорнійської тюрми розуміли це. Як християни вони знали істину.

Злодії, які себе виправдовують, суд над Муссауї та наша відмова вживати слово «гріх», коли йдеться про злочин, – це лише відблиски того щита, яким ми прикриваємо свою поведінку. Ми боїмося осуджувати навіть масового вбивцю, бо не хочемо, щоб хтось витягнув на світло наш матеріалізм, наше прагнення високого статусу, наше жадання влади, нашу нечисту ділову етику, наше занедбання дітей, наші аборти і наші алкогольні та наркотичні залежності. Ми живемо в країні, де розлучення сприймається як буденна справа, наче так воно й має бути.

Найкращий витвір сатани

Як ми побачили, сатана практикує обман не лише окремих осіб, а й навіть цілих культур. Він використовує фальшиві релігії і фальшиві ідеї, щоб піймати суспільство в пастку зла. Підштовхнувши цілий народ до поклоніння фальшиво-

му богу, він здатен змусити мільйони людей водночас піти на компроміс із власним сумлінням.

Це явище набуває найтрагічнішого вигляду тоді, коли переважно достойні чоловіки та жінки здійснюють злочини супроти людства. Гітлер був монстром, але нацистська воєнна машина і табори смерті голокосту функціонували завдяки тисячам тисяч звичайних німців. Також звичайні люди здійснювали турецький геноцид вірмен, організовували радянський ГУЛАГ і китайську Культурну революцію, «поля смерті» Пол Пота і геноцид у Руанді. Ті, хто сотнями тисяч вбиває нині людей у Дарфурі або підриває себе на Близькому Сході – це такі ж самі люди, як ми з вами. У нашій країні рабство перетворило на камінь серця добрих взагалі християн, і це згодом призвело до сегрегації та нинішніх расових поділів.

«Чи Бог і справді сказав...?», «Що таке істина?» – озброївшись подібними питаннями, тисячі дияволів напустилися на нас, і тепер ми танцюємо під їхню дудку. Ми запозичуємо риторичку в Адама: «Жінка дала його мені, – каже він, – це вона винна». У нас *завжди* винен хтось або щось.

Але істина в тому, що ми відповідальні. Усі справжні християни стверджують, що люди, отримавши дар свободи волі від Бога, не послухалися Його. Отже, первородний гріх наших батьків – це наша спадщина.

Вкрай важливо розуміти, чому християни в це вірять. Крім біблійного свідоцтва, нас переконує в цьому історія цивілізації та особистий досвід. І чому це має значення? Досить помилитися в розумінні цих питань – і хибним буде все життя. Коли людську відповідальність розуміють неправильно, зароджується хаос, а спесивість призводить до трагічних помилок і утопічних експериментів. А ще ми розуміємо Бога неправильно, оскільки там, де немає відпо-

відальності, не потрібен Спаситель. Ці питання відіграють визначальну роль у розумінні життя та реальності.

Тож чи можемо ми знову прийняти істину й знову повернути наш світ до Бога? І як? Коли один народ опиняється в окупації, інші країни збирають військо, йдуть у наступ і визволяють його. Це вже було в людській історії, від давніх греків і донині. Моє покоління бачило це на власні очі. Значна частина світу опинилася під деспотичною владою «коричневої чуми» фашизму. Але Захід зміг мобілізувати сили і вторгтися на захоплену ворогами територію. Бог вторгся в наш світ також, хоча й у цілком інший спосіб.

ВТОРГНЕННЯ

Улітку 1954 року я був командиром взводу морської піхоти, розташованого в Кемп-Леджейн, Північна Кароліна. Одного разу посеред ночі дзвінок розбудив мене у квартирі, і я отримав наказ прибути на базу за дві години в повному спорядженні. Наш батальйон вирушав у надтаємну місію, і невдовзі кілька сотень людей зійшли гуртом на військовий транспортний корабель «Мелетт».

Уже за кілька днів ми пропливали повз узбережжя Гватемали, досить близько, щоб усі на березі могли бачити нас.

Офіцерів зібрали в кают-компанії, інструктуючи перед висадкою, мета якої буцімто була захистити життя та майно американських громадян. Заплановане вторгнення отримало назву «Кремезний пекар» – таємний план, що мав повернути до влади в Гватемалі її проамериканських лідерів. ЦРУ керувало операцією, спрямованою проти нещодавно сформованого «лівого» уряду президента Хакобо Арбенса Гусмана, яка була класичним прикладом дипломатії канонірок. Ми слухали на коротких хвилях, як радіо «Москва» і «Правда» засуджують американське вторгнення в Центральній Америці, тимчасом як президент Ейзенхауер та держсекретар Джон Фостер Даллес спростовували, що американці перебувають десь поряд. Фактично операція «Кремезний пекар» залишалася засекреченою аж до середини 1990-х.

На світанку другого дня нашого перебування у берігів Гватемали я вийшов на палубу транспортного корабля і побачив одне з найбільш приголомшливих видовищ у своєму житті – флотилію бойових кораблів, а серед них –

авіаносець, з якого злітали штурмовики «Корсар». Вони пролітали вздовж берега, тоді робили коло та заходили на посадку. Це була навмисна і провокативна демонстрація сили. Я став водночас спостерігачем і учасником масштабних приготувань до відносно малозначних військових дій. На нашому транспортному кораблі було повно боєприпасів; два кораблі підтримки підвезли все необхідне для ведення бойових дій. Знадобилися велетенські логістичні приготування навіть для вторгнення в невелику країну Центральної Америки.

Як виявилось, нам не треба було висаджуватися. Арбенс утік, і його комуністичні прихильники розійшлися.

Те, що я пережив на узбережжі Гватемали, навряд чи зрівняється з вторгненням союзників у Нормандію 6 червня 1944 року. Це була найбільша висадка морського десанту за всю історію. Вторгнення в Нормандію стало першою за дев'ять століть успішною військово-десантною операцією в протоці Ла-Манш. Такі фільми, як «Врятувати рядового Раяна» і «Брати по зброї», а також книжки «Найдовший день» і «Найвеличніше покоління» розповідали молоді не лише про жах і кровопролиття війни, а й про неймовірну відвагу, яку виявили американські, британські, канадські, польські та вільні французькі солдати впродовж вирішальних моментів Другої світової війни.

Понад 150 000 тисяч солдатів були задіяні на початку вторгнення, а також 6900 суден, 4100 десантних кораблів і 12 000 літаків, що здійснили 14 000 бойових вильотів. Тисяча з цих літаків доправила парашутний десант у тил ворога в ніч перед вторгненням, щоб перешкодити контрнаступові.

Серйозні приготування до нормандського вторгнення розпочалися в березні попереднього року. Союзники спеціально для штурму сконструювали броньовану техніку, зокрема «плавучі» танки «Шерман» з подвійним приводом, танки-тральники, танки для наведення мостів і прокладання доріг. Британія сформувала спеціальний інженерно-сапер-

ний підрозділ, оснащений крупнокаліберними мінометами для знищення бетонних вогневих позицій¹. На вимогу планів вторгнення дві штучні бухти «Малберрі» перевезли на буксирі через Ла-Манш і розмістили в прибережній зоні французького міста Арроманш і плацдарму «Омаха». Упродовж двох тижнів британці доставили в Арроманш додатково 314 547 солдатів, 54 000 транспортних засобів і 102 000 тонн припасів, тимчасом як американці висадили 314 514 солдатів, 41 000 транспортних засобів і 116 000 тонн припасів неподалік «Омахи». Було побудовано підводний трубопровід «Плутон», яким доставляли паливо з Британії для союзницьких сил.

Десять тисяч бомб було скинуто на німецькі лінії оборони, і французький опір отримав наказ підірвати ключові мости, залізничні шляхи, телефонні лінії та електричні підстанції.

Попри перевагу союзників у повітрі та години важких обстрілів ліній оборони з кораблів, багато німецьких артилерійських батарей, а також кулеметних гнізд, бліндажів та дамб залишалися ще цілі, коли тисячі відважних чоловіків у десантних кораблях рушили до берега. Коли носові апарелі десантних катерів опустилися вниз, випустивши на берег свої екіпажі з тридцяти трьох осіб, тільки раніше повітря відділяло їх від німецьких кулеметів. На плацдармах «Омаха», «Голд», «Сорд», «Джуно» та «Юта» єдиним шансом вижити було бігти, плисти і підповзати берегом до прибережних дамб, де можна було перегрупуватися для нападу на ворожі вогневі позиції. У перші години бою на плацдармі «Омаха» загинуло понад 2400 солдатів. Перша хвиля військ на плацдармі «Джуно» зазнала 50-відсоткових втрат, і чимало з них – під градом куль, який посилався, як тільки відкрилися апарелі катерів. Кров, відірвані кінцівки, які розлітались від вибухів, і пливучі трупи стали утіленням пекла для першої хвилі військ, що висадилися з човнів. Упродовж наступних тижнів, коли бої перемістилися на суходіл, американські втрати сягнули 29 000 уби-

тими і понад 100 000 пораненими та пропалими безвісті. Британці віддали до 11 000 тисяч своїх найкращих воїнів; Канада – 5000.

Ціна приготувань і людських життів, заплачена за цю військову операцію, була величезною; однак вторгнення в Нормандію передрішило результат Другої світової війни. Як тільки союзницькі сили зайняли береговий плацдарм у Європі, жереб упав і остаточний результат війни більше не підлягав сумніву. Звісно, Арденнська операція та інші загрозові події були ще попереду, але вторгнення в Нормандію виявилось настільки масивним та успішним, що будь-які спроби контрнаступу оберталися на ще одну перемогу союзників. Результат був очевидний і начебто визначений: зло Гітлера та фашизму буде подолано.

Втілення

У певному сенсі великі історичні вторгнення аналогічні тому, як Бог у великій космічній битві між добром і злом вирішив упоратися з правлінням сатани на землі. Він теж здійснив вторгнення, але не з допомогою масивної логістичної підтримки і велетенських армій, а радше у спосіб, що ошелешив і збив з пантелику людську мудрість.

Це було тихе вторгнення. Небагато людей розуміли, що відбувається. Марія, матір Ісуса, розуміла, що носить дитину, хоч водночас і знала, що ніколи не була з чоловіком, і навіть з Йосифом, з яким заручена. Вона довідалася про свою вагітність і, як виявилось, непорочне зачаття, коли ангел розповів їй, що вона народить Сина Божого.

Багатьом, і в тому числі Йосифу, доктрину про непорочне зачаття було прийняти нелегко. Але Бог, Який своїм словом сотворив усесвіт і також людське життя, міг, безумовно, звістити про Себе силою Святого Духа через діву. І було важливо, щоб Він учинив це саме в такий спосіб. Ісус ніколи не міг би стати Спасителем людства, якби народив-

ся в гріхові, бо тоді Його смерть на хресті була б за Його *власні* гріхи, а не виключно за *наші*. Лише цілком безгрішний Спаситель міг узяти наші гріхи на Себе, а це означає, що Бог і тільки Бог міг бути Його Отцем.

Більшість людей у Палестині в часи Ісусового народження очікували такого ж месіанського вторгнення, яким була висадка в Нормандії, – завойовників в обладунках, які мечем звільнять народ від гніту.

Ісус іще більше спантеличив людей, які знали Його, коли оголосив: «Сповнився час, і наблизилося Царство Боже. Покайтеся і віруйте в Євангеліє!» (Марка 1:15) Чи справді настав той час, якого юдеї чекали так довго? Визволення? І хто був отой простий назаретський тесля, щоб говорити про те, що він приніс Боже Царство?

Іноді я гадаю, що Ісусову смиренну звістку про визволення людей і прихід Царства Божого в нинішніх церквах розуміють так само хибно, як і серед юдеїв у Його часи. Він же встановлював царювання Боже на землі – спершу Своїм служінням, а тоді створивши мирну окупаційну силу, Свою Церкву, яка продовжить справу Божого відкуплення, аж поки Христос не повернеться в силі й славі для остаточного тріумфу Царства. У космічній боротьбі добра і зла інаугурація Ісуса на Царство мала вагоміше значення, ніж висадка в Нормандії чи будь-яке інше вторгнення в людській історії.

Але Ісусову звістку добре розуміють у в'язницях, де я проповідував понад тридцять років. Поставте себе на місце в'язня. Уявіть собі, що вас спіймали на деяких недобрих справах, які ви вчинили. Пригадайте нерозважливі вчинки своєї молодості, заздрість, яку ви могли таїти в душі, усю неправду, яку ви казали, свій гнів на ворогів, особу, яка була вам колись близькою і якій ви не можете пробачити (а це саме по собі тюрма). А що, якби ви не уникли аварії того

дня, коли сіли за кермо напідпитку, або державні органи все ж таки викрили вашу брехню? Або якби ви не стримали вбивчу ненависть, яку всі ми відчуваємо, коли розгнівані, й таки помстилися насправді? Більшість із нас ніколи не потрапляє до в'язниці, але всі ми пережили момент у житті, коли здатні були майже на все. Пригадайте такий момент і прокрутіть у своїй уяві всі його можливі страхітливі наслідки. Уявіть, що вас спіймали, судили й ув'язнили, скажімо, років на двадцять.

А тепер уявіть собі, що ви дивитеся на голі бетонні стіни цілих 23 години на день, їсте те, що лише називається їжею, щосили намагаєтеся уникати сутичок, згвалтувань і бандитського свавілля. Сім'ї у вас більше немає; єдина реальна надія, яку ви маєте, полягає в тому, що одного дня ви вийдете з в'язниці. Але кому ви будете тоді потрібні? Якщо ви знайдете роботу, то можете опинитися серед третини тих, кого не заарештують знову і не кинуть назад. Спробуйте пережити цей відчай і страх. Можливо, саме тоді ви почувете послання Ісуса так, як ніколи не чули його доти.

Коли я розмовляю з в'язнями, то читаю інаугураційну проповідь Ісуса, коли той пішов до синагоги в Назареті і прочитав із сувою пророка Ісаї: «Дух Господній на Мені, бо Він помазав Мене благовістити убогим, послав Мене *проповідувати полоненим визволення, слітим – прозріння, і пригноблених відпустити на волю; звіщати рік Господнього помилування!*» (Луки 4:18-19, Ісаї 61:1-2 – Курсив мій).

Щоразу, коли я читаю цей уривок у в'язниці, у мене вмить виникає зв'язок із в'язнями. Часто вони підносять руки і гукають радісно, неначе на футболі. Ісусове послання означає свободу! Перемогу для тих, хто не мав раніше надії.

Чи можете ви почути послання Царства таким, яким належить його почути: як добру новину для бідних і *свободу* для вас, для мене? В інших країнах, коли в'язням перекладають ці слова, я бачу, як спалахують їхні очі. Вони полонені; вони сліпі; вони пригноблені. Вони розу-

міють, що Ісус прийшов проголосити *їхню* свободу. Вони розуміють, що Царство Боже перевертає лад у світі – бідні успадкують Царство Боже, тоді як багаті вже мають свою винагороду.

Коли я переповідаю історію Ісуса в'язням, це ототожнення стає чимраз сильнішим. Йому вслід ходив гурт протистих, убраних у лахміття учнів, які слухали проповідь цього дивовижного послання про визволення ув'язнених, бідних і пригноблених. Це було настільки радикальне послання, що люди, які почули його в Назареті того дня, намагалися вбити Ісуса. Невдовзі за те ж радикальне послання Ісуса згодом схопили, або, як сказали би в'язні, «загребли».

Я запитую: «Ви знаєте, що значить бути під арештом?» В'язні кивають, що так.

Я також запитую, чи знають вони, що означає бути зрадженим. Лунає хор ствердних вигуків, і я розповідаю їм історію Юди, який зрадив Ісуса, бо поміж Ісусових друзів затесався викажчик.

«Чи мали ви колись нагоду піти на угоду зі звинуваченням?» – їхні голови кивають, а руки підносяться вгору.

Ісуса викликали до римського управителя та запитали, чи Він Цар Юдейський. Якби Він сказав «ні», то Його звільнили б. Але Він не міг «вдарити по руках», як кажуть в'язні, тому що прийшов як Цар Божого Царства, і спростувати цього не міг.

Ісус, безумовно, був сповна Богом, тому що Він був Богом втіленим; але Він був також сповна людиною. Його людськість стала очевидною того вечора в саду, коли навіть найближчі учні полишили Його; там Він попросив Бога: «Нехай Мене обмине ця чаша, якщо є на те воля Отця». Але Ісус, як свідчить Його служіння, знав добре, що сказав Йому Бог; що Він буде «людиною зраненою». Він добре знав, яка Його місія. І хоча у Своїй людськості Він волів би уникнути хреста, Він знав, що мусить бути засуджений. І тому, як я розповідаю ув'язненим, невинний чоловік, най-

лагідніший з усіх, що жили будь-коли, у тридцять три роки був засуджений на смерть і чекав на страту на самоті, почуваячись невимовно зрадженим, коли вигуки юрби «Розіпни його!... Ми не маємо царя, крім кесаря!» ще відлунювали в Його вухах.

Тож ось у чому полягає колізія. Бог вирішив звоювати планету, прийшовши в особі Свого Сина (це християни називають втіленням), – Бога, який став людиною. Він зробив це, щоб урятувати пропаще людство. Він став людиною, щоб ми могли стати святими.

Бог прийшов не під звуки сурем і тупотіння кінських копит, не з великими арміями під своєю орудою, а в особі Ісуса, який не мав нічого. Він народився в позичених яслах – звичайній годівниці. Він в'їхав у місто Єрусалим на позиченому ослі, щоб виконати Писання. І поховали Його в чужій гробниці. Він був справжнім радикалом, коли ніс Своє послання бідним. Він перевернув столи міняйлів у Храмі, подавши знак, що стара система жертв, пов'язана з Храмом, вичерпала себе. Він не був білим англосаксом, яким його звичайно зображають на Заході; Він був семітом з оливною шкірою, народженим на Близькому Сході, – чоловіком на всі часи, стражденним Слугою, який не соромився називати зневажених Своїми братами та сестрами і понести гріхи, які ми зберігаємо в таємниці.

Революційна природа Божого вторгнення в наш світ куди вагоміша, ніж усі інші історичні інвазії, взяті разом. Воно дало змогу запанувати Божому Царству в кожному людському серці й розпочати повернення нашого світу у володіння Богіві.

Хрест: Ісус помер за нас

Коли ви зрозумієте, так само як ув'язнені, нужденні та пригноблені, радикальну природу Ісусового послання, то вас не здивує те, що його наказали розіп'яти ті, хто протисто-

яв Божому царюванню. Він був небезпечною загрозою для світового ладу, де панує зло.

Тож Ісуса вивели з камери смертників. З Нього зірвали одяг – Його обшукали, нагадую я в'язням, – так само, як обшукували їх, роздягнувши догола. Він зазнав побоїв, глузувань і знущань. Вінець з тернини надягнули Йому на голову, притиснувши, доки довгі колючки не вштрикнулися в шкіру й по обличчю не потекла кров. Тоді Його змусили нести свій хрест на Голгофу, «черепне місце», усіяне кістками розп'ятих. І там Його прибили до хреста, повісивши між двох злодіїв, звичайних злочинців. Голгофа стояла на розпутьї, і кожен, хто йшов до Єрусалима чи повертався звідти, бачив це ганебне й болюче видовище, а отже мав відмовитися від думки наслідувати Христа. В'язням добре відома теорія, що покарання одних має стримувати інших. Звук суддівського молотка дотепер відлунює в їхніх вухах.

Якщо ви досі уявляєте себе в'язнем, то поміркуйте над тим, що стоїть за тією сценою на Голгофі. Прибивання до хреста було винаходом римлян і вважалося найболіснішою смертю, яку лише можна уявити; довгі муки на ньому часто тривали годинами. Ніхто з нас не може забути страшне зображення розп'яття у фільмі Мела Гібсона «Страсті Христові». Перегляд цього фільму став одним з найбільш протверезних і викривальних моментів у моєму житті. В'язні можуть глибоко перейнятися тим, що Ісус пережив ці страшні страждання заради них, як і заради всіх нас. Я бачу, як на їхніх обличчях відбивається розуміння істини: Ісус страждав отак *тільки заради мене?*

У нестерпних муках на хресті Ісус, Син Божий, спостерігав, як римські солдати кидають жереб, хто забере Його одяг. Вони глумилися з нього, кажучи: «Якщо ти Бог, то зійди з хреста і спаси Себе». (Але будь-яка демонстрація влади зупинила б Його місію; і якби Він вчинив це, то не спас би нас). Він також бачив натовп навколо. Люди сто-

яли, спостерігали, байдикували, здається цілком байдужі – наповнені тією самою апатією, яка сьогодні проймає багатьох у нашій егоцентричній культурі.

У найжахливіші моменти страждань Ісус перебував в оточенні двох звичайних злочинців, які висіли по обидва боки від Нього. Перший злодій, якого називають у переданні Гестасом, підніс очі й сказав: «Ти ж називав Себе Богом. Ну, тоді спаси нас. Визволи нас звідси». Це та молитва, якою молимося ми всі. Навіть атеїсти благають про спасіння, переживаючи страх. Але чому Він має нас спасати?

Другий злодій, відомий у християнській традиції як Святий Дісмас, розумів те, чого не тямив перший. Дісмас докорив Гестасу: «Він невинний. Ми ж отримали те, що заслужили». Тоді він поглянув на Ісуса і сказав: «Ісусе, згадай про мене». На що Ісус відповів: «Запевнюю тебе: сьогодні ти будеш зі Мною в раю!» (Луки 23:43).

Я прошу в'язнів уявити себе на місці доброго злодія і помолитися саме так, як молився він: «Ісусе, Ти невинний. Ти святий. Я винний. Згадай мене». Розуміння власного гріха, властиве доброму злодієві, його каяття та бажання бути з Ісусом дало йому змогу спастися, а Ісусові – відповісти на його молитву. Каяття й бажання бути в Ісусовому товаристві – це визначальні елементи будь-якого щирого навернення.

Тисячі разів я бачив по всьому світу, як сила Божа дивовижним чином діє у відповідь на такі прості молитви. Цілі групи ув'язнених і нужденних молилися вголос, люди плакали, багато хто привселюдно визнавав свою віру. Я бачив, як деякі найсуворіші, найзапекліші, найстрашніші на вигляд засуджені обливалися гіркими сльозами. У деяких тюрмах мене буквально оточувала ціла юрба заплаканих злочинців – вони розуміли.

Каяття й прийняття Христової спасенної праці наповнює нас новим розумінням власної гідності, і це спочатку може видаватися парадоксальним. Хоч як важко я згрі-

шив, Христос усе одно вважає, що я гідний Його жертви. І це дійсно благодать! Це любов! Один в'язень у флоридській в'язниці виглядав так само, як тисячі інших, яких я зустрів: вибиті зуби, татування, лице пошрамоване гультяйством і розпутним життям. Він сказав до мене крізь сльози: «Ціле моє життя люди говорили, що я нічого не вартий, що ніколи не досягну нічого. Нині вперше у своєму житті я відчуваю, що дійсно чогось вартий». Ще один в'язень в одній з американських тюрем особливо суворого режиму, який виявився ватажком мафії, упав на коліна, плачучи. «До цього дня я ще ніколи не почувався так добре, – хлипав він. – Тепер я знаю, що прощений, і можу жити достойно. Тепер я маю причину жити». Як каже Писання: «Христос за нас помер, коли ми були ще грішниками» (Римлян 5:8).

Ці люди дійшли центральної істини євангельського послання: що Син Божий висів на хресті і помер найстрашнішою смертю, аби взяти на Себе гріхи людства – усіх нас, багатих і могутніх, бідних і безпомічних. Ваші й мої. Саме тому в основі будь-якого традиційного визнання віри лежить спокутна смерть Христа, яка є найвищим виливанням Божої любові до нас. Це невичерпне джерело благодаті, Божа незаслужена ласка, Його спасіння.

Ніколи не забувайте другого злодія на хресті. Він лише покався та звернувся з вірою до Христа, розіп'ятого поруч. Але за це йому обіцяно місце на небі, і ніде більше в усьому Писанні не дано такої обітниці окремій людині.

Кожен з нас подібний до першого чи другого злодія або, можливо, до когось у натовпі, хто стояв неподалік, засунувши руки в кишені. Пригадайте старий негритянський гімн «Чи були ви там, коли розіп'яли мого Господа?» Так, ви і зараз там. Ця головна подія людської історії повторюється момент за моментом, день за днем, коли ми роздумуємо над питанням, хто такий Ісус. На це питання мусить відповісти кожен. Не відповідати – також вибір, але вибір неправильний.

Саме тому хрест – це символ християнства. Це та межа, що пролягає між марними людськими зусиллями досягти Божої праведності та актом благодаті Бога, Який послав Христа на землю, щоб відкупити всіх, хто піде Йому вслід. Хрест відображає визначальний момент в історії, коли Бог розв'язав велику людську дилему, що всі ми згрішили і хочемо отримати прощення: Бог узяв на Себе наші гріхи, щоб принести нам визволення. Це те місце, де зустрічаються милосердя і справедливість. Це подія скандальна, бо, як написав Павло про Ісуса, «знищивши розписку стосовно нас, яка своїми приписами була проти нас, Він забрав її з-поміж нас і прибив до хреста» (Колосян 2:14). Саме зняття того, що, з погляду влади, стане ганебною поразкою, Ісус обернув на символ Божої перемоги. Як пише Павло далі: «Скинувши начальства і влади, Він відважно викрив їх і переміг у Собі» (2:15).

У цьому вся суть християнства. Саме тому ми можемо сказати: Ісусове вторгнення на територію сатани гарантує, що перемога сповниться після Христового повернення.

Коли 1990 року я був у Москві й, проповідуючи в Московській баптистській церкві за якихось кілька кварталів від Кремля, сказав тісній юрбі вірян, що впродовж усієї людської історії, з часів перших писемних пам'яток і також, безсумнівно, ще й доти, царі, князі, племінні вожді, президенти й диктатори посилали своїх підлеглих у бій вмирати за них. Лише одного разу в людській історії Цар не послав своїх підлеглих на смерть за Нього, а натомість Сам помер за них. Він заснував Царство, яке годі похитнути, тому що цей Цар править вічно. За лічені місяці після тієї проповіді в Москві велетенський комуністичний колос упав, і натовп на Красній площі, піднісши догори хреста, повторював з протягом: «Христос воскрес! Воістину воскрес!»

Воскресіння

Коли Ісус помер, Його тіло забрали до стереженої гробниці і там поховали. Його учні занепали духом, вони були слабкі. Саме про це я питаю у в'язнів: «А ви знаєте, що значить бути зрадженими?» Петро наполягав, що не знає цього Чоловіка і навіть присягався для переконливості.

Утім, смерть і похорон Ісуса – ще не кінець історії. Третього ранку Марія Магдалина і Марія, матір Якова, пішли до гробниці, щоб намастити пахощами тіло Ісуса, загорнуте в поховальне полотно. Але гробниця була порожня. І з'явилися два ангели, і сказали їм: «Його тут немає. Він воскрес».

Саме друга частина історії пояснює, чому це справді Добра Новина – найкраща новина, яку чуло будь-коли людство. Історія не закінчується на хресті чи в гробниці. Бо Христа воскресив тілесно з мертвих Бог, і Він живе та царює нині, сидячи праворуч Отця. Потворне розп'яття – найстрашніший символ смерті й ганьби, що коли-небудь вигаданий, обернувся в ту саму мить на найсвятіший із святих символів. Усі правдиві християни вірять, що Ісус Христос воскрес тілесно, перемігши смерть. Саме тому ми з Петті, сидячи в Соборі Святого Павла, змогли долучитися до того великого переможного співу: «Христос помер. Христос воскрес. Христос повернеться знову!»

І саме тому воскресіння Ісуса викликало увагу пильнішу, ніж будь-яка інша подія в людській історії. Євреї та римляни боялися, що учні сховають тіло й оголосять Ісуса воскреслим. Століттями ідея «пасхальної змови» була поширена серед скептиків.

Навіть у Церкві ще й досі висловлюють сумніви. Кілька років тому англіканський єпископ Дарема Девід Дженкінс публічно оголосив, що він не вірить у фізичне воскресіння що воно було лише «трюком з кістками»². Я був у Шрі-Ланці невдовзі після цієї гучної заяви, і англікан-

ський священник сказав мені, що буддисти, сенегальці та мусульмани використовують це твердження, аби відвертати віруючих від християнства.

І не дивно, що це було так. Без воскресіння Ісус такий самий, як і будь-який інший пророк чи Будда. Саме тому об'єктом найбільших нападів на християнство завжди були хрест і порожня гробниця.

Утім, чимало тих, хто нині називають себе християнами, поділяють скептицизм єпископа Дженкінса, приймаючи аргумент, який не раз висували впродовж століть: що Ісусові послідовники просто скористалися стародавніми міфами про бога, який воскресає з мертвих, сховали Ісусове тіло і тоді створили «пасхальну змову». Це правда, що чимало релігійних груп у стародавні часи вірили в подібні міфи. (Згідно з нещодавними дослідженнями, навіть юдеї чекали на Месію, який воскресне)³.

Але чи це доводить, що ранні християни запозичили історію про воскресіння, щоб сповнити міф? Або, можливо, існування міфу чи вірування вказує на реальність, що спільна для всіх тих, хто народжений з образом Бога в серці? Так ми доходимо до думки, яку зазвичай висловлював Клайв Люїс – хіба жадання неба, властиве нам, не передбачає існування чогось такого, що ми були сотворені жадати? Я схильний вважати, що глибоко вкорінені вірування, які сягають давніх часів, що Бог прийде й воскресне з мертвих, означають, що цю істину записано в людському серці. Ісус – це здійснений задум повновладного Бога.

І це принциповий вибір, який має зробити кожна людина: чи розповідь про воскресіння правдива, чи вона лише міф? Якщо останнє, то це позбавляє сили всі твердження християнства. Переконавання в тому, що воскресіння було лише символом, не створює ліберального християнства або більш просвітлену версію нашої віри, як багато хто стверджує; вона робить християнство цілковито марною

системою вірувань, різновидом поганства. Бо якщо вірити, що Христос не воскрес тілесно, то християнство спиратиметься на віру в людську жертву – принесення невинного чоловіка за наші гріхи. Це не просвітлене мислення, а варварське. Саме тому так зване ліберальне християнство недоказове і не краще від поганства.

Апостол Павло відкинув це питання раз і назавжди: «Якщо ж Христос не воскрес, тоді віра ваша марна... ми – найнещасніші з усіх людей» (1 Коринтян 15:17,19). Усі апостоли визнавали, що якщо воскресіння – не історичний факт, то не може й не повинно існувати такої речі, як християнство.

Особистий досвід з часів Вотергейтського скандалу переконує мене в історичності воскресіння, і про це я вже писав неодноразово⁴. Мене звинувачували в тому, що я брав участь у змові з метою приховати факт нелегального проникнення в штаб демократів у готелі «Вотергейт» та встановлення там прослуховування. Однак більшість знавців цього скандалу не зважають на те, що змова протривала менш ніж три тижні. Уже 21 березня 1973 року Джон Дін, президентський радник, розповів Річарду Ніксону щиро правду про те, що відбувається. Його слова були такими: «Містере президенте, навколо вас розрослася ракова пухлина». У той момент президент та кілька його помічників уперше зрозуміли, що відбувається насправді. Але вже на початку квітня Джон Дін пішов до прокурорів, щоб укласти угоду, за його словами, навдивовижу щиро, аби «врятувати власну шкуру». Коли йому надали недоторканність, усі інші опинилися під звинуваченням. Уся змова вже дуже скоро викрилася. І відтоді Ніксон міг лише відтягати неминуче.

Замисліться над цим: найвпливовіші люди з оточення президента Сполучених Штатів не змогли приховати брехні навіть три тижні. І вам потрібно повірити, що дванадцять апостолів – безпомічні переслідувані вигнанці,

багато з яких загинули мученицькою смертю, а їхній лідер Петро був розіп'ятий догори ногами. Ці прості люди віддали своє життя за брехню, не мовивши навіть слова проти? Немоżliво. Як ми бачимо нині на прикладі ісламських радикалів, люди вмирають за те, що вважають правдивим; але ніколи не погодяться вмирати за те, що, на їхню думку, є неправдою. Людська природа руйнує ідею «пасхальної змови», як і будь-якої іншої змови, яка намагається щось покрити.

Упродовж двох тисяч років історичність Христового розп'яття й воскресіння підпадала під сумнів з багатьох причин. Але ніхто не наводив подібні докази, які призвели до відставки президента Ніксона, – такий собі «пістолет з димом із цівки», неспростовних фактів, які б напряду заперечували біблійну розповідь. Чи це не доказ її правдивості? Чи можете ви уявити будь-який інший момент в історії, що був настільки ретельно досліджений і, залишившись неспростованим, досі викликає сумніви? Послідовні особисті свідчення очевидців – апостолів і найперших християн – про реальність Ісусового тілесного воскресіння, надані в середовищі тих, хто вороже ставився до Його вчення, ясно вказує на історичну достовірність воскресіння.

Вознесіння: Христос живе і царює у віках

Після свого воскресіння Ісус провів сорок днів разом зі своїми учнями, навчаючи їх. Тоді він зібрав їх, пояснивши, що вони мають повернутися до Єрусалима і чекати, коли Дух Божий прийде замість Нього. Поки апостоли дивилися, Ісус перед їхніми очима піднісся на небо й зник. Знов з'явилися два чоловіки, убрані в біле. Вони сказали апостолам, що хоча Ісуса взято на небо, Він повернеться. Це те, що християни називають «вознесінням».

Ісусове вознесення – визначальний момент у Божій справі відкуплення творіння, коли Бог повертає Собі світ, який був захоплений сатаною. У багатьох сенсах вознесення – це прообраз Божої найвищої перемоги. Недарма ангели, які пояснюють Христове сходження на небо, пророчать також, що в такий самий спосіб – у славі й силі – Христос повернеться на землю (Дії 1:11). У вознесеному Христові ми бачимо тих, ким самі одного дня станемо, – особами, одягненими в безсмертне тіло та приведеними в Божу присутність. Часто зауважують, що Ісусове тіло – це перша частина цієї землі, яка була цілковито відкуплена. Наше власне тіло так само одного дня преобразиться (1 Коринтян 15:53), як і все решта творіння.

Христове вознесення запевнило також те, що Святий Дух, який буде послано, стане нашим Захисником та Утішителем, і в Його повсякчасній присутності вірні можуть досягнути до Христа, який сидить тепер праворуч Отця. Він і надалі діє нам на користь, як говорить Писання, кладучи ворогів Йому під ноги, плюндруючи осідок сатани та готуючи місце для нас. Він підтримує всесвіт і все, що є в ньому, силою Свого Слова.

Писання заходить іще далі, кажучи нам, що тепер ми сидимо з Христом праворуч Отця (Колосян 3:1). Із завершенням Христової місії ми можемо бути певні, що Син благає за нас Отця, тому що Бог тепер Сам досвідчив, що означає бути людиною. Це тайна, яка виходить за межі людського розуміння, однак саме на цій підставі апостол Йоан запевняє нас: ми «маємо Заступника перед Отцем, Ісуса Христа, Праведника» (1 Івана 2:1).

Бог Отець сотворив нас і послав Свого Сина Ісуса померти за нас на хресті, й після того нам обіцяно, що коли Ісус вознесеться на небо, прийде Святий Дух.

Але зачекайте: хіба не торкнулися ми тепер дуже заплутаного питання? Чи вимагають від християн вірити, що Бог один у трьох Особах? Що це за бог, коли на його місці з'являються троє?

Знати відповідь на це питання – природу Самого Бога – вкрай важливо, оскільки сьогодні Трійця є одним з найсуперечливіших питань.

БОГ НАД НАМИ, БОГ ПОРУЧ, БОГ УСЕРЕДИНИ

Бог – всемогутній, всевідаючий, Він – найвище джерело усякої реальності. Серйозні християни мусять осягнути природу Бога в усій її повноті, зокрема Божу триєдину природу та Боже всевладдя, оскільки вони відіграють визначальну роль у *свободі* християнського життя.

Трійця: Один Бог у трьох Особах

Трійця – Отець, Син і Святий Дух, один Бог у трьох Особах – це поняття вважається в кращому разі таємничим, і в гіршому – таким, що суперечить саме собі. Усі мусять визнати, що ідея триєдиного Бога – трьох в одному – найскладніша з усіх християнських доктрин, через що стільки нехтують її або навіть узагалі викреслюють.

Але це насправді трагічно. Як сказав Цезарій Арелатський у VI столітті: «Віра всіх християн опирається на Трійцю»¹. І хоча Трійця виходить за межі людського розуміння, ця доктрина лежить в основі християнської духовності, і в житті віри ми досвідчуємо її правдивість на кожному кроці. Розуміння доктрини Трійці особливо потрібне, оскільки воно відіграє визначну роль у нинішньому титанічному зіткненні цивілізацій.

Кампанія пропаганди ісламу, яку нерідко фінансують екстремістські ваххабітські сфери впливу в Саудівській Аравії, сьогодні поширюється (зокрема через університетські студмістечка) не лише Америкою, а й країнами Старого Світу. Нещодавно шейх Юзеф Естес прочитав лекцію про іслам і християнство в Університеті штату Луїзіана². Відомий нині як мусульманський капелан і вчений, Естес колись був християнським служителем; він виріс у Техасі в родині, що мала сильну християнську віру. Естес розпочав свою лекцію із захопливого опису точок дотику між ісламом та християнством. І християни, і мусульмани вірять, що Ісус є посланцем Божим, народженим у надприродний спосіб, – проголосив він. Також іслам погоджується з християнством, що Ісус – Месія, провіщений у Старому Завіті. Мусульмани, як і християни, приймають значущість Ісуса Христа, а також таких важливих старозавітних постатей, як Адам, Ной і Авраам. «Але якщо християни вірять у Божу Трійцю – Отця, Сина і Святого Духа, то мусульмани відкидають існування Триєдиного Бога і вірять лише в єдиного Бога з єдиним посланням, якого вони називають Аллахом»³.

Подібну лекцію прочитав Джеймс Данлап у Державному університеті Середнього Теннессі, описуючи свою подорож від християнства до ісламу. Його тон був привітний і толерантний. «Біблія – це книга Божа, Слово Боже, – зазначив він. – У Біблії багато прекрасного, правдивого та ісламського. Ми не вважаємо, що всі інші релігії хибні. Ми хотіли б додати дещо до інших релігій. Ми хотіли б, щоб кожен народ мав своє послання, що принесло йому істину»⁴. Далі він пояснив головну відмінність між християнством та ісламом: «Ми вважаємо Трійцю проявом поганства, поклоніння тому, що не є Богом». В ісламі дотримуватися доктрини Трійці – це ідолопоклонство, найбільший гріх.

Доктор Джейн Сміт, дослідниця ісламу в Гартфордській семінарії, пояснює приналежність ісламу для новона-

вернених його суворим моральним кодексом, подібністю до юдаїзму та християнства й чіткими приписами щодо практичних сторін віри. «Просте послання мусульман про Бога, – каже вона, – зовсім не таке складне, як намагання зрозуміти Трійцю»⁵.

Лекції Естеса, Данлапа і сотень таких, як вони, спонсорувала Мусульманська студентська асоціація (МСА), яка займається пропагандою ісламу в університетах. Мусульманські активісти роздають невеликі буклети із зображенням трьох окремих богів і розповідають студентам, що християни чинять богохульство, поклоняючись усім трьом. МСА нахваляється 150 тисячами студентів-мусульман і понад 600 філіалами в університетах та коледжах. Активісти проникають також до середніх шкіл, часто прикриваючись навчанням про релігії меншостей і різноманіття.

МСА маніпулятивно нападає на Трійцю, і в деяких публікаціях представляє її як Отця, Матір і Сина. Вірування в те, що Бог Отець одружився з жінкою, щоб народити Сина Ісуса, – це християнська єресь, яка активно поширювалася в часи Мухаммеда, і той, вочевидь, поспішив ухопитися за неї. Я не раз бачив ці хитрі, але цілком облудні пропагандистські зусилля, які роками використовували у в'язницях. Мусульмани кажуть, що вони лише «виправляють» хибне християнське вчення⁶.

Мій приятель відвідав (і потай записав) цілоденний семінар, який проводила МСА в одному університеті, про те, як переконати «будь-кого стати мусульманином». Уся суть денної науки зводилася до того, що Трійця ірраціональна й богохульна.

Небезпека, яку становить для віри напад ісламу на Трійцю, не слід недооцінювати. Навіть люди, які мали б розпізнати небезпеку, ловляться на цей гачок. От як молода пара, що живе в Мерленді, Ідріс і Нафія Абдур-Рахім. На них справив враження харизматичний молодий чоловік на ім'я Саїд Регех, який головував у місцевій радикальній

ісламській мечеті. І хоча Нафія виросла в родині баптистського проповідника, вона разом із чоловіком навернулася з християнства в іслам через свої сумніви щодо Трійці⁷. Абдур-Рахіми залишалися відданими своїй новій вірі, незважаючи на те, що належали до мусульманської спільноти, з якою перетиналися кілька зловмисників, причетних до терактів 11 вересня.

Відповідь на напади

Як ми з вами можемо відповісти на критику Трійці як різновиду ідолопоклонства? Чи християнство – прихований різновид політеїзму, поклоніння більш ніж одному Богові? Чи можна стверджувати те, що мають на увазі християни, коли говорять про Трійцю? Чи знаєте ви, які саме біблійні докази дозволяють християнам заявляти, що Бог – один у трьох особах, рівних у всьому? І чому це має визначну роль у нашому християнському поклонінні? Більшість християн, і навіть деякі пастори, не знають цього.

Критики вказують на те, що доктрина Трійці жодного разу не витлумачена виразно в Новому Завіті. Через це Трійця завжди привертатиме увагу всякого, хто схоче переінакшити християнство. Наприклад, відхід до секуляризму розпочався в Америці по-справжньому тоді, коли Ральф Волдо Емерсон та інші трансценденталісти вирішили, що більше не хочуть визнавати Трійцю. Емерсон та компанія народили Унітарну церкву, в якій Ісуса було зведено до морального вчителя, Бог Отець розчинився у Вселенському Розумі пантеїзму, а Святий Дух у найкращому разі став відображенням зв'язків у спільноті.

Хоча чіткого визначення Трійці в Новому Завіті немає, її описано більш ніж вичерпно. Ісус пояснив триєдину природу Бога Своїм учням у момент кризи, коли під кінець Ісусового служіння учні все ще не розуміли добре Його місії. Вони боялися, що їх у будь-який момент оточать,

ув'язнять і стратять. Вони шукали в Ісуса підбадьорення, просячи Його показати їм Отця, щоб вони могли почуватися впевнено у своїй вірі.

Відповідаючи їм, Ісус каже, що ті, хто бачив Його, бачив і Отця (Івана 14:9). «Я і Отець – Ми одне!» (Івана 10:30). Ісус також обіцяє: «І Я попрошу Отця, і дасть вам іншого Утішителя, щоб навіки перебував з вами, – Духа Істини... А Утішитель – Дух Святий, Якого Отець пошле в Моє Ім'я, Той вас навчить усього і пригадає вам усе, що Я вам говорив» (Івана 14:16, 26). Отець та Ісус оселяться в них через Святого Духа, і ті пізнають справжній мир. Ісус розповів учням про Трійцю, щоб підбадьорити їх.

Біблійне одкровення розкриває триєдину природу Бога в давно приготованій історичній послідовності: Бог Творець у Книзі Буття, Ісус Син на початку Нового Завіту і Святий Дух, що стверджує Церкву в П'ятдесятницю. Новий Завіт явно тринітарний у своєму свідоцтві⁸. Ісусове Велике доручення Своїм послідовникам навчати всі народи містить настанову: «Хрестячи їх *в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа*» (Матвія 28:19, курсив мій). Цю хрестильну формулу можна було б назвати першим символом віри християнства, тому що вона є передвісником подальших класичних узагальнень: Апостольського, Нікейсько-Царгородського та Афанасіївського символів віри. Також вона не раз відлунує в Новому Завіті, зокрема в Павловому освяченні Коринфської церкви: «Благодать Господа Ісуса Христа, любов Бога і спільність Святого Духа – з усіма вами» (2 Коринтян 13:13).

Свідоцтво ранньої Церкви

Ще з часів Христа люди ламали голову над тим, як Отець, Син і Святий Дух можуть бути одним Богом, що було особливо важко осягти євреям, зазвичай настільки поглинутим монотеїстичним розумінням Бога. Слід визнати, що

Трійця – це тайна, найвищий приклад Божого об'явлення, яке дає нам інформацію поза тим, що ми можемо знати чи уявити. Утім, аж ніяк не будучи результатом спекуляцій богословів, доктрина Трійці з'явилася на основі того, чого Ісус навчав своїх послідовників, а також глибоких дебатів апостольської епохи.

Рання Церква підтвердила свою віру в єдиного Бога, зятято опираючись всякому протилежному вченню⁹. Бог був, за словами Нікейсько-Царгородського символу віри, «Одним Богом, Отцем Всемогутнім, Творцем неба і землі». Один Бог був відомий як «Отець». (Давні молитви юдаїзму ніколи не називали Бога ласкавим «Авва», і згодом іслам винайде 99 імен Бога, жодного разу не назвавши його «Отцем»)¹⁰. Як і в юдаїзмі, цей єдиний Бог був святий і справедливий, але Він став ближчим до нас, після того як у Христі об'явив щире прагнення відкупити Своє творіння.

Коли рання Церква намагалася збагнути свідоцтво Ісуса, а також те, як належить описати Його місію, вона спробувала віднайти належну рівновагу між Його людськістю та божественністю. З одного боку, усі розуміли, що єдність Бога потрібно зберегти. Але як Бог міг бути єдиним і жертва Ісуса напреду бути жертвою Бога? Що мав на увазі Ісус, коли ототожнював Себе з Отцем?

Одна богословська школа, відома як савеліани, висунула ідею, що Ісус насправді не міг бути окремим від Отця. Вони вважали, що Бог насправді з'являвся чи об'являв себе трьома різними способами або методами: Бог Отець став Ісусом Христом, а тоді Святим Духом. Але якби це дійсно було так, то молитва Ісуса до Отця стала б не чим іншим, як виставою. Усюди в Євангелії очевидно, що Ісус твердо покладається на Отця. Крім того, якщо Ісус лише виглядав людиною, чи міг Його досвід людського існування, і зокрема Його страждання, бути реальним? Писання стверджує, що Ісус зазнавав спокуси згрішити, як

будь-яка інша людина, і підкреслює Його страждання при кожній нагоді¹¹.

Інші пропонували зберегти єдність Бога, навчаючи, що Ісус був Богом не повною мірою, а якоюсь вищою сотвореною істотою – праведним чоловіком або напівбогом. Аріани IV століття майже переконали Церкву прийняти цю пропозицію. Але великий отець Церкви Афанасій героїчно протистояв цьому, і Церква визнала, що якщо Ісус був лише людиною, то Він не міг стати Спасителем людства. Тільки в тому разі, якщо Ісус був сповна людиною і також сповна Богом, Його смерть і воскресіння могли бути діяннями Божими, які примирили людство з Отцем.

Саме тому Церква визнала в Нікейсько-Царгородському символі віри, що Ісус був «Богом істинним від Бога істинного... єдиносущним з Отцем»; і водночас, що Він «зійшов із небес, і воплотився з Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком».

Рання Церква також розмірковувала на тим, що апостольське свідоцтво навчало про Святого Духа. Чи був Дух цілковито Особою, чи невизначеною силою, посланою від Бога? Отці Церкви спиралися на Біблію, відповідаючи на це питання. У Євангелії від Івана Ісус п'ять разів згадує Святого Духа, свідомо вживаючи займенник «Він»¹². Як Ісус, так і апостоли говорять про Святого Духа як такого, що наділений трьома головними рисами особи: розумом, почуттями та волею. У Римлян Павло пише про «бажання Духа» (8:27), а Ісус обіцяє, що Дух «поведе вас до повної істини» (Івана 16:13). Ми також знаємо, що Дух наділений почуттями, тому що нам радять: «Не засмучуйте Святого Духа Божого» (Ефесян 4:30). І Дух вирішує, які дари дати «окремо кожному, як хоче» (1 Коринтян 12:11)¹³. Отже, Дух не був натхненною метафорою, а такою ж Особою, як Отець і Син.

З цих причин Нікейсько-Царгородський символ віри називає Духа «Господом животворящим». Як Господь,

Святий Дух є цілковито Богом. Як «животворящий», Святий Дух відновлює спільність чоловіків і жінок з Богом та преображає віруючих у людей, здатних чинити Божу волю. Дух є тим, Хто робить нас святими, відокремлюючи нас для Бога; саме через Його силу ми здатні жити християнським життям¹⁴. Через натхнення Святого Духа ми приймаємо слова життя, записані в Біблії, та силою Духа підносимося до нового життя¹⁵.

Повне розуміння триєдиної природи Бога ранньою Церквою остаточно усталилося наприкінці четвертого століття. Уся церква сповідує Єдиного Бога в трьох Особах. Ці Особи окремі одна від одної, й ця окремість полягає у зв'язку кожної Особи з іншими. Кожна виконує іншу роль, кожна доповнює одна одну. Проте в будь-якій з цих трьох Осіб: Отцеві, Синові та Святому Духові – перебуває повнота Бога.

Як це можна досягнути?

Тож три Особи Трійці окремі, але Бог єдиний.

Навіть якщо ми розуміємо логічні причини того, чому Церква дійшла до цієї доктрини, вона все одно збиває нас з пантелику. Утім, чимало понять, з якими ми стикаємося в житті, також спантеличують нас, залишаючись водночас правдивими. Поміркуйте хоча б про вищу математику чи складність сучасної фізики. Оскільки ми говоримо про природу Бога, як правдиве розуміння не може становити подібної трудності?

Запропоновано чимало аналогій для концепції Трійці. Наприклад, отець Церкви Григорій Ніський порівняв Трійцю з веселкою, у якій єдиний промінь світла розбивається на різні барви, що плавно переходять одна в одну¹⁶. Але жодна з цих аналогій не відображає належно безкінечну складність Осіб, які відокремлені у своїх стосунках, але водночас зберігають єдність. Фактично, якщо завести

їх задалеко, ці аналогії зазвичай вводять в оману. Зрештою найглибшим джерелом розуміння чи підтвердження триєдиної природи Бога є особиста зустріч. Бог зустрічає нас у Трійці в той спосіб, якого жадає кожне людське серце. Кожен хоче знати, що його особисте життя пов'язане з джерелом усього життя – як створіння я прагну знати, що я пов'язаний з Творцем. Всякий чоловік і жінка також прагне пізнати добрий і повний любові характер свого Творця Бога.

Тільки Трійця християнської віри заспокоює ці бажання. Бог Творець у християнстві – це не далекий, недосяжний, осудливий Бог ісламу. І Він не розчинений у творінні так, що годі Його знайти, як це ми бачимо в релігіях Сходу. Отець перебуває поряд з нами як Син, коли ми зустрічаємо Бога в особі Ісуса, «Бога з людським обличчям», як полюбляв казати Папа Бенедикт. Ба більше, силою Святого Духа цей Бог оселяється в нас – Бог дає нам Своє життя. Святий Дух дає нам змогу втілювати Божу волю з усіма її вражаючими вимогами.

Ми в жодному разі не повинні переходити в оборону, коли йдеться про Трійцю, як багато хто робить нині. Навпаки, коли її належно розуміти й глумачити, вона пояснює біблійні звістки про Бога як єдиного Бога, що існує в трьох рівних Особах як Отець, Син і Святий Дух. Трійця також задовольняє найглибші потреби людського серця, пропонуючи глибину духовності, що невідома будь-якій іншій релігії. І аж ніяк не будучи слабким місцем, що наражає нас на небезпеку ісламської пропаганди, вона може, якщо її подати в привабливому світлі, повернути мусульман до Христа.

Мені згадується випадок з Фарідом, який спочатку був номінальним мусульманином, що 1993 року прибув до Сполучених Штатів на навчання. Він потрапив під вплив

МСА й згодом долучився до її лав та займався пропагандою ісламу. У дебатах з християнами він доводив, що Трійця – це ідолопоклонство, або, як мусульмани називають його, «ширк». Але в тих самих дебатах він виявив слабкість власної позиції, коли був змушений доводити, що Ісус не помер на хресті, а лише робив вигляд, як у це вірять мусульмани. Хоча його й попереджали не досліджувати цієї теми, Фарід став вивчати історію I століття. Він дійшов до першоджерел так само, як ми радимо всім християнам. Фаріда вразила довершеність апостольського вчення, ретельність, з якою була укладена Біблія, а також переконаність апостолів та їхніх учнів.

Невдовзі він відмовився від пропагандистських кампаній МСА, чимраз більше заглиблюючись у християнське богослов'я. Фарід дійшов до розуміння того, що Писання не лише не відкидає Трійцю, а й що «це єдине логічне пояснення того, про що розказує нам Новий Завіт, і крім того, логічне й несуперечливе, так само як принцип корпускулярно-хвильового дуалізму у фізиці був єдиним імовірним, хоча й неправдоподібним та гадано суперечливим способом пояснити світ».

Урешті-решт пошуки Фаріда довели його до межі цілковитого виснаження, коли у своїй уяві він лежав під брамою Міста Божого. У той момент він став благати Бога врятувати його, якщо на те Божа воля. «Я відчув дивне почуття Божої любові, немовби Він говорив мені, що я належу Йому, що Він любитиме мене і дбатиме про мене решту мого життя і згодом». Цей досвід спонукав Фаріда присвятити себе новому життю християнина. Він не вважав уже Бога Аллахом, далекою істотою, яка спостерігала за його життям, зважаючи, ніби на терезах, його добрі та лихі вчинки. Радше Бог став вічним Отцем Фаріда, «безкінечною сутністю, яка дбає про мене особисто, хоче, щоб я був цілковито відданий Йому».

Трійця і християнська духовність

Справжнє розуміння Трійці й природи Бога не лише веде чесних, правдолюбних мусульман до Христа, а й дозволяє вам і мені жити повнішим та осмисленішим життям. Трійця дає нам змогу краще зрозуміти біблійне вчення про те, що Бог – це любов. Любов не може існувати без того, кого люблять, і саме тому Аллах та будь-яке унітарне розуміння веде до холодного, відчуженого бога. Сутність біблійного Бога – в переплетеній триєдиній природі Отця, Сина і Святого Духа. Ці Троє повсякчас спрямовують любов одне на одного й отримують любов навзаєм. Трійця існує як досконала спільнота самопожертви. У земному житті християни насолоджуються участю в цій спільноті завдяки присутності в них Святого Духа, і в прийдешньому світі ми поєднаємося з трьома іпостасями Бога в досконалій любові. Трійця узагальнює нашу остаточну надію. Що може бути вагомішим у нашій вірі?

Наш досвід Трійці – це, фактично, повсякденна частина звичайного християнського досвіду. Ми згадуємо Трійцю щоразу, коли читаємо Господню молитву. Наш небесний Отець дає нам щоденний хліб, через Ісуса Христа Отець прощає наші гріхи, й силою Святого Духа ми можемо долати спокусу¹⁷.

Саме тому знання доктринального вчення є настільки важливим. Розуміння Трійці радикально змінює наш погляд на світ і характер Бога. Ми спроможні зблизька пізнавати Бога, не применшуючи Його трансцендентного характеру як Творця.

Боже панування над усім

Далі нам слід розглянути наслідки Божої ролі Творця.

Зауважте, що всі три Особи Трійці відіграють ключові ролі у створенні й підтриманні світу. Отець творить

світ Своїм Словом, яке виконує Святий Дух. У розповіді про творіння ми бачимо, як Святий Дух ширяє над водами безформної прірви, наче голуб.

Апостол Павло звертає особливу увагу на те, як Христос підтримує світ. «У Ньому створене все, що на небі й на землі, – видиме й невидиме, – чи престоли, чи панування, чи начала, чи влади, – усе через Нього і для Нього створене. Він – раніш усього, і все існує в Ньому» (Колосян 1:16-17).

Фраза «все існує в ньому» – приголомшлива. Він є по суті клеєм всесвіту, силою, що зв'язує до купи сотворений лад. Такі вчені, як Джон Полкінгорн, відомий фізик і колишній президент Королівського коледжу в Кембриджі, а тепер англіканський священник, доводять, що Христос – це живлюща сила, яка підтримує лад у всесвіті та дозволяє йому існувати. Поміркуйте про це в такий спосіб: Він – це інформація, *Логос*, про який уже йшлося, – що лежить в основі всіх інформаційних носіїв, таких як ДНК.

Це наповнює новим смислом Боже правління, Божу владу і Боже розуміння, які безкінечні. Боже панування над усім творінням годі заперечувати. Не дивно, що Абрахам Кайпер, великий нідерландський богослов, сказав: «Годі знайти квадратного сантиметра в усьому царстві людського буття, над яким Христос, який панує над усім, не вигукнув би: «Моє!»¹⁸ І, я додав би, якщо Христос вигукує: «Моє!», то обов'язком християн є дивитися на все творіння й гукати: «Його!» Ісус – Господь над усіма аспектами життя: над тим, як ми проводимо свій вільний час, що ми читаємо, як формуємо сім'ї, як розбудовуємо свої околиці; над правом, політикою, наукою, музикою, медициною тощо.

Коли ви збагнете все це, то побачите, чому я був розчарований, коли запитував серйозних віруючих про те, що таке християнство. Деякі з них кажуть, що це релігія, більшість зауважує, що це стосунки з Ісусом, і кілька за-

ведуть мову про Церкву. Хоча всі ці відповіді правдиві, вони відображають дещо спрощений погляд і лише частину значно більшої істини. Як уже згадувалося, правильна відповідь, яка випливає з Писання, полягає в тому, що християнство – це спосіб побачити все життя, кожен аспект реальності; це світогляд.

І це означає, що ми маємо від Бога два доручення. Перше – добре відоме Велике доручення – робити учнів в усіх народах та хрестити їх (Матвія 28:19). І друге, не менш важливе. Воно полягає в тому, щоб здійснювати вплив Божої праведності на всі аспекти життя, аби повсюди надавати їй найвищу роль; виконувати завдання, дане нам у перших розділах Буття, справляти відкупительний вплив на пропащу культуру. Я називаю його Культурним дорученням¹⁹.

Чому настільки важливо розуміти природу триєдиного Бога, Який перебуває за межами часу й простору та є джерелом усього, що існує, а отже й володарем над усіма аспектами творіння? Осягнення всієї цієї безмежності, як зауважує богослов Тімоті Джордж, фундаментально змінює те, яким ми бачимо власне існування²⁰. Візьміть, наприклад, те, наскільки ми, християни, інакше сприймаємо своє життя в часі. Наше суспільство вважає, що час рухається вперед по прямій, коли годинник відлічує секунди, а календар – дні та роки. Ми ставимося до часу як до товару, який належить спожити. Частину свого життя ми вже використали, деяку частину використовуємо тепер і на ще іншу покладаємо надії – якщо в нас є майбутнє. І коли ми робимо це, то досвідчуємо певного роду тиранію. Нижня колба піщового годинника наповнюється, а тому ми жартуємо нервово про середні літа, а згодом про «золоті роки», увесь час розуміючи, що наша смертна плоть підупадає. Водночас усі чекають на

діагноз лікаря: «Вам залишилося жити шість місяців – упорядкуйте свої справи. І, до речі, ось номер місцевого хоспісу». І тоді секунди, години та дні дійсно починають збігати швидко.

Я бачив, як люди наближаються до смерті, перебуваючи в стані глибокого відчаю. Кінець – це зазвичай час для меланхолії, а для багатьох – великої гіркоти. Я знав одного 92-річного чоловіка, який прожив цікаве, насичене життя; утім, він сповнився ревності й гніву, коли його дорослі діти почали приділяти багато уваги не йому, а новонародженому онукові. З іншого боку, християни, яких я знав, зазвичай зустрічали смерть зі спокоєм, майже з очікуванням.

Час – це один з найбільших факторів напруження в житті. Ми з ностальгією згадуємо минуле, яке живе лише в нашій пам'яті, посеред плінного сучасного, і наші надії на майбутнє завжди залишаються хисткими. Час, якщо його міряти від одного кінця до другого, спливає до болю хутко, як каже Джордж, і є джерелом постійної тривоги²¹.

Це уявлення про лінійність часу з'явилося ще за часів давніх греків. Але значно пізніше, у XIX столітті, Фрідріх Ніцше, який проголосив Бога мертвим, розглядав час лише як «те, що вже пройшло». Іншими словами, час – це зачинені двері перед усіма нашими надіями й мріями²². Саме це розчарування, нездатність людства змінити минуле чи контролювати майбутнє і змога втішатися лише сучасним призвело до появи школи екзистенціалізму й західної ментальності «життя поточним моментом», яка так сильно підірвала наші моральні традиції.

Але для християн такий погляд на час є хибним і повним відчаю. Ніхто не осягнув значення біблійних текстів краще, ніж святий Августин, який доводив, що сам час – це Боже творіння. Як написав Августин у своїй «Сповіді»: «Ти випереджав усяке минуле у величі повсякчас присутньої вічності. Всі часи створив Ти та всім часам

передуєш»²³. Отже, вічність з погляду християнських мислителів, таких як Тома Аквінський та інші, була без часового кінця і початку, без вимірів, меж і кордонів поза Самим Богом. Час – це воля й творіння Боже. Тому ми можемо побачити, що час і світ створені разом і не можуть існувати окремо одне від одного. Тому, за словами Джорджа, «час – це не сховище, а взаємозв'язок»²⁴. Дуже важливе розрізнення.

Хоча богослови із самого початку розуміли писання Августина, вчені дійшли розуміння їх істинності лише сотні років потому. Альберт Ейнштейн оголосив, на превелике здивування світу, свою теорію відносності: час і матерія творять континуум і залежать від швидкості руху. В книгах досліджень теорії Ейнштейна автори зауважували, що в західній філософії цю радикальну ідею поширював ще святий Августин за 1500 років до того. Августин дійшов цього здогаду не з допомогою математики, формул чи спостережень телескопа «Габбл», а розважаючи про доктрину боговтілення. Ми знову бачимо, як Біблія передбачила те, що згодом довела наука.

Що все це може розповісти нам про життя? Як християни ми не мусимо жити, пригнічені цоканням годинника – тиранією нагальності. Цінність життя не залежить від того, де ми перебуваємо в часі; чи ми молоді, чи середнього віку, чи старі. Ми розглядаємо всю повноту життя та часу, які Бог сотворив для нас, як дар. Отже, найважливіший момент нашого життя може статися будь-коли. Можливо, основним здогадом нашого життя чи найбільшим внеском у нього стануть передсмертні слова чи юнацький досвід навчання. А можливо, це станеться в найбільш продуктивні роки. Але суть у тому, що ми не обмежені. Кожен момент життя – це дар, перед яким постає перспектива вічності, і тому те, що ми робимо тепер, має значення у вічності. Дар часу дає нам змогу приготуватися до вічних стосунків з Богом. Ось чому всі без винятку наші дії настільки важливі.

Як ця доктрина, унікальна для християнського світогляду, впливає на нас? Чому вона має значення? Як тільки ми осягнемо, що Бог Триєдиний та перебуває поза часом і простором у тому, що можна лише уявити собі як вічне теперішнє, те визволення, яке Він дає нам від усіх обставин і навіть втрат часу, набуває глибокого нового значення. Ми починаємо жити цілком новим життям. Писання не дарма проголошує, що «творіння буде визволене від рабства тління – для свободи слави дітей Божих» (Римлян 8:21).

ЧАСТИНА ІІ

ВІРА І ЖИТТЯ

ЗМІНА ІДЕНТИЧНОСТІ

Щоб жити як християни, спершу ми мусимо зрозуміти, що саме відбулося на хресті, коли добрий злодій засвідчив свою віру в Христа і Христос пообіцяв йому вічність. Відбулася зміна ідентичності. Христос приходить до хреста померти, віддаючи Своє праведне життя за нас; ми своєю чергою приходимо до хреста умерти, аби віддати Йому своє старе грішне життя. З цього моменту Христос починає жити в нас (Галатів 2:20).

У цьому полягає суть християнського навернення. Саме таке значення ми вкладаємо в слово «спасіння», і саме його мають на увазі християни, кажучи, що ми «спасаємося» або «народжуємося знову». Нам не лише прощено колишні гріхи; також ми преображаємося, щоб жити новим життям з Божою силою і благодаттю.

Новий Завіт чітко говорить про те, що цей дар спасіння, надбання праведності, або зміна ідентичності приходить через віру – а не діла чи будь-які власні заслуги (Ефесян 2:8). Колись я допоміг організувати групу, що має назву «Євангельські християни й католики разом» (ЄКР), яка підкреслила згоду обох конфесій щодо цього ключового аспекту віровчення. Визначний документ, який група видала в 1997 році, підтвердив те, що реформатори мали на увазі під *sola fide* – «тільки віра»! В ньому, зокрема, зазначалося: «Ми погоджуємося, що оправдання годі заслужити будь-якими добрими ділами або власними заслугами; це чисто Божий дар, цілковито уділений ласкою Отця з любові, яку Він виявив до нас у Сині, що страждав ради нас і

воскрес з мертвих ради нашого оправдання... Віра – це не лише інтелектуальна згода, але акт, що охоплює всю особистість: розум, волю й почування, який веде до переміненого життя. Ми розуміємо, що твердження, яке міститься тут, відповідає тому, що традиція Реформації розуміла під оправданням самою вірою (*sola fide*)».

Оскільки розуміння того, як відбувається наше спасіння, надзвичайно важливе для християнської віри, корисною буде одна аналогія. Павло пише, що «Бог зараховує праведність незалежно від діл» (до Римлян 4:6). Подумайте про термін «зараховувати» в такий спосіб: заступницьку, спокутну смерть Ісуса Бог розглядає як засіб забезпечення праведності. Її можна певною мірою розглядати як внесок, який Бог поклав у банк. Своїм актом віри ви підтверджуєте, що Бог дійсно вчинив це, і відповідно до нього праведність перераховують на ваш особистий рахунок. Відтоді ви починаєте користуватися нею і, живучи новим життям, інвестувати її в добрі діла.

Ставлення, що висловила ЄКР, відображає повернення до згоди, яка існувала колись серед отців ранньої Церкви. Хоча є ще чимало серйозних розбіжностей, принаймні в одній ключовій сфері ми змогли подолати століття суперечок та відновити фундаментальний принцип віри, який приймало апостольське вчення і який я так часто згадую на цих сторінках. Це становить надзвичайну нагоду для християн об'єднатися разом у проголошенні та захисті простої істини Євангелія.

Дар ласки

Оскільки Євангеліє виглядає таким ясным і привабливим, чому стільки людей опираються Добрій Новині? Почасти відповідь полягає в тому, що спасіння, будучи даром ласки від Бога, виглядає аж надто легким. Хіба може Бог впустити нас на небо тільки тому, що ми прийняли Христове послання спасіння без огляду на нашу колишню поведінку? Це позбавлено будь-якої логіки та здорового глузду.

Також нам до вподоби ті добрі справи, які ми робимо, і ми хотіли б, щоб нам належно було зараховано їх. Ми воліли б самі спасти себе, і це бажання, як видається, походить з гордості. Гріх Едемського саду – саме це й досі осуджує нас.

Як часто ви спонукали людей приходити до Христа і чули, як вони кажуть: «Але ж я не надто добрий». Це зрідка трапляється зі мною у в'язницях, але поза ними – майже в половині випадків. Утім, це ще одна форма гордості – наше таємне переконання, що одного дня ми таки *будемо* досить добрі.

Люди також опираються Добрій Новині, тому що не сприймають серйозно гріх. Якщо ми не грішники, – думають вони, – то нам насправді потрібне лише невеличке самовдосконалення. Але якщо ми сприймаємо свій гріх серйозно – як тоді, в 1973 році, коли я сидів біля дому мого друга, обливаючись сльозами, і Христос прийшов у моє життя, – якщо ми свідомі того, що врятувалися зі свого безнадійного стану, будши мертвими у своїх гріхах та переступах, тоді ми радіємо і з вдячності долучаємося до Бога, коли Він повертає Собі світ, який так любить. Ми захочемо, щоб інші також дізналися про цей неймовірний дар.

Що таке спасенна віра?

Але багато хто питає: чи достатньо самого лише визнання віри? Чи вдовольняє воно Бога? Одна молода жінка, що, як я знав, була зріла у вірі, одного разу запитала мене, чи потрібно їй охреститися ще раз. Вона пояснила, що, прийнявши Христа ще в юності, вона виросла в глибоко віруючій родині, але не вважала дитяче посвячення цілковитим підпорядкуванням свого життя Богові.

Я запевнив її, що ще раз хреститися не потрібно; що Господь прийняв її віру як щиру, якщо навіть вона осягла її значення тільки так, як могла в дитинстві. Але те, що вона порушила це питання, я сприйняв як ознаку її духовного здоров'я.

«То що таке спасенна віра?» Це питання варто ставити в нинішньому суспільстві, де все є суб'єктивним вибором. «Рішення на користь Христа» – подібна відповідь може здатися до болю неясним описом того, що тягне за собою віра. Чи насправду ми покаялися? Чи маємо намір співдіяти з Богом у Його праці та нашому преображенні? Тільки Бог знає людське серце і також те, чи правдиві наше зречення біля хреста та впокорення Христові.

Однак після щирого навернення ми невдовзі відчуваємо, як змінюються наші почування та звички. Усе, що здавалося колись природним, більше таким не є; і навпаки, нас захоплює те, що колись було неприродним. Якщо ваша віра жива, то ви відчуєте чимраз більше невдоволення гріхами минулого і відгукнетеся на нове своє переконання щирим бажанням змінитися і звернути з неправильного шляху. Якщо ви не відчуєте «ненависть до гріха й любов до святості, – сказав Чарльз Сперджен, – то Бог не вчинив у вас нічого спасительного»¹.

Як це не сумно, у нинішній культурі одержимості собою багато хто вважає «спасіння» квитком до приємного, комфортного, благословенного життя. І крапка. Деякі люди ходять з конференції на конференцію, захоплюючись промовцями, перечитуючи всі книжки, які заповнили ринок розповідями про те, як «більше отримати» від християнського життя. Ці люди скажуть вам, що щасливі й реалізовані особисто, і в певному сенсі це так.

Проблема в тому, що християнство виходить далеко за межі того, що Бог може зробити для вас. Рік Воррен сказав дуже влучно на початку своєї надзвичайної книги «Життя з метою»: йдеться не про нас; йдеться про Нього; «ми створені для Бога, а не навпаки, й життя полягає в тому, щоб дозволити Богові втілити Його задуми в нас та через нас, а не користуватися Їм у власних інтересах». Оновлення уподобань та вивчення Писання неминуче пробуджують неспокій, який не спонукає нас брати більше від віри; він

спонукає нас віддавати більше Богові. Що більше ми дізнаємося про Нього, то більше хочемо бути як Він.

І це спонукатиме нас також поводитися як Він. Пам'ятайте, Ісус позбавив Себе божественної слави, щоб називати нас своїми братами (Филип'ян 2:5-7, Євреїв 2:5-18) – і нас покликало наслідувати Його смирення, прислуговуючи іншим. Саме це усвідомлення спонукало мене повернутися назад до в'язниць, після того як я відбув свій вирок. Нікому не до вподоби бувати в цих прогнилих місцях. Я досі чую ті запахи, досі бачу глибини страждання. Але я відчув, що саме цього вимагає від мене Бог. Просто з вдячності я не міг робити менше.

До свого навернення я ніколи не думав про в'язнів; але після навернення став бачити в людях навколо себе не грабіжників банку й торговців наркотиками, а братів, які потребують допомоги. Усі ті 32 роки, коли відвідував тюрми, я відчував чимраз глибшу любов до скалічених і зраних чоловіків та жінок, які перебувають там. Я більше не вважаю це рутиною чи обов'язком; я з радістю віддаю себе їм, ділячись Євангелієм і навіть тримаючи людей, які вмирають від СНІДу, на своїх руках.

Саме тому я вважаю, що християнам настільки важливо як частину їхнього навернення виявити свої дари та зрозуміти, як вони можуть вчинити якнайбільше добра іншим – і тоді чинити його. Приятель у моїй церкві мав успішний ландшафтний бізнес, але його приваблювала праця на місіонерській ниві, й він декілька разів на рік вирушав до Індії, Пакистану й Бангладеш. Зрештою Божий поклик став йому очевидний. Він продав свій бізнес, вклав гроші в служіння і тепер віддає місіонерській праці весь свій час, навчаючи місіонерів за кордоном. Я можу пригадати п'ятнадцять чи двадцять людей у своїй церкві, які вчинили щось подібне.

Ці люди виявили, що хоча Біблія й каже нам, що ми спасаємося тільки вірою, але спасіння – не одна лише віра. (Надто багато людей, прочитавши Ефесян 2:8-9, зупиняються; проте вірш 10 каже нам, що ми спасаємося «для добрих діл, які Бог

наперед приготував для нас, щоб ми в них перебували»). Нас пізнають за плодами (Матвія 7:16). Але саме тут проявляється жертовність віри, тому що істинне християнство протиставляє себе цінностям світу. Воно вимагає смерті власного «я» і відмови контролювати власне життя – а це кінець особистої незалежності, яку постмодерна ідеологія цінує понад усе. Справжня віра означає ставити діло Христове й потреби інших над себе та жити згідно з Євангелієм.

Тож хоча спасіння – це дар ласки, він вартує нам усього. Молодий німецький пастор написав якось, що коли Христос кличе, то пропонує насправді прийти й померти. Той пастор пізнав цю істину з власного досвіду – в одну з найзловісніших епох в історії людства.

Коштовна благодать

Здавалося, що прибуття Дітріха Бонгеффера до Нью-Йорка 2 червня 1939 року було доленосним. Уже знаний за кордоном богослов, цей 32-річний лютеранський священник був лідером німецького антигітлерівського опору. Бонгефферу заборонили викладати в Берлінському університеті, виступати з публічними промовами й видавати книжки. Він був під постійним наглядом гестапо. Коли Бонгеффер оголосив по радіо, що «лідери чи установи, які підносять себе як бога, насправді глумляться з Бога», йому просто відімкнули мікрофон².

За три місяці до свого прибуття до Нью-Йорка Бонгеффер отримав повідомлення, що його призивають до лав збройних сил. Призов означав, що йому доведеться присягнути на вірність фюрерові, що, на думку Бонгеффера, було таким саме нечестивим учинком, як складання жертви римському імператорові.

Тому, щоб врятувати Бонгеффера, церковне керівництво влаштувало йому втечу з країни. Коли Бонгеффер приземлився в Нью-Йорку, протестантські кола у всьому світі раділи, що життя цього харизматичного юного лідера врятоване.

Бонгефферу надали так званий «пророчий покій» в Об'єднаній богословській семінарії Нью-Йорка. Він приніс у семінарію не лише найкращі рекомендації, а й досвід загартованого вогнем християнського наставника. Разом з Мартіном Німеллером та іншими Бонгеффер стояв на чолі Сповідуючої Церкви, осередку залишків ортодоксальних віруючих у Німеччині, які не схилили голови перед Гітлером³. Коли Сповідуючу Церкву виключили з числа державних інституцій, Бонгеффер заснував незалежну семінарію, яка пішла в підпілля після того, як гестапо закрило перший кампус⁴. Студенти Бонгеффера знали його як особистого наставника, який водив їх на довгі прогулянки, щоб обговорити їхні надії та мрії. Приємної зовнішності, світлошкірий, він мав зачесане набік рідке біляве волосся, високе чоло, сині очі під окулярами в оправі, хлоп'ячі щоки та повні губи. Після чийогось вітання його обличчя прояснялося і спалахувало інтересом, як у приятного спанієля. Він розмовляв швидко і любив розповідати жарти, що могли залагодити спір чи уникнути його.

Бонгеффер почувався комфортно майже за будь-яких обставин – дар, що видасться згодом мало не потойбічним. Однак в Об'єднаній семінарії влітку 1939 року Бонгеффер почувався глибоко некомфортно, знемагаючи від ностальгії, що доти була йому невідома. Він проводив час у своїх пророчих покоях, гарячково пишучи за столом, викурюючи сигарету за сигаретою, і намагався збагнути неспокій, який запанував над ним.

Знайомі Бонгеффера в Америці швидко розпочали планувати його лекційні тури та навчання. Вони гадали, що він не повернеться до Німеччини, поки триватиме очікувана війна. Бонгеффер знав про плани лекцій і турів, і це переконало його в тому, що, на думку друзів, він обрав життя у вигнанні. Чи дійсно в нього був такий намір?

Його приятель Пауль Леманн писав: «Я вважаю для тебе просто немислимим повернутися до тих пір, як Аме-

рика отримає щонайповнішу нагоду збагатитися твоїм внеском у цей доленосний, з погляду богослов'я, час»⁵.

Дітріх Бонгеффер вирушив у найважливішу подорож свого життя у 1931 році – за десятиліття до того коли він, богослов і пастор, став також і християнином. Читаючи Євангеліє як авторитетне Слово Боже, а не об'єкт інтелектуальних досліджень, він глибоко змінився.

Уперше я відкрив для себе Біблію... Я часто проповідував, бачив велику кількість людей у церкві, які говорили про неї та проповідували на різні теми з Писання, але не став ще християнином... Я обернув вчення Ісуса Христа на щось таке, що приносило мені особисту вигоду... Я молюся, щоб цього ніколи не сталося знову. Напевне, я ніколи не молився, чи молився аж занадто мало. Попри всю свою самотність, я був аж надто задоволений собою. Тоді Біблія, і зокрема Нагірна проповідь, звільнили мене від цього... Я усвідомив нарешті, що життя слуги Ісуса Христа мусить належати церкві, і крок за кроком я став уявляти собі, як далеко мушу зайти⁶.

Люди, які оточували Бонгеффера, не могли не помітити зміни. Один студент пригадав Бонгофера, сказавши: «Кожне слово Писання – це любовний лист від Бога, персонально надісланий нам, і Він питає нас, чи любимо ми Ісуса»⁷.

Улітку 1939 року Бонгеффер намагався вирішити, яким буде його особисте служіння Христу. У пророчих покоях Бонгеффер не міг не думати про Німеччину і нетерпляче чекав новин від своїх друзів. Він став блукати вулицями Нью-Йорка, намагаючись скинути з серця тягар тривоги. У неділю 18 червня він відвідав ліберальну Ріверсайдську церкву й почув проповідь про філософію прагматиста Вільяма Джеймса. Прикро розчарований, він пішов того ж вечора до Бродвейської пресвітеріанської церкви, де доктор Джон Гесс Макком, якого друзі вважали «архифундамен-

талістом», проповідував про «нашу подібність до Христа». Це було слово, якого він потребував значно більше.

Хоч як він не намагався, та все одно не міг уникнути висновку, що його покликання примушувало Бонгеффера розділити долю своїх земляків, які страждали від нацистського зла. Він так пояснив своє рішення упоряднику своєї поїздки до Америки, Рейнгольду Нібуру:

Я помилився, приїхавши до Америки... Християни в Німеччині стикнуться з жахливою альтернативою: вони або прагнутимуть поразки своєї нації, щоб християнська цивілізація змогла вижити, або захочуть перемоги своєї нації, що неминуче призведе до руйнування цивілізації. Я знаю, яку з цих можливостей мушу обрати; але не можу зробити цей вибір, коли знаходжуся у безпеці⁸.

Бонгеффер вирушив назад до Німеччини і, як він добре знав, мабуть, до свого хреста⁹.

Умерти для себе

Після повернення до Німеччини на Бонгеффера чекало ще одне преображення, яке він вважав морально неоднозначним: він став подвійним агентом, позірно виконуючи шпигунські завдання Третього Рейху і працюючи водночас, щоб прискорити його падіння. Відколи Гітлер прийшов до влади, Бонгеффер виступав проти антисемітизму нацистської партії. Хоча й він відрікся раніше від насильства, та зрозумів тепер, що використання сили на захист невинних – це одна з вимог любові. Християни мусять дбати не лише про те, «щоб перев'язувати жертв, що потрапили під колесо, а й спинити власне колесо»¹⁰.

Чоловік сестри Бонгеффера Крістін, Ганс фон Донаньї, який був насправді таємним членом німецького опору, служив у адмірала Канаріса в абвері, контррозвідальному

управлінні нацистського верховного командування. Канаріс і Донаньї стали невдовзі ключовими фігурами в підготовці замаху на Гітлера.

Завдяки Донаньї Бонгеффер зміг долучитися до спроб зупинити колесо. Він став агентом, шпигуном абверу. Бонгеффер мав збирати інформацію для Третього Рейху від своїх контактів в Англії, Швейцарії та деінде – такою була його легенда. У реальності Бонгеффер виїжджав за межі Німеччини, щоб інформувати союзників про плани вбивства Гітлера і просити про допомогу. Донаньї, Бонгеффер та інші також використовували свої посади, щоб вивезти євреїв з країни – ця діяльність отримала кодову назву «Операція 7».

Рух опору у Німеччині зробив кілька замахів на життя фюрера. Дві закладені бомби не розірвалися, а від третьої Гітлер ледь не загинув. Поки змова тривала, гестапо чимраз більше наближалось до розкриття зрадницької діяльності Донаньї і Бонгеффера в абвері. 5 квітня 1943 року Бонгеффер подзвонив у дім свого швагра, і там йому відповів незнайомий чоловік. Він здогадався, що його родича-змовника вже арештовано, і невдовзі його арештують також.

Страхи, які охопили Бонгеффера, можна лише уявити. Він признавався колегам, що мав сумніви в тому, чи зможе витримати тортури. Він написав своєму братові Карлу-Фрідріху: «Безумовно, нікому не хочеться йти до в'язниці. Однак, якщо дійде до цього, то ми повинні зробити це – я маю принаймні таку надію – з радістю, тому що страждаємо за гідну справу»¹¹. О четвертій годині по обіді додому до Бонгеффера прийшли з обшуком двоє чоловіків. Не пред'явивши будь-яких офіційних документів, вони обшукали його кімнату і наполягли, щоб він пішов з ними. Бонгеффер сів в їхнє авто, взявши з собою лише Білію.

Його забрали до в'язниці Тегель – Берлінського закладу для політичних в'язнів – і кинули в одиночну камеру. Його камера була холодна, але ковдра на лежку виявилася настільки брудною та смердючою, що він не схотів

користуватися нею. Більшу частину ночі він слухав крики в'язнів і гнівні вигуки вартових, а прокинувся вранці, коли йому принесли скорину хліба на сніданок.

Повна ізоляція Бонгеффера тривала перші дванадцять днів, і він думав про те, щоб вчинити самогубство. Однак уже невдовзі Бонгеффер навчився вести в тюрмі життя повніше, ніж у більшості людей на волі. Під час мого ув'язнення я прочитав його найвпливовішу книжку «Листи і нотатки з-за ґрат», і його приклад був для мене безцінним. Замість того щоб майже весь час спастися, як робить більшість в'язнів, Бонгеффер жив за суворим розкладом. Він ставав під холодний душ щоранку, щоб як слід прокинутися, а тоді одягався і виконував справи, їв сніданок і занурювався у Святе Письмо. Тоді починалося щоденне писання й читання. Бонгеффер отримував від сім'ї щотижня пакунки з їжею, тютюном і книжками. Він занурився у твори отців ранньої Церкви, Тертуліана, Кипріяна та інших. Бонгеффера приголомшило те, наскільки їхній досвід нагадував його власний: вони так само боролися за віру в світі, де панувало вороже поганство – расові та криваві культури, які відновив нацизм¹².

Але не тільки активна діяльність вирізняла життя Бонгеффера у в'язниці; також побожність цього чоловіка впливала на всіх, хто оточував його. Вартові в Тегелі знали, що до нього завжди можна звернутися по мудру пораду. Також вони зауважили щедрість Бонгеффера, коли він постійно ділився вмістом пакунків від родини з тими, хто перебував поруч.

Коли війська антигітлерівської коаліції почали бомбити Берлін, і в'язнів Тегеля зганяли в підвал, де можна було врятуватися від вибухів, усі помічали, що Бонгеффер навіть не здригався, коли стара в'язниця хиталася, як корабель під час бурі. Один з в'язнів згадував: «Бонгеффер... завжди створював навколо себе атмосферу щастя, радості через будь-яку найменшу життєву подію, і глибокої вдяч-

ності за сам факт, що він ще живий... Він був, без винятку, найкращим і найприємнішим чоловіком, якого я зустрічав будь-коли»¹³.

Переважну частину часу, який Бонгеффер пробув у в'язниці, він та інші змовники дотримувалися своєї легенди, що вони агенти абверу та працюють на користь Третього Рейху. Але 20 липня 1944 року останній замах на життя Гітлера зазнав невдачі, і багатьох змовників викрили.

Бонгеффера перевели з Тегеля до берлінських казематів гестапо, а тоді разом з іншими змовниками замкнули в підвальному карцері у казармах СС, що стояли під самими воротами концентраційного табору в Бухенвальді. Його не раз допитували, не дозволяючи бачитися з сім'єю. 5 квітня, за прямим наказом Гітлера, Бонгеффера засудили до смерті.

Врешті-решт Бонгеффера перевезли обхідними шляхами до табору смерті у Флоссенбюргі. По дорозі його, разом з іншими в'язнями, яких потім випустили, доставили в Шенберг. Там Бонгеффер справив богослужіння. Він проповідував на уривки «Його раною ми зцілилися» (Ісаї 53:5) і «Благословенний Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, Який зі Свого великого милосердя через воскресіння з мертвих Ісуса Христа віродив нас до живої надії» (1 Петра 1:3)¹⁴.

Невдовзі пастора покликали. Він розлучився зі своїми товаришами, сказавши: «Це кінець, але для мене – початок життя»¹⁵.

У Флоссенбюргі Бонгеффер долучився до п'ятох інших змовників, і зокрема адмірала Канаріса, який був начальником Донаньї. Уранці 9 квітня, між п'ятою і шостою годинами, їх стратили.

Табірний лікар пригадував, як Бонгеффер ішов на смерть.

Через напіввідчинені двері в одній з кімнат бараку я побачив пастора Бонгеффера, який стояв навколішки на підлозі й пристрасно молився своєму Богові перед тим, як з нього мали зняти тюремну одягу. Мене вкрай зворушило те, як саме молився цей на диво приємний чоловік, такий відданий і такий певний, що Бог чує його молитву. На місці страти він знову проказав коротку молитву, а тоді видерся східцями шибениці, відважний і незворушний. Смерть настала за декілька секунд. За майже п'ятдесят років роботи лікарем я ніколи не бачив чоловіка, який настільки скорявся Божій волі»¹⁶.

Смерть Дітріха Бонгеффера сталася за три тижні до звільнення Берліна¹⁷.

Страждання і відкуплення

Освячене життя Бонгеффера, його цілковита посвята Христові – це взірєць для всіх нас. Більшість віруючих не зазнає таких випробувань; однак Дітріх зміг показати нам, до чого слід усім прагнути.

Звісно ж, така посвята не відбувається в один момент. Новонавернені рідко стають бонгефферами. Молода жінка, яка питала в мене, чи варто охреститися ще раз, розуміла, що зросла у вірі. Нам потрібно проявляти терпіння. Дайте Богові час, щоб вести вас. Джордж Мюллер, відомий євангельський лідер ХІХ століття, який засновував сиротинці для безпритульних дітей, визнав, коли йому минуло 90 років, що він дійшов до тієї межі, коли цілком віддав своє серце Христу, тільки за чотири роки після навернення. Лише тоді він усвідомив, що його любов до грошей, слави, становища, влади та земних утіх минула. «Бог і тільки Він став моїм усім в усьому, – сказав він. – У ньому я знайшов усе, чого потребував, і не бажав нічого більше»¹⁸. Як і Мюллер, ми ніколи не дізнаємося, наскільки реальною є наша віра, аж поки вона не зазнає випробувань.

Але ви можете бути певні одного: випробування *обов'язково* будуть у вашому житті. І нові, і вже зрілі віруючі повинні розуміти: всупереч тому, що розповідають нам популярні книжки, християнське життя не обходиться без болю, труднощів і страждань. Коли я вийшов із в'язниці після мого навернення, широко розголошеного в пресі, чимало друзів воліли уникати мене: насправді їх тривожило не те, що я колишній засуджений – вони не хотіли мати справи з дивакуватим релігійним фанатиком. Невдовзі ви можете виявити цю стриману ворожість на роботі, можливо, вдома, і, безумовно, у своєму соціальному оточенні.

Серйозніші виклики прийдуть до вас через вашу новознайдену турботу про інших; ви не зможете нехтувати людських потреб чи несправедливості, як могло бути раніше. Саме тому стільки задоволених життям людей, представників середнього класу, яких мені довелося знати, після того як приходять до Христа, долучаються до в'язничного служіння, починають допомагати сусідам або працювати волонтерами в хоспісах. Це може бути на радість, як я переконався, працюючи серед в'язнів, але й також вимагати високої плати.

Під час підготовки беатифікації Матері Терези дізнавачі виявили в її щоденниках чимало записів про хвилини депресії та сумніву. Матір Тереза в депресії?! Одна з найшанованіших жінок у світі, чиє життя повне великих звершень, – як це могло статися? Матір Тереза страждала, кладучи на свої плечі смуток та біль інших. Мої друзі, які зустрічалися з нею, казали, що вона завжди боліла серцем за дітей, які гинуть через аборти на Заході, і тих умирущих поряд, про яких не могла подбати. Умирання для себе і пильна турбота про інших – не така вже й легка смерть. (І те, що вона надіялася проти надії [Римлян 4:18], вірячи Христові навіть у темряві, є, фактично, головним доказом її віри).

І є ще одна плата, про яку мало говорять люди. Ви можете, наприклад, вирушити у місію на Божій ниві, а вона начебто не приносить плодів. Нетерплячі американ-

ці швидко опускають руки. Але християни так не можуть. Я знав місіонерів, які роками працювали у великій нужді, і внаслідок усіх їхніх зусиль з'являлися лише невеличкі церкви. Мене завжди розраджує досвід Хадсона Тейлора. Коли він покинув Китай, пропрацювавши там ціле життя, то залишив по собі лише жменьку церков. Усі гадали, що китайські духовні наступники Тейлора зникнуть під час Культурної революції Мао Цзедуна. Але сьогодні, згідно з деякими оцінками, 120 мільйонів китайців – християни. Ми не завжди можемо побачити плоди своєї праці.

Сопричастя в стражданнях Христових

Розповідь про життя Бонгеффера може видаватися нам захопливою, але, безсумнівно, від його пожертви в нас стискається серце. Ми запитуємо себе, чи зможемо впоратися зі стражданням. Страждання, як навчає нас Бонгеффер, – це ціна учнівства, і так він назвав одну зі своїх книг.

Ніхто не хоче страждати. Інстинктивно ми робимо все, щоб уникнути страждань, якщо ви, звісно, не стоїк, як один з моїх колишніх колег у Білому домі, Гордон Лідді, який одного разу підніс руку до відкритого вогню, доводячи, що не боїться нічого. Або також дехто має комплекс мученика і сам собі вишукує страждання. Але цього не потрібно робити, тому що страждання саме вас знайде. Це наслідок гріхопадіння, результат прокляття. Колись у житті ви втратите близьку людину або відчуєте себе зрадженим. Я зустрічав небагатьох, хто впродовж життя уникав серйозних медичних проблем. Доля не минає нікого.

Якщо піти ще глибше, то страждання – це невід'ємна частина нашого християнського покликання. Після свого першого схоплення апостоли покинули суд синедріону, «радіючи, що за Ім'я Господа Ісуса удостоїлися прийняти зневагу» (Дії 5:41). Взяти участь у Його праці було привілеєм. Нині в багатьох місцях християни покликані

зазнавати переслідувань заради Євангелія. В Індії, Північній Кореї, М'янмі (Бірма) і десятках інших країн християни ризикують своїм життям, якщо просто визнають Христа – про що більшість із нас на Заході навіть не здогадується¹⁹.

Саме тому вчення про легку віру, «євангеліє процвітання», таке огидне: воно веде людей до гіркого падіння тоді, коли виникнуть уже перші труднощі, що неминуче станеться. Хоч який проблеск віри був у людини – він може цілком погаснути.

Тож насправді питання полягає не в тому, чи будемо ми страждати, а як ми відреагуємо на горе, коли воно врешті прийде. Ми можемо розглядати його як болісний досвід, який належить витерпіти, або можемо піднести його Богові для Його спокутних цілей. Це та велика правда, яку знають християни: Бог завжди використає наші страждання у Христовій справі відкуплення, якщо ми дозволимо це йому.

Я нелегко пережив свій шлях від Білого дому до в'язниці. Один приятель-християнин написав мені, що я повинен вітати лихо як благословення. «Йому легко казати, – думав я, – бо це ж мені доводиться страждати». Утім, коли сьогодні я згадую минуле, то глибоко вдячний Богові, що потрапив у в'язницю. Якби цього не сталося, то тисячі інших в'язнів, які знайшли Христа та нове життя і знов оселилися у своїх спільнотах чи примирилися із сім'ями, ніколи, напевне, не змогли б зробити цього. Моє страждання – це дрібниці порівняно з тим, що вчинив Бог, творячи служіння, яке тепер розходиться земною кулею, досягаючи багатьох «із цих малих».

Те, як християни витримують страждання, фактично може стати нашим наймогутнішим свідоцтвом. Радіопастор Стів Браун якось пожартував, що кожного разу, коли поганин хворіє на рак, Бог допускає, щоб і християнин також захворів на рак, аби світ зміг побачити різницю в тому, як кожен з них долає біду. Таким є будь-яке християнське свідоцтво. Отець Церкви Діонісій так описав героїчні зу-

силля християн у Римі, які доглядали за недужими: вони «прикликали до себе немочі своїх ближніх і радо приймали їхні муки... Вони охоче перебирали їхню смерть і вмирили замість них». Справжнє християнство найвидиміше тоді, коли його оточують страждання і смерть.

Але йдеться не лише про свідectво. Страждання сприяє до добра ще й тому, що воно розвиває характер. Як висловився один автор, так само як сталь кують у вогні, сильний характер гартується у стражданні, а не в розкоші. І характер – це та єдина річ, яку ми візьмемо із собою поза це життя, оскільки він формує нашу душу і поглиблює віру.

Саме тому один пастор сказав відому фразу, що нема місця за кафедрою тому, хто не був зламний. Скрушена людина здатна розуміти потреби інших. Страждання готує нас допомагати іншим тоді, коли вони страждають.

Страждання справедливо називають «школою віри», бо тільки через тривоги, муки та невдачі ми вичерпуємо себе до останку. Зазвичай люди, і особливо ті, які мають сильну волю, схильні покладатися на свої сили й можливості. Але коли вони недоступні, коли нам не вдається нічого і доводиться покидати будь-яку іншу надію, ми змушені вірити тільки самому Богові. Дружина Мартіна Лютера сказала: «Я ніколи не знала б значення багатьох псалмів, ніколи б не збагнула цінності деяких труднощів і не пізнала б внутрішніх діянь душі; я ніколи б не розуміла практики християнського життя й праці, якби Бог не наповнив горем моє життя»²⁰.

Християнські автори говорять про божественну тайну страждання, його дивну та надприродну силу, яку не міг осягнути людський розум. Не було ще великого святого, який не пізнав би великих страждань. Коли стражденна душа... навіть не просить Бога визволити її від страждання, це означає, що вона довершила свою божественну місію; це означає, що терпеливість уже має досконалу дію і розп'яття починає вплітатися у вінець²¹.

Не дивно, що стільки віруючих, від апостола Павла й до переслідуваної Церкви нині, сказали, що вони прагнуть «бути спільником у Його стражданнях, уподібнюючись Його смерті» (Филип'ян 3:10). Послання до Євреїв каже нам, що той, «хто є Першопрчиною їхнього спасіння», Ісус, став досконалим через страждання (2:10). Навіщо ж тоді сподіватися, прагнучи бути ближчими до Христа, що зможемо уникнути страждання? Чи не використає Бог страждання в нашому житті з тією ж метою, з якою Він використав страждання в житті Христа? Чи ж не це бажав нам звістити Йоан Павло II, який лежав, умираючи в муках, цілком відкритий для світу, щоб світ мав змогу побачити, що святий радо досвідчує страждання, які пережив Спаситель?

Часто кажуть, що страждання – це визначальна риса справжнього християнина. У середньовіччя в народі популярною була історія про Мартина Турського – святого, на честь якого назвали Мартіна Лютера. Вона оповідає про те, як одного разу сатана з'явився Мартинові в подобі самого Спасителя. Мартин уже був готовий упасти до його ніг і поклонитися, та раптом глянув на долоні простягнутих до нього рук і вигукнув: «А де сліди від цвяхів?!» Після того привиддя зникло.

Де сліди від цвяхів? Це ознаки правдивої віри. Люди повинні побачити сліди від цвяхів у житті справжніх християн.

ПРИМИРЕННЯ

На хресті Христос простягає нам руку, примиряючи нас з Богом і закликаючи примиритися одне з одним. Це запрошення до примирення універсальне й стосується всіх націй і всіх народів, багатих і бідних, вільних і поневолених. Це безумовне запрошення для всіх нас.

Прощення, без якого неможливе примирення, – це основа основ біблійної розповіді. Коли його практикують, прощення змінює життя і навіть навколишній світ. І часто воно веде до вкрай драматичних і несподіваних наслідків.

Убивця його дружини

Коли в лютому 1995 року Хесус Амадо Саррія опинився в камері в'язниці «Ітагуї» міста Медельїн, він одразу сховався в ній, поставивши біля дверей власного охоронця. Стільки людей хотіли вбити його, що Саррія місяцями не зважувався відвідувати зони спільного користування в'язниці.

Як і більшість колумбійських в'язнів, Саррію затримали за звинуваченням у торгівлі наркотиками, а точніше за поставку майже шести тонн кокаїну до Сальвадору, який, без сумніву, попрямував би згодом до Сполучених Штатів. Вантаж кокаїну, якого Лос-Анджелесу вистачило б на тиждень кайфу, міг виглядати достатньою причиною для ув'язнення, але справа Саррії була темнішою і куди заплутанішою.

Першим місцем роботи Саррії була посада охоронця у великій колумбійській в'язниці. Звідти він пішов до армії, де дослужився до звання молодшого офіцера. Водночас таємно командував воєнізованою групою, пов'язаною з наркокартелем Калі. Як «міністр оборони» картелю Калі Саррії весь час воював проти лівацьких партизанських груп і ворожого картелю Медельїн, протидіючи урядовим зусиллям щодо боротьби з наркотиками. Це означало підкуп і залякування тих, кого можна було підкупити або залякати, а також убивство всіх решта, на кого впливати таким чином не виходило. Кажали, що Саррія замовляв убивства тричі на день – перед сніданком, обідом і вечерею. Картель Калі часто розправлявся не лише з ворогами, а й з власними сім'ями, які до нього входили, і через це убивці Саррії – його *sicarios* – працювали, не покладаючи рук.

Я на власні очі побачив насильство, що панувало в Колумбії, після того як 30 квітня 1984 року зустрівся з колумбійським міністром юстиції Родріго Лара Бонією. Чудовий християнин, випускник Гарвардської юридичної школи, він надавав велику підтримку роботі «В'язничного братства». Незадовго до нашої зустрічі міністр Бонія влаштував винятково успішний рейд на комплекс «Транквіландія» – величезне виробництво кокаїну в колумбійських джунглях. Наприкінці нашої зустрічі я подарував йому примірник своєї книжки «Довічне ув'язнення» іспанською.

Того вечора міністр Бонія сів на заднє сидіння свого «мерседесу», й особистий шофер повіз його в лімузині додому. Дорогою кілька мотоциклістів порівнялися з автомобілем. Коли водій відмовився з'їхати на узбіччя, вони відкрили вогонь з автоматів. Лімузин зупинився, і Бонія осипали градом куль. Коли наступного дня я продивлявся газету, то побачив фотографію забризканого кров'ю сидіння, де лежав розкритий примірник моєї книжки.

Такі жертви, як Родріго Лара Бонія, яких стратив Хесус Саррія, та інші, були реальними, і їхню кількість не перебільшено. Смерть була способом життя в Колумбії.

Як і в багатьох інших членів наркотичного картелю високого рангу, у Саррії з'явилися власні легальні бізнес-проекти, зокрема ресторани та низка розкішних готелів на фешенебельних курортах Колумбії. Вони допомагали відмивати гроші й слугували додатковим джерелом прибутку. Він одружився з дуже привабливою та розумною жінкою, Елізабет Монтоя де Саррія, і разом вони стали відігравати помітну роль у світському житті Колумбії. За двадцять років невиситимий потяг *norteamericanos* (північноамериканців) до кокаїну приніс стільки грошей до Колумбії, що її традиційне суспільство по суті зазнало реструктуризації. Члени найдавніших колумбійських сімей – клас, який місцева преса називала «олігархією», а також місцеві урядовці мали зв'язок з розбагатілими, хоча й нечистими на руку ділками на кшталт Саррії. Тепер Саррії знаходили собі друзів серед найвпливовіших політиків.

На початку 1990-х картель Калі здійснив свою найамбіційнішу спробу перетворити Колумбію на «наркополіс» – наркотичне королівство. Члени картелю почали фінансувати політичних кандидатів, не надто зважаючи на партійні вподобання й часто підтримуючи одразу всіх суперників, які боролися за той самий пост. Гроші були доступні всім, хто хотів узяти їх. Картель Калі мав особливо великий вплив на ліберальну партію. Під час президентських виборів 1994 року картель домігся того, що його кандидат Ернесто Сампер обійняв найвищу посаду в державі. Він отримав 6 мільйонів доларів «наркотичних» грошей, переважну частину яких Саррія та його дружина особисто вносили на рахунки кампанії. Саррії були посередниками між картелем Калі й виборчим штабом Сампера.

Після виборів скарбник кампанії Сампера Сантьяго Медіна, який посварився зі своїм колишнім босом, почав розкривати зв'язки, що мав новообраний президент з наркотичним картелем. Уже після перших викриттів Саррія опинився у в'язниці, оскільки президент Сампер та його ліберальна партія спробували відсторонитися від своїх колишніх спонсорів. Саррія вважав себе політичним в'язнем, бо якщо експорт кокаїну справді був злочином, то, на його думку, усю країну належало кинути за ґрати.

У колумбійських реаліях багатство Саррії давало йому змогу зробити свою камеру досить комфортною. Фактично він мешкав у просторій квартирі – з вітальнею-кабінетом, спальнею та ванною. З вітальні був вихід на терасу. Там стояв викладений плиткою стіл, де Саррія працював і приймав їжу, яку йому готували на замовлення. Він міг користуватися мобільним телефоном, ноутбуком і принтером, а також копіювальною машиною. Йому привезли гарний телевізор «Соні» і встановили новий туалет. Служниця пропонувала каву та чай відвідувачам.

Це помешкання у в'язниці «Ітагуї» стало його командним пунктом, звідки він міг підтримувати контакти з адвокатами, озброєними угрупованнями, бізнесовими партнерами в картелі та діловими колами. Щоранку Саррії приносили основні колумбійські газети, в яких автори друкували свій погляд на його справу. Він дивився новини на телевізорі «Соні» з напруженням людини, чиє життя перебуває під пильним наглядом медіа; і це справді було так.

Але невдовзі особисті проблеми Саррії відійшли на другий план, тому що газети заповнила історія з його дружиною Елізабет – було оприлюднено телефонну розмову між його жінкою та президентом Сампером. Під час цього дзвінка дружина пообіцяла принести діамантовий пер-

стень дружині Сампера і вживала такі пестливі імена, як «Ернестіко», які свідчили про її близькість до Сампера. В один з моментів вона сказала: «Хоч що, я люблю тебе». Сампер називав її ласкаво «Мона», через що в газетах її прозвали «Божественна Мона». Усі ці спокусливі запобігання не надто здивували Саррію; як пара вони практикували сатанізм, відьомство і чорні меси. У їхньому подружжі вже не залишилося ніжності, а тільки взаємне прагнення до влади: Макбет і його леді виконували політичну *румбу*.

Цю телефонну розмову долучили до сумновідомих «наркокасет» – записів розмов між президентом Ернесто Сампером та його агентами й посередниками з боку кокаїнового картелю Калі.

Перед оприлюдненням цих записів Елізабет Монтоя де Саррія згодилася свідчити проти Сампера, хоча це зовсім не означало, що вона дотримає своєї обіцянки. Сарріям роками погрожували розправою – у той момент за голову Саррії обіцяли 2 мільйони доларів. Утім, ще ніколи він так гостро не відчував, що життя його дружини повишло на волосині. Американська влада звернулася до неї з пропозицією щодо програми захисту свідків. Вони обмірковували інші способи виїзду за межі країни, які Саррія міг би вже обрати для своєї сім'ї, якби був на свободі. Поки що Саррія наказав дружині обірвати зв'язки з урядом і зникнути в одній з його схованок. Він заборонив їй будь-які спроби контактувати з ним. У цей момент вони не могли довіряти нікому, окрім свого старого охоронця Гумберто Варгаса.

Минуло чотири дні після того, як Саррія востаннє спілкувався з дружиною. Він дивився вечірні новини, аж раптом їх перервав терміновий репортаж. Саррія почув, як вимовили ім'я його дружини, а тоді її прізвисько серед преси – «Божественна Мона». На екрані телевізора показували, як з під'їзду багатоповерхівки в Боготі викотили шпитальний візок: під ним вже чекала швидка допомога.

Медики буквально бігли поряд з візком від дверей під'їзду до автомобіля. Цей невеликий кліп з медиками та візком показували знову й знову.

Зрештою відео застигло на моменті, коли камера змогла максимально наблизити картинку. Саррія мигцем побачив кучеряве волосся дружини, кінчик її гострого носа; її очі були заплющені, а білі простирадла навколо неї просякли кров'ю. У неї влучили щонайменше дванадцять разів, повідомив репортер. Показове насильство свідчило про намір їхніх ворогів убивати всіх, хто посміє заговорити. Тоді камера сфокусувалася на будинку, показавши заштукатурену стіну, посічену кулями. Гумберто, охоронця Елізабет, убили, коли той спробував утекти. Саррія застиг як мертвий перед телеекраном і дивився в нього ще довго, коли канал перейшов до інших новин.

У них з Елізабет було троє дітей – і вони можуть стати наступними.

Більшість історій у такий момент перетворюються на драми про помсту. Усі ми знаємо з фільмів, що мало би статися далі: Саррія утікає з в'язниці і вистежує вбивць своєї дружини, викриваючи водночас корумпованих політичних лідерів, які замовили її вбивство. Це та історія, яку ми бажаємо чути, тому що прагнемо помститися тим, хто чинить насильство над дорогими для нас людьми. Але Богу потрібен інший результат. Він діє у світі так, щоб помста могла обернутися на примирення.

Охоронець, якого Хесус Саррія найняв стерегти свою камеру, виявився християнином. Він говорив із Саррією про свою віру і дав своєму босу Новий Завіт.

Вчинок охоронця може видатися простим, але насправді він виявив велику відвагу. Згадайте на хвилину тих нечулих людей, яких ви знаєте, – чиє серце навряд чи зможе відгукнутися на християнський жест. Це був чоловік, для

якого вбивство стало способом життя. Але його охоронець вірив, що Боже Слово сильніше, ніж будь-яка руйнівна сила, і може зм'якшити найзапекліші серця.

Читання Нового Завіту стало початком приходу Хесуса Амадо Саррії до Христа. Його навернення було частиною великого розквіту Євангелія в колумбійських в'язницях.

П'ять років перед тим, у 1990-му, директор «В'язничного братства» в Колумбії Ласідес Ернандес разом з відомою місіонеркою на ім'я Дженнін Брейбон і численними волонтерами почали роботу в іншій в'язниці в Медел'їні, що мала назву «Беллавіста». У той час «Беллавіста», де відбували покарання 4300 ув'язнених, була відома найбільшим рівнем насильства в Латинській Америці: щодня там відбувалося одне вбивство. Ласідес і Дженнін розпочали з кількох біблійних класів. Поступово серед ув'язнених з'явилися свої церковні лідери, чиє служіння досягало тисяч людей завдяки сім'ям, які приходили у вихідні. В'язнична каплиця почала транслювати наживо щоденну радіопрограму, що проголошувала свободу в Христі. Початкові біблійні курси переросли в повноцінний Біблійний інститут, який вже має тисячі випускників.

Зміни, які принесло християнське свідцтво в «Беллавісту», були очевидні. Відколи служіння «В'язничного братства» в Колумбії поширилося там, замість одного вбивства на день у в'язниці зазвичай відбувається одне вбивство на рік. З «Беллавісти» християнський вплив розповсюдився за її межі, коли нововернених ув'язнених лідерів почали переводити в інші місця, і вони створили нові церкви в інших закладах.

Сьогодні Хесус Амадо Саррія – вільний чоловік, і його свобода сягає якомога далі, ніж перебування за стінами в'язниці. Хоча Колумбія так і не змогла засудити президента Ернесто Сампера за жоден злочин, викриття потоків наркотичних грошей, які вливали в його кампанію,

змусило його вжити суворих заходів проти торгівлі наркотиками. Саррія також доклав до цього руку, співпрацюючи з американською владою, щоб засудити колумбійців, яких було екстрадовано до США. Через це його діти були вимушені скористатися програмою захисту свідків. Тоді Саррія реформував свою бізнесову мережу, позбавивши її впливу наркоторгівлі. Також він розпочав служіння як євангеліст, зокрема серед в'язнів.

Нещодавно він переступив останній поріг у своєму новому житті. Замовивши власне розслідування вбивства своєї дружини, він радо пересвідчився в тому, що в злочині були замішані працівники поліції, хоча й не зміг дізнатися, хто саме тиснув на гачок.

Коли Саррія відвідав одну колумбійську в'язницю як євангеліст, лідер служіння запросив його на особисту розмову. Один з убивць його дружини, сказав лідер, буде того дня серед слухачів Саррії. Цей чоловік також став християнином. Чоловік хотів дізнатися, чи може він зустрітися із Саррією та попросити прощення.

Спершу Саррія подумав, що про це не може бути й мови, бо ж існує все-таки межа того, що може витерпіти людина. Він подумав про те, як би таке прохання розсердило його в минулому, то якою жорстокою могла б бути його помста. Чоловікові пощастило, що Саррія змінився. Він відчував, що може от-от вибухнути колишнім гнівом. «Не знаю», – сказав Саррія, намагаючись збутися прохача.

Однак служитель стояв перед Саррією, чекаючи на іншу відповідь. Саррія все ще намагався впоратися з гнівом, коли відчув, як несподіваний жах огортає його. Він важко ковтнув. Як міг він пробачити? Адже цей чоловік убив Елізабет, матір його дітей, відібравши в неї можливість жити – жити справжнім християнським життям, якого вони так прагнули, навіть не знаючи про нього.

Але ж у тому й полягає секрет цього нового життя, чи не так? «І прости нам гріхи наші, як і ми самі прощаємо

кожному боржникові нашому». Скільки разів він сам посилає на смерть дружин, матерів і дітей? Коли він віддавав ці накази, то не відчував майже нічого. Ні, нестерпний тягар зла, яке він вчинив, став йому зрозумілим лише тоді, коли він прийняв можливість того, що Бог міг пробачити йому. Однак він не міг знати напевне, якою буде його реакція і чи зможе впоратися з почуттями. Але як міг він відмовити? Христос хотів нарешті здійснити тягар вини з плечей цього чоловіка, й нагода долучитися до Його праці вартувала ціни, яку треба було сплатити.

Тож Саррія сказав служителям, що зустрінеться з убивцею своєї дружини. І все те, що довелося йому пережити, виявилось настільки ж важким, як він очікував, але й настільки ж надихаючим, як він сподівався. «Ми обидва віддали своє життя Христу, – розповідав потім Саррія, – і я зміг прийти до нього й подати йому руку, обійняти, поплакати разом з ним над його гріхом; подарувати йому своє прощення і попросити його простити мені. Так, мені було боляче, але це був біль, далекий від помсти, від гніву, від тривоги. Я певен, що це саме той біль, який відчував Господь Ісус Христос, страждаючи на хресті за всіх нас»¹.

Прокляття непростення

Як засвідчують століття порушених перемир'їв, договорів про ненапад та різних угод, безбожний світ не здатен досягнути того роду примирення, свідками якого ми стали в Колумбії – коли чоловік прощає іншому чоловікові, вбивці своєї дружини, і вони відчувають щирий братський зв'язок. На противагу цьому зачароване коло насильства, яке веде до насильства, і зла, яке увічне зло, видається майже нерозривним, що чудово продемонстрував блискучий, хоч і важкий фільм Стівена Спілберга «Мюнхен».

«Мюнхен» – це розповідь про палестинських терористів, які вбили одинадцять ізраїльських спортсменів

на Олімпіаді 1972 року. Фільм починається із засідання ізраїльського воєнного кабінету. Ізраїльтяни знають, що відсутність реакції тільки заохотить ворожих арабів, які оточують Ізраїль, до нових нападів.

Кабінет вербує молодого ізраїльського офіцера розвідки, Авнера Кауфмана, доручивши йому очолити команду вбивць, які повинні знищити одинадцятьох палестинських терористів, відповідальних за смерті ізраїльтян. Прем'єр-міністр Голда Меїр визначає політику: «Ми скажемо цим душогурам: якщо ви не хочете жити в одному світі з нами, то ми не мусимо жити у ньому з вами».

Авнер, дружина якого невдовзі має народити першу дитину, мандрує Європою, успішно ліквідовуючи палестинських терористів. Поки ізраїльтяни вчиняють помсту, палестинці також вдаються до нападів, іноді проливаючи кров невинних цивільних. Час від часу ми чуємо пронизливі діалоги, у яких лунає дилема, що пов'язана з принципом «око за око і зуб за зуб»: араби вбивають ізраїльтян, ізраїльтяни вбивають арабів – але з якою метою?

Коли Авнера зрештою викривають, він розуміє, що насильство триватиме й далі, поки врешті хтось не уб'є його; і якщо навіть цього не станеться, то насильство зруйнує його людськість. Він утікає до Нью-Йорка, шукаючи там притулку разом із сім'єю. Він відчуває ще глибшу вину після того, як матір каже, що він не винен, тому що євреї «не сплять ні перед чим». Зрештою прибуває його ізраїльський начальник і починає докоряти Авнерові; той відказує: «Усе це не веде до миру» і відмовляється повертатися до Ізраїлю, розриваючи таким чином коло насильства. Глядач бачить в Авнері не боягуза, а людину, яку скалічила провина і беззмістовність. Водночас глядач розуміє жакливу дилему: як переконалися американці після нападів 11 вересня 2001 року, кожна нація в нашому пропащому світі мусить розмахувати мечем, показуючи, що її вороги не залишаться непокараними після нападу. Але така реакція лише увічнює насильство.

Як розірвати коло насильства

Тож як люди знаходять примирення й мир у скаліченому світі, який перебуває у злі? Спершу ми мусимо визнати, що відчуження – це наслідок гріхопадіння; ми відчужені від Бога та одне від одного, що призводить до великого розколу між націями й етнічними групами, у сім'ях, поміж друзями та навіть у лавах віруючих.

Утім, бажання виправити становище, відновити зруйновані стосунки – частина нашої природи. *Imago Dei*, образ Божий, живе в кожному з нас, а тому ми відчуваємо потребу виправити неправду, домогтися справедливості. Ми хочемо звільнитися від тягаря вини. Саме тому більшість основних релігій світу, а також чимало світських методів терапії рекомендують прощення.

Для буддиста прощення є природним, тому що воно запобігає шкідливим емоціям, які тривожать «карму розуму». Це корисне вчення, але йому бракує моральної сили. Індуїстів також закликають прощати, оскільки це риса особи, народженої від божественного стану, як розповідає один учитель². Але в індуїзмі немає концепції благодаті; те, що ви вчинили в цьому житті, неминуче вчинять з вами в наступному, і це лише увічнює зачароване коло зла.

І Старий Завіт, і Коран навчають прощення. Але юдаїзм та іслам – це релігії діл, де потрібно заслужити Боже прощення й ласку. Іслам особливо проблематичний: мусульманин ставить під сумнів, чи Божа воля прощати поширюється на всіх, проте зло, вчинене проти невірних, може стати чеснотою. Коли справа доходить до прощення, то бог в ісламі має подвійні стандарти, і все це вносить смертоносний релятивізм в ісламську етику.

Тільки в християнстві Бог жертвує *Собою*, щоб оплатити гріхи людства. Саме в цьому суть спонуки, яка унікально спрямовує християн до моральної поведінки: якщо Христос живе в мені й умер за мої гріхи та гріхи інших, як можу я

не простити тому, хто скривдив мене? Прощення – це не предмет вибору. Це доручення. І нездатність прощати – це непослух Тому, Хто помер за нас³.

Порівнюючи іслам, з одного боку, і християнство – з іншого, погляньте на дві події з недавньої історії. Сьогодні на Близькому Сході шиїти вбивають сунітів, а суніти вбивають шиїтів, і це триває, відколи послідовники Мухаммеда посварилися через те, хто має стати його наступником – уже цілих 1300 років. Жодна сторона в цьому безглуздому кровопролитті не може звернутися до спільного авторитетного джерела, щоб знайти примирення.

А тепер погляньте, що сталося в Південній Африці, коли відбувся перехід від правління білошкірої меншості до повного визнання громадянських свобод та влади уряду, який представляв темношкіру більшість. Була заснована «Комісія правди й примирення», яку очолив архієпископ Десмонд Туту. Завдяки розкриттю правди про злочини колишнього «білого» уряду і проханню запланованих посадовців дістати прощення Південна Африка якимось дивом (як це видається сьогодні) змогла уникнути кровопролиття. Відбувся мирний перехід влади. Це чудовий приклад того, як люди скористалися багатотою християнською традицією, відомою всім південноафриканцям – і чорним, і білим.

Ключем до такого примирення, що відбулося в Південній Африці, є здатність прощати. Християни моляться: «Прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим» (Матвія 6:12). Також нам заповідано: «Нікому не платіть злом за зло» (Римлян 12:17), «Любіть ваших ворогів» (Матвія 5:44) і «Якщо твій ворог голодний – нагодуй його» (Римлян 12:20). Такою є неймовірна сила Євангелія «перемагати зло добром» (див. Римлян 12:21). Саме тому жодна інша релігійна система у світі не мала і не зможе мати ніколи такого трансформаційного впливу на культуру, який має християнство.

Виклик християнській спільноті: єдність

Ми як християни отримали цей великий дар, служіння примирення (2 Коринтян 5:18). І якщо християни хочуть бути вірними служителами примирення, передусім їм належить покаятися у власній неспроможності послідовно практикувати його. Як часто вказують критики, історія християнства переповнена прикладами безбожного союзу Церкви з державою, що призвело до примусового навернення юдеїв в Іспанії, розграбування Константинополя під час Четвертого хрестового походу, релігійних воєн у XVI–XVII століттях і переслідування християн власне в Христовому Тілі. На думку багатьох людей, а надто сучасних критиків, християни сприяли злагоді й примиренню не краще від атеїстів.

Типова відповідь християн, яку я використовував не раз, полягає в тому, що хоча християни припускалися хиб у минулому, усі вони – суцільні дрібниці супроти жахливих злочинів, які вчинив атеїзм у XX столітті, таких як Голокост, сталінський ГУЛАГ і «поля смерті» Пол Пота. Але ця відповідь, хоча й доказово правдива, цілковито неадекватна. Християни аж надто часто збиваються на манівці, і саме тому Попільної середі 2000 року папа Йоан Павло II закликав католицьку церкву до колективного покаяння. Успереч порадам багатьох Йоан Павло II визнав насильство, надуживання владою, матеріальну корупцію, антисемітизм та інші переступи, які практикують сини й доньки Церкви. Цей історичний прецедент став можливим лише у вірі, яка визнає прагнення світу до справедливості та людську безпорадність за відсутності благодаті. Чи будь-яка інша релігія колись – *будь-коли* – практикувала щось подібне?

Чесно примирившись зі своїми слабкостями, ми визнаємо, що як християни не здатні жити згідно із вченням Того, Хто дає нам життя. Своїм каяттям ми говоримо, що з Божою допомогою хочемо чинити краще.

І як народ Божий ми мусимо починати покаяння просто зі своїх громад, де нам належить виконувати дуже зрозумілі заповіді: мати одну душу й одне серце, нести тягарі одне одного, примиритися одне з одним, бути одним тілом з однією вірою і одним хрещенням (Ефесян 4:1-6).

Але зазвичай у нас виникають труднощі з любов'ю до тих у власній церкві, хто скривдив чи зневажив нас або, наприклад, інакше уявляє собі, яким має бути музичне служіння. Інколи я бачив більше сварок у християнських групах, ніж можу згадати в безбожному світі. Примирення в межах Церкви вимагає відречення від гордості, а натомість бажання поставити Божі інтереси над свої власні. Примирення в межах громади мусить стати найвищим пріоритетом.

І воно діє. Допмагаючи залагоджувати відмінності між вірянами, я виявив, що в тому разі, коли ви застосуєте біблійний підхід, на вас чекатиме успіх. За 34 роки свого християнського життя я можу пригадати лише один випадок, коли особа, яку я образив, відмовилася прощати і дійти до остаточного примирення.

Незгоди можуть бути небезпечні. Пригадайте, як Павло застерігав коринтян про причастя: «По-перше, чую, що коли ви збираєтеся в Церкві, між вами є розділення, чому я частково і вірю» (1 Коринтян 11:18). Тоді Павло пише, що «хто їстиме цей хліб і питиме Господню чашу недостойно, буде винний супроти тіла й крові Господньої!» (1 Коринтян 11:27). Я тремчу від цієї думки і ніколи не приймаю причастя, не дослідивши свого сумління і не попросивши прощення у можливих нерозв'язаних конфліктах з іншими віруючими.

Це була та єдина річ, що обтяжувала Ісусове серце в ніч перед розп'яттям, коли він молився за всіх, хто вірує: «Щоб усі були одне – так, як Ти, Отче, у Мені, а Я в Тобі». І далі: «Щоб і вони в Нас були; аби світ повірив, що Ти Мене послав» (Івана 17:21). Знемагаючи від душевних мук

і страждань, знаючи, що піде на хрест наступного ранку, Він висловив ці останні благання своєму Отцю. І як у світлі цих віршів справжній християнин може прагнути до роз'єднання?

Саме тому рання Церква докладала таких героїчних зусиль, аби мати одне серце й душу. В апостольську еру точилися болісні й прикрі дебати про те, чи Ісус був сповна Богом і сповна людиною, про Трійцю, про віру й діла. Утім, завдяки соборному процесу у відкритих дебатах і дискусіях було досягнуто єдності.

Долаючи конфесійні розбіжності

Християни не повинні зважати на конфесійні розбіжності – долини, що відокремлюють конфесії та розділяють протестантів і католиків, – і шукати єдності в межах Тіла Христового. Перший вагомий розкол у Церкві стався між Сходом і Заходом, коли відокремилася східна церква, відома тепер як православна. Другим великим розколом стала Реформація XVI століття. Як наслідок, нині ми маємо три великі деномінації: православну, католицьку і протестантську церкви.

Навіть деякі католицькі теологи погоджуються, що протестантська Реформація відіграла позитивну роль, допомігши виправити деякі крайнощі та зловживання в межах Церкви. Але, як не прикро, запеклі розколи приводили до воєн і кровопролиття, що тривали століттями навіть після здійснення численних реформ. Радіючи тому, що розділяє нас, замість того, щоб відчувати сум, то стаємо схожими на фарисея, який дякував Богові, що він не такий, як решта грішників (Луки 18:10-14). Чи можемо ми, чуючи молитви Ісуса про єдність, далі зберігати таку поставу?

Завжди знаходилися люди з обох боків, які прагнули здолати розбіжності, що виникли через розкол Реформації. Так, у 1541 році представники реформаторів, серед

яких був молодий служитель на ім'я Жан Кальвін, зустрілися в німецькому Регенсбурзі з кардиналом Контаріні і товариством католицьких богословів. Кальвін писав пізніше, що учасники майже дійшли згоди про виправдання вірою – питання, яке лежало в основі Реформації. Невдовзі після зборів Контаріні помер, а разом з ним, очевидно, й готовність Ватикана домовитися.

Кальвін і меншою мірою Лютер упродовж цілого свого життя прагнули залагодити відмінності. Кальвін завжди розглядав Церкву як єдине ціле. Він не робив протестантські переконання обов'язковою вимогою спілкування між віруючими. На думку одного історика, Кальвін охоче визнавав, що «деякі церкви» та особи римського віровизнання перебувають у межах правдивої Церкви⁴.

У XVII столітті пуританський пастор Річард Бакстер вірив, що існує «ядро ортодоксального християнства, яке могли би визнавати всі пуритани, англіканці, католики... яке могло би стати джерелом миру серед них». Він вважав, що всі учасники богослужінь мають збиратися разом як «просто християни» – цю фразу згодом уславив Клайв Люїс у своїй книзі «Просто християнство». Хоч Бакстер і був нонконформістом, якого не приймали в багатьох колах, його довід залишається актуальним донині. Бакстер, як і Люїс після нього, вбачав під «просто християнством» безумовні, незмінні засади християнської віри, які добре розуміли з часів апостольської епохи й надалі. І вони ще й досі – найбільша надія принаймні частково сповнити Христові молитви про єдність.

Подальші зусилля на шляху до єдності після Реформації

Хоч якими глибокими залишалися відмінності між католиками й протестантами впродовж подальших століть, завж-

ди докладалися зусилля, щоб діяти спільно. Наприкінці ХІХ століття євангельські християни, відчуваючи чимраз більший тиск з боку Просвітництва та упадок християнського впливу в культурі, почали активно шукати можливостей співпраці з католиками. Кінець кінцем напади на християнство в новітній історії, як, наприклад, нині, не обмежуються лише однією конфесією.

Добрим прикладом може стати видатний євангеліст Двайт Муді. На превеликий подив своїх послідовників, Муді допоміг збудувати католицьку церкву у своєму рідному місті Нортфілд (Массачусетс). Коли йому висловили обурення, він сказав: «Якщо католики існують, то нехай краще вони будуть добрими католиками, ніж поганими. Набагато краще мати католицький храм, ніж не мати жодного»⁵.

У той самий історичний період Абрахам Кайпер, гіперкальвініст та євангельський богослов, очолив рух у Голландії, покликаний об'єднати католиків і євангельських християн заради спільних суспільних цілей. Вони створили політичну партію, яку Кайпер згодом привів до влади, ставши прем'єр-міністром Голландії. Він закликав у своїх писаннях до більшого порозуміння між євангельськими християнами й католиками. «Те, що в нас спільне з Римом, стосується саме тих основ нашого християнського віровизнання, яке зазнає тепер щонайлютіших нападів з боку духу сучасності, – писав він. – Якщо римські богослови беруть у руки меча, щоб долучитися до героїчної і вправної битви супроти тієї ж тенденції, яку ми самі жадаємо побороти чи не до смерті, навряд чи потрібно уникати цієї цінної допомоги... Я... не соромлюся визнавати, що в багатьох питаннях зміг прояснити свої погляди завдяки дослідженням римських богословів»⁶.

У перші десятиліття ХХ століття Джон Ґрешем Мейчен, чия класична книга «Християнство і лібералізм» відрізняла правдиве християнство від його ліберальної

фальшивки, закликав шукати спільної мови всіх християнських віруючих, незважаючи на конфесії. Розбіжності між Римом і євангельськими християнами великі, доводив він, але «виглядають майже дріб'язковими супроти прірви, яка виросла між нами і численними служителями нашої власної церкви»⁷.

Те, що один богослов описав як «окопний екуменізм», часто зводило християн до купи, попри конфесійні розходження. Коли я відвідував Східну Європу під час падіння комунізму, то не раз бачив те, як євангельські християни й католики працюють разом, моляться разом і навіть поклоняються разом перед лицем спільного ворога – комуністичних гнобителів. Один католицький священик у Чеській Республіці якось сказав мені, що його найкращими друзями та найближчими молитовними соратниками були євангельські християни.

Те ж саме відкрили для себе католики й протестанти тут, в Америці, спільно пікетуючи клініки, які виконують аборти, шукаючи порозуміння в спосіб, що доти здавався неможливим.

На зустрічі католицьких та євангельських богословів, що відбулася в Нью-Йорку 1992 року, ми обговорили майже відкриту війну між нашими церквами в Південній Америці. Чимало з нас переконалися – як віримо, під проводом Святого Духа, – що слід продовжувати такі дискусії й прагнути більшої гармонії. Це дало початок групі Євангельські християни і католики разом (ЄКР), неформальній спільноті католицьких та євангельських лідерів. Ці спроби, що спочатку викликали скептичну реакцію, почали сприйматися значно менш суперечливими по мірі того, як досягали реальних успіхів. Один з цілої низки оприлюднених документів (який ми згадували раніше) про виправдання одною вірою погодив саме те, що реформатори називають *sola fide*⁸. У своїй діяльності ЄКР спиралася на відоме формулювання:

«У головному – єдність; у другорядному – свобода; і загалом у всьому – любов».

Чому це так важливо? Пригадайте Ісусову молитву про те, щоб його послідовники були одно, як Він був одно з Отцем, і *світ увірував, що Бог послав Ісуса у світ* (див. Івана 17). Не докладаючи зусиль, щоб об'єднатися одне з одним, ми підриваємо власні зусилля благовістя. Сучасний апологет Френсіс Шеффер видав брошуру «Знак християнина», де він описує важливість єдності й любові одне до одного. Прикрий розкол, написав Шеффер, дає світові право не вірити в Євангеліє⁹. Для нас це ганьба.

Слід визнати, що поняття «єкуменізм» зажило недобру славу в багатьох, оскільки його пов'язують із ліберальними спробами звести християнство до найменшого спільного знаменника. Однак сучасний ортодоксальний єкуменізм прагне лише до єдності заради правди. А правду фундаментальних символів віри – просто християнство – можуть підтвердити всі справжні християни, навіть якщо вони залишаться вірними, як це роблю я, своїм окремим конфесійним відмінностям.

Наша спільна позиція може мати могутній вплив на культуру. Католики і протестанти, які працювали разом упродовж 25 років, почали змінювати ставлення американського суспільства до смерті. Рішення Верховного суду США, яке наклало заборону на пізні аборти, стало по-справжньому історичним.

Навіть у Північній Ірландії, яка давно була чорною плямою в стосунках католиків і протестантів, де відкрита війна триває на вулицях, я спостерігав, як вони відважно й успішно разом працюють над примиренням. Я не раз відвідував Північну Ірландію і бачив усі найкращі та найгірші боки «заворушень», як евфемістично називають те, що там відбувається. Наприкінці 1970-х я спостерігав, як вибухають оселі. Я навіть мешкав у протестантській сім'ї, яка не приховувала своєї зневаги до католиків.

Утім, «В'язничне братство» навіть тоді працювало з в'язнями – як католиками, так і протестантами. У 1983 році наше служіння провело незабутню конференцію у залі «Вітлов-Холл» Королівського університету, під час якої колишній член Ірландської республіканської армії (ІРА) Ліам Маклоскі і член протестантської воєнізованої групи Джиммі Гібсон (обох тимчасово відпустили з в'язниці) розповіли історії свого християнського навернення та своєї єдності у Христі. «Перед тим, побачивши Джиммі на вулиці, я застрелив би його, – сказав Ліам. – Тепер він мій брат у Христі, і я готовий умерти за нього»¹⁰. Вісімсот людей зустріли ці слова сльозами й оплесками.

Натхненний конференцією, я погодився приєднатися до отця Ніла Карліна в поїзді до Лондонберрі, католицької цитаделі, де перше насильство вибухнуло в 1972 році, щоб зустрітися з групою, яка напрацьовувала шляхи до примирення.

Коли ми вирушили в дорогу на автомобілі отця Карліна, я усвідомив, відчутно стривожившись, що він не зняв свого пасторського комірця, а це могло зробити нас мішенню в небезпечній мандрівці. Ми проминули контрольно-пропускні пункти, де стояли британські солдати з автоматами напоготові. Вартові перевірили днище нашого авто на наявність бомби з допомогою дзеркала на довгій жердині.

Лондонберрі, непримітне промислове містечко, привітало нас сірим небом. Довгі ряди багатоквартирних будинків, поцятковані подекуди дірками від куль, ховалися в довгих сутінкових тінях. Вулиці католицької частини міста, прикрашені радикальними графіті ІРА та партії «Шин Фейн», були цілковито безлюдні, немовби пролунала сирена повітряної тривоги і всі поховалися по домівках.

Отець Ніл зупинив авто на площі, збоку якої було розташовано невеликий монумент на честь загиблих у війні.

«Ми на місці, – сказав він нам. – Ходіть за мною. Ідіть, але швидко».

Він повів нас проходом між двома промисловими будівлями до якогось складу. Я почувався так, наче ми зустрічалися з агентами іноземної розвідки в таємному місці.

Коли відчинилися двері складу, ми почули, як хрипкі голоси гучно співають духовні гімни. Склад, залитий яскравим світлом, був наповнений людьми, які радісно усміхалися, плескали та співали. Там було декілька католицьких харизматів, місцеві протестантські лідери, а також наші волонтери в'язничного служіння.

Я проповідував про примирительну працю Христа – пекучу потребу для Північної Ірландії! Щоразу, коли я наголошував на чомусь, те місце вибухало тупотом ніг, плесканням і викриками «Амін!» Як відомо, ірландці дуже стримані в поклонінні, але того вечора все було по-іншому.

Коли я пишу це, Північна Ірландія, як видається, завершує свою довгу дорогу до примирення, і протестанти й католики погодилися сформувати коаліційний уряд. Католики роззброїлися і погодилися домагатися своїх цілей виключно політичними засобами. Лідери протестантів передбачають, що будуть ділитися призначеннями до виконавчої гілки влади з католиками – це було майже немислимо десять років тому. Яку оцінку дадуть історики зусиллям відданих християн на шляху до примирення, побачимо пізніше. Але наскільки бачив я, ці зусилля відігравали ключову роль, демонструючи, що таки існує вихід із зачарованого кола насильства, зображеного у фільмі «Мюнхен».

Якщо прощення і примирення лежать в основі Євангелія, якщо Христос може примирити убивць з близькими людьми своїх жертв і навіть мирно врегулювати

релігійні війни, то що ми можемо сказати про незгоди між справжніми християнами? Ми мусимо в них розкаятися. Посланням для цього світу мусить бути хрест, а не наші незгоди.

У світі, де християнство зазнає нападів звідусіль, справжні віруючі повинні згуртуватися, спільно захищаючи віру. Це справжній виклик для Церкви – працювати над здійсненням цього попри недосконалість наших зусиль, якщо ми сповідуємо одного Господа, одну віру, одне хрещення.

ЦЕРКВА

На хресті Христос не тільки примирює нас із Собою, а й робить нас частиною Свого Тіла, Церкви, яка складається з усіх тих, хто прийняв запропоноване Христом спасіння. Рання Церква називала це *communio sanctorum* – спільнотою святих. Як окремі християни, ми покликані також стати членами певної конфесійної групи або місцевої церкви, де можемо сповняти свої духовні обов'язки.

Це та спільнота, яку замислив Бог ще перед тим, як почався сам час (див. Римлян 8:29). Ми не зможемо зрозуміти Церкви, не побачивши її як частину глобальної історії, яку розповідає Біблія, і не зможемо бути вірними християнами, не утвердивши головну роль Бога в Церкві – живому тілі Христа. Церква – це проєкт з відновлення, це повторне ствердження Божого правління посеред світу, що досі перебуває під владою сатани.

Усе це значно відрізняється за характером і метою від загального уявлення. Нині для нас церкви – це великі будівлі, іноді зі шпилями, іноді без них, – де відбуваються богослужіння. Також у цих приміщеннях організують недільні школи, збирають молодіжні групи; тут проходять репетиції хору, а підвальні приміщення відкриті для зборів груп Анонімних Алкоголіків тощо. Іншими словами, ми формуємо своє уявлення про церкву на підставі того, що там відбувається. Ми запитуємо одне одного: «Чи ходиш ти до гарної церкви?» Це означає, що ми хочемо знати, чи проповіді цікаві, чи музичне служіння відповідає нашим смакам і чи добре організовані заняття для дітей.

Помісні церкви дбають про те, щоб зацікавити людей, і докладають чималих зусиль, щоб зробити себе привабливими, як виявив я однієї неділі в нашій прекрасній церкві, коли до нас завітав приїжджий пастор. Він проповідував про те, чому християни повинні долучатися до церкви. Це був дуже успішний служитель, якого добре знали і цілком заслужено поважали. Мені цікаво було почути ці послання.

Його риторична майстерність не розчарувала нас. Уже за кілька хвилин атмосфера стала затишною, люди уважно слухали і були готові навчатися. Фрагментом Писання проповідник обрав Псалом 83, а самій промові мав би аплодувати будь-який професор гомілетики.

«Ми потребуємо церкви, – проказував надривним голосом пастор, – тому що це прекрасне місце, як говорить нам вірш 2». Далі він став вихваляти красу нашої церковної ділянки. «Церква мусить бути чудовим місцем, – продовжував пастор, – оскільки вона приваблює до себе людей, виглядає привітно і заохочує їх до участі у своєму житті».

Церква є «любим» місцем ще й завдяки теплим відносинам, які ми знаходимо там. Пастор декілька хвилин пояснював, як саме належить плекати стосунки в церкві, адже згідно з опитуваннями саме цього найбільше хочуть люди.

Він продовжив, описуючи церкву як «живе місце» – натяк на згадки в Псалмі 83 про живого Бога. Це місце, де ви зустрічаєте живого Бога і можете народитися знову. Це правда; і я разом з іншими промовляв «амінь».

Однак приблизно посередині проповіді я відчув дискомфорт. Цей чоловік говорив, що долучитися до церкви варто тому, що так буде добре для нас. І нам дійсно добре бути в церкві, утім, це не причина того, чому ми до неї долучаємося. Ми збираємося разом з іншими віруючими, щоб висловити свою любов до Бога. Центр богослужіння – Бог, а не ми.

Як видається, навіть відомі пастори, як оцей чоловік, підвладні нашій споживацькій культурі. Хоч і ненавмисно, ми являємо собі Церкву конвеєром різноманітних благ, своєрідним духовним супермаркетом. Але Бог – не небесний продавець, і ми – не Його клієнти.

Християни повинні змінити свій лексикон. Ми не можемо говорити про Церкву як про будівлю чи місце, куди ми ходимо. У Новому Завіті на позначення Церкви використовують слово «ecclesia», і саме це слово грецький Старий Завіт вживає для позначення «зборів» Божих людей¹. *Ми є Церква*. Саме цього навчає католицька, православна та протестантська доктрини. (Одна з найцікавіших церков в Америці, пресвітеріанська Церква Відкупителя в Нью-Йорку, навіть не має власної будівлі!) Ми – наречена, за яку Христос, Наречений, видав Себе (Ефесян 5:25). Подумайте про цю біблійну аналогію – Христос пролив Свою кров за Церкву; для нас мати примітивні уявлення про неї – ганьба. Церква – це зібрання святих та ангелів на небесному торжестві, як описано його в Євреїв 12, що відбувається вже на землі, коли починається поклоніння*.

Ми поклоняємося Богу, тому що Він гідний нашого поклоніння. Церква прославляє Бога на землі, і це той головний спосіб, за допомогою якого ми беремо участь у Божому житті. Коли Ісус сказав, що ворота пекла не подолають Його Церкви, Він передбачав, що народ Божий, об'єднавшись з Богом і одне одним у поклонінні, потече з місць наших зборів, щоб поширювати Євангеліє та праведність. Як же інакше можемо ми здолати пекельні ворота? Ви не зможете збороти всю темряву світу, сидячи у своєму затишному святилищі. Невже ми забули про це? Ми поклоняємося Богові у своїх церквах, щоб мати можливість слідувати за Ним у світ.

* «Але ви приступили до гори Сіон, до міста Живого Бога, до небесного Єрусалима, до десятків тисяч ангелів, до торжества, до Церкви первістків, записаних на небі, до Бога – Судді всіх, до духів праведників, які досягли досконалості» (Євреїв 12:22-23).

Класичні ознаки Церкви

Церква завжди має ті самі визначальні ознаки.

Слово

Головною з ознак Церкви є проповідання Слова. Церква проголошує Євангеліє не тільки тому, щоб приводити до себе неспасених людей, а й для настанови, зміцнення та поглиблення знань віруючих у Слові Божому. У завершальних словах Павла до Тимофея, написаних із в'язниці тоді, коли Павло вважав, що вже ніколи не побачить свого учня, він наставляв його: «Проповідуй Слово, утверджуй за сприятливих і несприятливих обставин, докоряй, потішай, закликай з усякою терпеливістю і повчанням» (2 Тимофія 4:2).

У кожній конфесії Церква передусім додержується Писання, і тільки тоді вже власної традиції тлумачення Слова. Іноді це призводило до масштабної полеміки в християнській спільноті. Протестанти під час Реформації доводили, що дотримуються «*sola scriptura*», або «тільки Писання»; католицька церква наголошувала на традиції. Але, як ми згодні в ще одній із заяв ЄКР, обидві сторони реформаційного розколу спираються на традиції, хоч і вважають первісним джерелом Писання. Традиція тільки допомагає нам зрозуміти та роз'яснити його.

Таїнства та обряди

Другою ознакою Церкви, як погоджуються всі конфесії, є уділення таїнств. Таїнство – це, просто кажучи, знак присутності Бога у світі, зовнішня ознака внутрішньої, духовної реальності. Кожна церква практикує щонайменше два таїнства, хоча деякі церкви, і зокрема моя, називають їх обрядами. Першим з них є Господня Вечеря, Євхаристія, коли ми причащаємося тілом і кров'ю Христа. Для мене це найсокровенніший момент у церковній службі. Це

те, чого я найбільше чекаю у своїй церкві, тому що відчуваю тоді глибоку близькість з Богом. І з часу Гібсонових «Страстей Христових» я усвідомив, коли пригадував найстрашніші сцени фільму, наскільки велику жертву приніс Спаситель заради мене. Мене заповоняють емоції та відчуття вдячності, коли раз-у-раз тримаю цю чашу у своїх дрижачих руках.

Дещо відбувається, коли ми входимо у сопричастя з Ним у цей спосіб. Кілька років тому я взяв колишнього міністра фінансів США Білла Саймона разом із собою відвідати в'язницю. Білл пережив близьке єднання з Христом вже в зрілих літах і виконував евхаристійне мирянське служіння в католицькій церкві. Того дня ми навідалися до камер смертників у Техаській в'язниці. Я ходив від камери до камери, вітаючи чоловіків, ділячись з ними свідченням про жертву Христову, пропонуючи їм надію і підбадьорення Євангелія. Білл Саймон ішов поряд зі мною і підносить евхаристію кожному в'язневі-католику. Я ніколи не забуду зворушливого образу Білла Саймона, одного з найвпливовіших чоловіків в Америці, колишнього голову Олімпійського комітету і надзвичайно успішного інвестиційного банкіра, який ставав на коліна під кожною камерою по черзі, щоб передати крізь ґрати хліб і вино вдячним, часто заплаканим в'язням, які теж опускалися на коліна. Це було ще одним нагадуванням про те, що підніжжя хреста всіх робить рівними, а також великим передчуттям майбутнього свята.

Традиції розходяться в тому, чи хліб і вино – це справжня присутність Ісуса, як вірять католики, чи Він дійсно присутній при вівтарі, як вважають лютерани, або чи це лише служіння спомину, як вірить переважна більшість баптистів. Реформатська традиція навчає, що Христос реально присутній як у Святих Дарах, так і в Його людях, але тільки в духовному сенсі. Коли я тримаю той хліб і дивлюся на чашу вина, мене особисто приголомшує факт, що Святий Дух у Своїй преображаючій праці творить реаль-

ний момент спільності з Богом. Я відчуваю це усім своїм еством, тому маю надію, що я добрий баптист.

Я відчуваю спільність не лише з Богом, а й також – хоча й недосконало – з іншими вірянами, хоч якої вони конфесії. Як каже 1 Коринтян: «Оскільки є один хліб, то ми, численні, становимо одне тіло, бо всі ми причащаємося одним хлібом» (10:17).

Другим таїнством, або обрядом, в якому єдині всі християнські деномінації, – крім, можливо, однієї, – є хрещення. Знов таки існує чимало розходжень між християнськими конфесіями з приводу хрещення немовлят, кроплення водою чи повного занурення. Я маю власні тверді переконання, і саме тому я баптист. Але таїнство об'являє нам, що ми поховані з Христом і воскресли, щоб жити новим життям. Це ознака того, що ми об'єднані з Ним і тепер є частиною Його Тіла.

На П'ятдесятницю люди, які почули послання апостола Петра про Христа і Його жертву, були вражені в саме серце і запитали: «Що мусимо ми робити?» – «Покайтеся, і нехай охреститься кожний з вас в Ім'я Ісуса Христа на прощення ваших гріхів», – відповів Петро (Дії 2:38). Людям говорили, що вони приймуть дар Святого Духа. Водне хрещення новонаверненого було знаком життя у Христі й Христовій Церкві. І цей знак незмінний донині.

Як я писав колись, у мене є 17-річний онук-аутист Макс. Його матір Емілі, доклавши неймовірних зусиль, змогла виховати його чудовим молодим чоловіком, який може давати собі раду зі сторонньою допомогою. Як і більшості дітей-аутистів, Максу буває важко в натовпі чи серед метушні, тож коли Емілі і син ідуть разом з нами до церкви, то зазвичай вони сидять у передпокої, дивлячись трансляцію служби по кабельному телебаченню.

Однієї неділі, коли Максу було тринадцять, він побачив, як відбувається хрещення. Макс обернувся до матері і сказав: «Я хочу, щоб дід охрестив мене у своєму басейні».

У нас було дві перешкоди. Хоча це й не баптистська доктрина, я вважаю, що хрестити повинні тільки священнослужителі. А Макс, як я добре знав, ніколи б не зайшов до баптистерію в церкві і також, напевно, – до басейну вдома разом з незнайомцем. Я зміг упоратися з цією проблемою, попросивши церкву висвятити мене на один день, і моє прохання виконали. Друга проблема була складнішою. Вірячи всім серцем у хрещення по вірі, я не міг охрестити Макса, якщо ми не були певні того, що він розуміє значення цього обряду.

Макс вчиться за допомогою картинок. На щастя, Емілі – обдарована художниця, яка малює невеличкі комікси, допомагаючи сину зрозуміти, що відбувається навколо нього. Тож вона намалювала комікс з назвою «Водне хрещення». Перший малюнок розповідав про те, що коли хтось любить Ісуса, то його можна охрестити. Другий зображав Макса з обведеним серцем і написом поруч: «Макс любить Ісуса, тому він може прийняти хрещення». На іншому малюнку Макс був зображений у басейні зі мною. Він каже: «Я люблю Ісуса», а на наступному я кажу: «Тому що ти любиш Ісуса, я хрещу тебе во ім'я Отця, Сина і Святого Духа». На п'ятому малюнку занурений Макс з'являється з-під води, заголовок: «Макс очистився, як Ісус». На останньому малюнку видно, як Макс простягає руки до неба. «Тепер Макс охрещений, і всі знають, що Макс любить Ісуса».

Хрещення Макса стало яскравим моментом мого життя – і Макса також. Він розповідає про це постійно, повторюючи сповідання хрещення. Щоразу, коли хлопець приходив відвідати мене і залазить у басейн, він розповідає про те, що саме там його охрестили. Я не певен, чи хоч для когось у світі місце його хрещення мало більшу вагу, ніж для цього неповносправного, але чудового молодого чоловіка.

Дисципліна

Третя ознака – це запровадження дисципліни. З огляду на гріхопадіння жоден з нас не здатен дисциплінувати себе. Більшість зазвичай просто не визнає власних вад; як я вже писав, ми схильні шукати їм виправдування. Але гріх, з яким не було покінчено, ослаблює силу Божу в нашому житті, і закорінений, серйозний гріх може фактично вгасити в нас служіння Святого Духа. Найнещасніші люди – це не погани, які вдалися до всілякої розпусти, а християни, які добре знають, що роблять, але все одно постійно грішать. Тож нам потрібна дисципліна Церкви, аби змагатися в духовній війні, яка точиться повсякчас².

Після Вотергейтського скандалу, усвідомивши те, в яку халепу я потрапив, коли намагався сам керувати своїм життям, я спершу підпорядкував себе духовній спільноті, яка дисциплінувала мене, а згодом – раді директорів служіння, що я заснував. Я не ухвалював жодних рішень без їхньої участі, а також попросив їх застерігати мене щоразу, коли я оступлюся в особистій поведінці або чистоті вчення. Час від часу вони це робили. Я намагався мати такі самі стосунки з пасторами своїх церков.

Як це не сумно, дисципліну рідко практикують у більшості церков. Іноді пастори та церковні ради не готові впроваджувати дисципліну, остерігаючись сповільнити зростання церкви або – упаси Боже! – зі страху виглядати нетерпимими у цей золотий вік терпимості. Але відмовлятися від церковної дисципліни та вимог жити святим і праведним життям – це насправді глуmlinня над Церквою.

Якщо у вас немає групи, якій ви підзвітні й яка буде чесною з вами, то знайдіть її собі; якщо вашого пастора не оточують духовно сильні віруючі, підіть до нього чи старших церкви і вимагайте, щоб така група підтримки в нього з'явилася. Церковні пастори виконують щонайважчу роботу, і їм потрібні довірені радники. Помічник одного відомо-

го пастора, який впав у гріх, якось сказав мені, що той лідер був «сам на вершині». І таких є надто багато.

Дисципліна мусить бути суворою. Я ніколи не зміг забути свого вишколу в морському десанті. Щоразу, коли я виявляв слабкість під час тренування офіцерів, якийсь бувалий сержант підхльоскував мене в буквальному і переносному сенсі, аж поки я не робив, як годиться. Згодом, коли я сам уже став офіцером, поруч завжди був хтось з командирів, що виправляв мене зазвичай міцним слівцем. Але така наука настільки закарбувалася в моїй свідомості й серці, що врешті я виконував все майже інстинктивно.

Чому це було так важливо у морській піхоті? Тому що там мене вчили брати на себе відповідальність за солдатів і вести їх у бій туди, де ціною помилки будуть їхні життя.

Оскільки ми боремося «не з тілом і кров'ю, – як каже нам Писання, – але з началами, з владами, зі світовими правителями темряви цього віку» (Ефесян 6:12), християнське життя – це такий саме реальний бій, за винятком того, що на кону стоїть куди більше: духовна доля як віруючих, так і тих, хто жадає Бога та споглядає на нас.

Спільнота

Церкву також характеризує справжня громада. Апостол Павло нагадує церкві в Римі: «Хоч і багато нас, але ми є одним тілом у Христі, а окремо ми один для одного є членами» (Римлян 12:5). Наша належність одне одному виходить за межі «приємного спілкування» на спільних вечереях і пошуків комфортного соціального кола. Справжня громада виявляє *«койнонію»* – глибоку спільність того роду, яку апостоли описали в четвертому розділі Дій і яка є першою реальною ознакою Царства на землі, де кожен нужденний отримує допомогу (вірші 32-35). Саме тут люди по-справжньому несуть тягарі одне одного, моляться одне за одного і навіть страждають одне за одного.

Подібні випадки героїчної чесноти підкреслюють те, що може означати або й навіть вимагати «койнонію», яку описують Дії 4. Декілька років тому телевізійна програма «Дейтлайн» розповіла історію жінки з Огайо, Дайани Гарріл, яка співала в церковному хорі. Одного разу вона довідалася, що один член її церкви на ім'я Тоні Вотлі стоїть у черзі на пересадку нирки, але може не дожити до того часу, коли її отримає. Дайана була білою, Тоні – чорним. Вони ледве знали одне одного. Але Дайана, проїнявшись у молитві потребою Тоні, запропонувала йому свою нирку. Та виявилася сумісною, і вже невдовзі вони двоє були в шпиталі. Один член церкви давав нирку другому. Ось що значить справжня спільність, ось що значить носити тягарі одне одного, ось що значить відданість. Ось що значить знак Царства.

Ми по суті також носимо тягарі одне одного, коли щонеділі віддаємо свої десятини й пожертви. І хоча можна так само скося поглядати на пожертви, як на податки, те що роблять щонеділі християни, забезпечуючи свою церкву та вірних, неабияк прославляє Церкву. Я збагнув це великодньої неділі 2005 року, коли разом з тодішнім лідером більшості конгресменом Томом Ділеєм та іншими членами «В'язничного братства» відвідав богослужіння ув'язнених у Шугарленді, штат Техас. В'язні отримують кошіки за ту працю, яку виконують у в'язниці і зазвичай витрачають їх у в'язничній крамничці на туалетне начиння та ласощі, які роблять їхнє життя трішки кращим. Але щонеділі під час богослужіння ця паства в'язнів кидає той дріб'язок, придбаний у крамничці, у невеликі кошики для пожертв на користь безхатків. Я спостерігав із зачудуванням, як один в'язень за другим розлучався зі своїми невибагливими скарбами.

Християнська спільнота вимагає відданості. Коли люди запитують мене, куди я *ходжу* до церкви, я виправляю їх. Я не ходжу – я належу. (Жан Кальвін, як і всі великі хрис-

тиянські лідери, пояснював, що годі бути християнином окремо від Церкви). Я радо «кинув свій якір» у чудовій Першій баптистській церкві міста Нейплз у Флориді, що має незвичайно обдарованого пастора, доктора Гейза Вікера, – і дуже горджуся своєю *належністю до неї*. Ми не можемо ставитися до місцевої церкви як до якогось ресторану, вибираючи те або се з меню і відвідуючи інший заклад щоразу, коли нам заманеться. Членство в церкві вимагає укладення завіту з усіма віруючими. Щоб досягнути більш-менш глибокої спільності з іншими потрібен час, і цей процес ніколи – *ніколи і ніде!* – не обходиться без конфліктів.

Того роду спільнота, яку вибудовують християни, може мати могутній вплив на культуру. Гарвардського професора Роберта Патнема, який написав знакову книжку «Боулінг на самоті», тривожить утрата спільності в американській культурі. Головну причину він вбачає у підкресленні різноманіття; люди сидять, «притаївшись» у невдоволених групах і втрачають відчуття спільного добра. У своїх недавніх творах Патнем (про чие духовне життя я не знаю нічого) зазначає, що найкращим сучасним прикладом асиміляції в спільноті можуть слугувати саме євангельські мегацеркви, де присутня етнічна та культурна різноманітність в одній громаді. Знов же, християнство готове впоратися з таким завданням, як зміцнення культури.

Коли всі ці ознаки присутні – проповідь Слова, уділення таїнств, практика дисципліни і формування спільності – церква неминуче преобразить культуру навколо себе. Кардинальні зміни статистики смертей у колумбійських в'язницях – це чудовий наочний приклад. І так само уникнення громадянської війни в Південній Африці завдяки її християнському спадку, а також внесок християнства у звільнення Європи від радянського панування. Коли ми є тою Церквою, якою наказав нам бути Христос, то змінюємося самі і змінюємо світ.

Місія Церкви

Церква існує не тільки для поклоніння, а й також як місіонерська спільнота. Благовістя завжди мусить бути головним покликанням Церкви. Сьогодні я лише з розпачем можу озиратися на досвід своїх перших сорока років життя. Іноді мене водили до церкви; бувало так, що в моменти найбільш напружених життєвих обставин я заходив до церкви й молився. Час від часу я відвідував недільну школу, але ніколи не *чув* Євангелія. Можливо, у мене не було вух, щоб слухати, і, можливо, я не був готовий до особливих обставин у своєму житті, коли Бог використав моє навернення як дуже драматичне свідoctво.

Але правда в тому, що наші церкви мусять випромінювати Євангеліє, і ті, хто сидить на лавах, повинні розносити послання, яке чують з кафедри. Ми часто думаємо, що євангелізація – це переважно справа служителів, але кожен член церкви має особливу здібність та покликання поширювати свідoctво Церкви у світі.

Не кожен зрештою прийде на богослужіння. Як я виявив, церква часто євангелізує найефективніше тоді, коли її члени шукають можливість ділитися Євангелієм на робочому місці, в оселях, у громадських місцях, коли привертають людей за будь-яких обставин, коли здатні достукатися до них.

Мене переконав у цьому дивовижний приклад програми «В'язничного братства» під назвою «Ангельське дерево». У рамках цієї ініціативи волонтери купують дарунки дітям в'язнів⁴. Одного дня пастор невеликої церкви в Орегоні, відчинивши на стук двері свого кабінету, побачив трьох малих дітей: п'ятирічного хлопця та його трирічного братика й дворічну сестричку. Найстарший запитав боязко: «Містере, чи можемо ми побачити церкву, що принесла нам різдвяні дарунки?»

Пастор відразу здогадався, що діти отримали дарунки від «Ангельського дерева». Троє дітей належали до сім'ї,

де батько сидів за ґратами, а матір займалася наркотиками та проституцією. «Звичайно, я покажу вам церкву, – сказав пастор. – Заходьте». Він провів для них екскурсію будівлею, і після того діти пішли.

Але вже за п'ятнадцять хвилин вони знову стояли під дверима.

– А коли зберуться люди?

– Через годину.

– Ну, тоді ми повернемося.

Діти знову чкурнули геть. П'ятнадцять хвилин потому вони повернулися ще раз.

– А чи можна приходити до церкви, коли в тебе різні шкарпетки?

– Звичайно, – відповів пастор.

– А якщо взагалі немає шкарпеток? У мене вони різні, а в мого братика їх взагалі немає.

– Як на мене, ви виглядаєте просто чудово, – сказав пастор. – Нехай-но я знайду вам місце.

Якась подружня пара, що сиділа неподалік, пояснила дітям, що відбувається під час незнайомої їм служби. Також подружжя зацікавилось, що за коричневий паперовий мішечок стискав у руці найстарший хлопчик. Виявилося, що в ньому був хотдог. Діти переживали, що служба триватиме надто довго, і тому принесли із собою обід. Вони планували розділити один хотдог на трьох.

У церкві дітей прийняли як своїх, і незабаром вони стали невід'ємною частиною громади. Християни відгукнулись на дитячу нужду, яка привела їх до церкви, адже в іншому випадку їм і на гадку не спало б прийти сюди. Так життя малюків сповнилося любов'ю дорослих і надією на майбутнє.

Характер Церкви

У своїх символах віри ми визнаємо віру в єдину, святу, соборну, апостольську Церкву. Що це означає?

Церква *єдина*, тому що всі справжні християни, хоча й долучаються до різних конфесій, є частиною одного Тіла. Це Тіло *святе*, тому що його сутнісну природу знаходимо в Христі. Церква *соборна*, тому що вона всезагальна, і саме це означає слово *соборний* – Церква відкрита для всіх. Зрештою, Церква *апостольська*, це означає, що її вчення походить від апостолів. Ми не вигадали релігії. Ми є частиною віри, яку об'явив Бог.

Як ми вже сказали, Ісус увірвався в суспільство з радикальним, преображаючим посланням. У Своїй першій проповіді Він оголосив, що прийшов визволити полонених, проповідувати Євангеліє бідним і проголосити рік Господнього помилювання (Луки 4:18). Це була не тільки Добра Новина про спасіння. Це було проголошення нового Царства, яким править наш Господь, і Він оновлює все і всіх під Своєю владою: світ, всесвіт, держави, всіх людей.

Між проголошенням Царства і звершенням Царства стоїть свідоцтво Царства. Саме у цей період Божий народ сходиться разом, щоб втілювати в життя те, що обіцяє Царство Боже, навіть посеред цього пропашого світу. Це – епоха Церкви, й ми живемо саме в ній. Завдяки Церкві невидиме Царство стає видимим.

БУДЬТЕ СВЯТІ – ПРЕОБРАЖАЙТЕ СВІТ

Головне завдання Церкви – робити учнів Ісуса Христа, це означає, що вона наставляє нас у прагненні святості – головному покликанні будь-якого серйозного християнина. «Будьте святими, бо святим є Я, Господь», каже Бог (Левит 11:45)¹. Слова з Євреїв: «Майте мир з усіма і святість, без яких ніхто не побачить Господа» (12:14) звучать сьогодні так само переконливо для нас, як колись для британського парламентаря Вільяма Вілберфорса, який 20 років життя присвятив боротьбі за скасування торгівлі рабами.

Останнім часом Церква не надто добре виявляла святість. Педофілійні скандали в католицькій церкві та розповіді про євангельських служителів, які спілкуються з проститутками (і не лише жіночої статі), заповнили шпальти газет. Зазвичай ми дивуємося, чому Церква в Америці, яка має у своєму розпорядженні такі великі ресурси, не зробила більше, щоб упоратися з расизмом, недугами в країнах Глобального Півдня, яким ми здатні запобігати, світовим голодом, сучасною чумою СНІДу і надуживанням прав людини.

Жорстока правда полягає в тому, що надто велика кількість людей розглядають християнство як спосіб самовдосконалення або шлях до успішного життя, а заповіддю прагнення святості, що є рушійною силою цих змін, часто нехтують.

Що таке святість

То що таке святість? Більшість невіруючих і чимало християн плутають святість з дотриманням законницького списку заборон і дозволів або зводять її до побожності й старанного виконання релігійних обов'язків. Насправді святість охоплює побожність, але є чимось більшим; це осердя християнського життя і кожної християнської долі. Як сказав один духовний автор, Бог має одну вічну мету для нас, щоб ми були «подібні до образу Його Сина» (Римлян 8:29)². Ми мусимо стати такими святими, як святий Христос; кожен з нас має стати справжнім християнином, або, згідно з кореневим значенням цього слова, «малим Христом». І справді, через їхнє святе життя християн покликано долучитися до Божої праці з відкуплення творіння.

Це святе життя є природним наслідком обміну нашого життя на Христове, який стався на хресті. Будучи примирені з Богом, ми тішимося, як сказав Петро, тому що стали «учасниками Божественної природи» (див. 2 Петра 1:3-4)³. Стосунки Ісуса з Отцем визначаються досконалим послухом у любові. Коли ми упокорюємося, Божа благодать дає нам змогу жити так, як Ісус⁴.

Ісусові заповіді й прагнення святості

Як ми повинні жити у послуху перед Богом? Ісус сказав, що Він прийшов не для того, щоб скасувати Божий закон, даний нам у Старому Завіті, а щоб сповнити його. Тож він дав нам Свою велику заповідь: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всією думкою своєю, і ближнього свого, як самого себе» (Луки 10:27).

Ця найбільша заповідь узагальнює в собі Десять Заповідей і зосереджує Христових послідовників на послухові від усього серця. Нагірна проповідь і Заповіді блаженства демонструють, як діє Божий закон, коли по-справжньому

панує Бог. Тому нам не тільки заборонено жадати жінки свого ближнього, а й заповідано не зрощувати хіті в серцях. Христове вчення бере старозавітний закон і підносить його на новий рівень.

Але пам'ятайте: прагнення до святості – це повсякчасна боротьба. Людська природа досі схильна обирати гріх. Навіть найправедніші з-поміж нас усе ще бажають чинити гріх і часто роблять це. Саме тому Павло через роки після свого навернення писав: «За внутрішньою людиною я насолоджуюся Божим Законом, та бачу інший закон у моїх членах... Нещасна я людина! Хто визволить мене від цього тіла смерті?» (Римлян 7:22-24).

Справжні християни, які серйозно сприймають цю битву, неминуче збурять ворога і виявлять, що сатана – це ревучий лев, який прагне пожерти їх, про що застерігав апостол Павло (1 Петра 5:8). Щоб вести цю духовну битву, нам передусім потрібно пам'ятати, що ми цілком залежимо від Бога. Християнське життя – це не відстоювання своїх бажань. Наші бажання залишаються зіпсованими навіть після того, коли ми прийшли до Христа. Навіть сама наша любов до Бога походить від Бога, і ми лише віддаємо Його любов назад Йому. Як пише Августин: «Направду ми також докладаємо зусиль, утім, ми лише співпрацюємо з Богом, який діє так, що Його милість випереджає нас»⁵. Тож боротьба за святість – це спільні зусилля.

Ключ до святого життя

Павло наставляв християн у Римі щодо основ святого життя: «Принесіть ваші тіла як живу, святу, приємну Богові жертву» (Римлян 12:1). Цей духовний акт поклоніння пов'язаний з «оновленням розуму» (12:2). Потрібно пам'ятати щонайменше чотири речі про те, як стати живою жертвою.

Покаяння

Християни у всьому світі визнають потребу повсякчасного покаяння. Ми визнаємо свій гріх, вирішуємо не чинити його знову і вживаємо заходів, щоб уникнути ситуацій та обставин, які заохочують його. Писання не лише закликає сповідати свої гріхи, а й запевняє нас у Божому прощенні⁶.

Хоча ми завжди можемо сповідати гріхи безпосередньо Богові, також корисно обговорити ці питання з іншими гідними довіри вірянами – і це ще одна причина того, чому спільнота настільки важлива. Католики, православні й англіканці приписують своїм вірянам сповідати гріхи духовенству, яке тоді вже оголошує Боже прощення. Так само і протестанти завжди користувалися порадами служителів. Чимраз більше й більше євангельських церков заохочують долучатися до груп взаємної підзвітності, де учасники додержуються вчення Якова: «Визнавайте один перед одним гріхи, моліться один за одного» (Якова 5:16). Практика підзвітності відіграла визначальну роль у моєму особистому зростанні.

Працюючи з правопорушниками, я виявив, що щира сповідь і покаяння можуть вимагати не аби якої жертви. Один молодий чоловік з передмістя Вашингтону щиросердо навернувся до Христа і був глибоко залучений до життя своєї церкви. Але декілька років тому він відвідав одного з наших працівників і зізнався, що дуже давно вчинив убивство, перебуваючи в п'яному ступорі. Він ніколи не був підозрюваним, і проти нього не висували звинувачень. Але щоразу під час молитви цей гріх глибоко тривожив його. Він знав, що винен за законом. Що він мав робити?

Мій колега порадив йому, що він мусить послухатися свого сумління: якщо чоловік вірить, що Бог дійсно підказує йому повинитися, то він має зробити це. Але він повинен також знати, що Бог простив йому. У подальші тижні до чоловіка прийшло чимраз більше переконання цього. Він обговорив це питання зі своєю дружиною, яка також була християнкою, і вони обоє дійшли до висновку,

що йому таки потрібно здатися поліції – навіть якщо це означає, що доведеться покинути дітей. Чоловік це зробив, йому висунули звинувачення і засудили до десяти років ув'язнення. Сьогодні цей християнин відбуває покарання у в'язниці на Середньому Заході, де він став одним з лідерів в'язничної церкви. Це – живий приклад прагнення до святості тією ціною, про яку йшлося в розділі 8; але тепер ця людина вільніша, ніж будь-коли поза ґратами.

Виправлення бажань

У нинішній культурі, що пропагує потурання своїм бажанням, дедалі важче впоратися зі смертними гріхами, такими як гнів, заздрість, гордість, лінь, скупість, ненажерливість і хіть. Ми виправдовуємося, що гнів – це спосіб захистити себе. Ми купуємо розкішні автомобілі та пишно оздоблюємо будинки, виправдовуючи цей надмір розумністю інвестицій. Ми вихваляємося успіхами своїх дітей навіть друзям, чийм дітям не так пощастило в житті. І також хіть завжди становить проблему, особливо в чоловіків. Клайв Люїс зауважив це, спостерігши, що хоча хіть і ненажерливість – це спокуси-потяги, сила їхньої зваби кардинально інша. Хоча чимало чоловіків є великими любителями стрип-клубів і порносайтів в Інтернеті, ніхто з них не погодиться платити за те, щоб подивитися на тарілку з біфштексом.

Але рішення завжди полягало в тому, як стверджує святий Бенедикт, щоб замінити одне бажання на інше. Потрібно прагнути Божих речей – чеснот – і Самого Бога більше, ніж того, що вимагають наша гордість та потяг.

Я знаю, наскільки важко впоратися із закоріненими гріхами, які іноді – наприклад, нікотин – обертаються на справжню залежність. Коли я став християнином, то ревно молився, щоб позбутися звички куріння, але цей мій потяг і не думав зникати. Відвідуючи християнські зустрічі, я вдавався до всіляких хитрощів, щоб приховати цю свою звичку. Я шукав неподалік темний закуток, щоб швидко перекури-

ти. У той час мій молодий помічник звик постійно носити за мною сигарети і якимось чином за це поплатився. Одного разу, закінчивши промову у в'язниці в Кентуккі, я знайшов тиху місцину в тюремному дворі й запалив сигарету. У той момент мій помічник помітив фотографа «Нью-Йорк Таймс», який подорожував разом з нами. Я вмить віддав сигарету помічникові, який засунув її до кишені. Та за якусь хвилину по тому, як клацнув фотоапарат, мій помічник зрозумів, що його піджак загорівся! Для мене відмова від сигарет була певного роду постом – способом позбутися шкідливої звички, щоб стати добрим управителем свого тіла (і не палити одягу помічників!).

Усі традиційні дисципліни, такі як відведення часу для молитви й піст, дотримання періодів тиші або позбавлення себе деяких цілком нормальних земних благ – усі ці дисципліни мають той самий характер: це не мета в собі, а спосіб замінити свої хибні бажання іншим – бажанням жити для Бога.

Привчання себе чинити те, що правильне, дуже подібне до фізичних вправ, і ми повинні працювати над цим. Павло каже нам, що фізичні вправи – це добре, але духовні вправи є куди важливішими. Гріх природний для нас; але святість – ні. Вона вимагає від кожного християнина повсякчасної молитви, дослідження Слова й дисципліни під постійним наглядом Святого Духа. Але невдовзі ми виявляємо, що не можемо жити без цього. Ми жадаємо чесноти більше, ніж пороку.

Оновлення розуму

Щоб зростати в Христі, потрібно не лише приборкати свої природні потяги, але й почати думати, як Христос, бачити світ, як бачить його Бог, оновивши свій розум. Оновлений розум у Христі дає нам змогу направляти свої бажання, керуючись здоровим глуздом. Значною мірою це і є та свобода, яку ми здобуваємо в Христі від рабства гріха. Ми вже не брешемо собі стільки, як раніше; ми відмовляємося від жалюгідної фальші.

Також ми розбірливіше ставимося до речей, які бачимо в культурі навколо нас, руйнуючи фальшиві міфи, за якими нас спонукають жити. Це означає розвивати погляд на світ, який сформувала Біблія. Пам'ятайте, як ми вже говорили раніше, що християнство – це світогляд.

Бажання мати «розум Христа» і бачити світ так, як бачить його Бог, – це єдине спасіння від культури, що понад усе прославляє людське «я». Не відривайте очей від телеекрана, і ви дуже скоро повірите, що єдина мета життя – задоволення свої бажання так швидко і повноцінно, як тільки можна. Ви насправді в центрі всього.

Я знаю, як життя заради себе спотворює наш погляд на інших. Коли я був помічником президента Ніксона, мене вихваляли в пресі як найвпливовішого молодого політичного лідера у Вашингтоні. Адмірала і генерали віддавали мені честь. Ці речі запали в пам'ять. І навіть у ранні дні свого християнського життя я виявив, що продовжую тішитися оплесками, якими мене вітають, і бурхливими оваціями після своїх промов і свідчень. Вас може засмутити те, як міцно пристають до нас старі звички – і це добре знав Павло з власного досвіду.

Справжня святість полягає в тому, щоб більше думати про Бога та інших, ніж про себе. Це веде до смирення, яке є найбільш невлотимим з чеснот. І причина цього полягає в тому, що як тільки ви вирішуєте, що досягнули смирення, воно вислизає у вас з рук. Смирення – це очевидна ознака святості.

Доброчинства

Коли ми бачимо світ очима Бога, то неодмінно ставимо потреби інших над власними. Саме тому коли кореспондент запитав у відомої письменниці Фланнері О'Коннор, як ми можемо спізнати Божу любов, її відповідь була: «Давайте милостиню». Зробіть щось для бідних і нужденних – ось що мала вона на увазі; бо це, по суті, і є однією з найпромовистіших ознак християнської святості, як нагадує нам апостол Яків (1:27; 2:17).

Коли ми піклуємося про Божих улюбленців – нужденних, до яких належать злидарі, покинуті, сироти, недужі, ув'язнені й усі, хто страждає від несправедливості, то вмить поринаємо в космічну битву, що завжди лютує між добром і злом. Ми обираємо, на чиєму боці будемо. Ставши на бік Бога, ми починаємо розуміти Його погляд на світ і виявляти готовність досвідчувати Божу любов і дружбу в цілковито новий спосіб.

Святість як спосіб життя

Виправлення своїх бажань, оновлення розуму і свідома благочинність, яка є виявом послуху Христу, приводить до появи нових звичок. Своєю чергою новий спосіб життя у послуху Божій волі стає нашою другою природою⁷. Наприклад, мій близький друг і член ради правління «В'язничного братства» Дейв Кауелз проводить один день на тиждень у сумнозвісній в'язниці Санта-Фе, працюючи з групою злочинців, ув'язнених на довгий термін. Нещодавно Дейв сказав мені, що кожний четвер, коли він витрачає півтори години, тільки щоб доїхати до в'язниці, стає для нього найбажанішим днем тижня. Дейв привів у свою церкву десятки звільнених в'язнів. У сімдесят років ця свята звичка – служіння іншим – є для нього більшою розрадою, ніж власний бізнес.

Один з випускників нашої навчальної програми «Центуріони», Джон Наннікговен, захоплено викладав курс біблійного світогляду цивільним і політичним лідерам в окрузі Беннінгтон, коли хтось із команди моїх колег запросив його до в'язниці. Там він побачив такі великі потреби, і зокрема тих, хто звільнявся з-за ґрат, що почав приводити колишніх злочинців до свого дому. Коли я подякував Джону та його дружині Бетті за таку відданість, вони лише здвигнули плечима – для них це була природна річ.

Існують здорові ознаки того, що церкви сьогодні починають серйозно ставитися до духовних дисциплін, які культивують святі звички. Наприклад, деякі католицькі єпископи вимагають пояснень від тих державних службовців, які, збившись зі шляху, виступають за дозвіл абортів. (Нам потрібно більше цього в усіх конфесіях). У багатьох церквах з'являються «альфа-курси» – чудові студії основ християнської віри. Деякі місцеві церкви роблять тепер дисципліну учнівства обов'язковою. Учніські групи стали способом життя у чудовій церкві «Седдлбек», заснованої Ріком Ворреном. І, приміром, церква «Біблійна спільнота» у Літл-Рок, штат Арканзас, вимагає, щоб кожен новий член підписав завіт, згідно з яким від нього очікується відвідування богослужінь та участь у малих групах з вивчення Писання. Перед тим як люди можуть стати активними членами «Мерінерз Черч» в Ірвіні, штат Каліфорнія, від них вимагають письмово підтвердити свою згоду дотримуватися біблійних заповідей у християнському житті, а також прагнути належного духовного зростання, сповнення місії і покликання свого життя.

Я зблизька бачив, що відбувається тоді, коли учнівство свідомо культивують у спільноті. Ми організуємо в'язничні групи, відомі як «Ініціатива свободи внутрішніх змін», – це цілодобові спільноти інтенсивного учнівства. Чоловіки та жінки дають згоду на участь у них – спершу впродовж 18 місяців, а тоді ще півроку після свого звільнення. Це свого роду духовний табір підготовки новобранців. Групи щоранку починають з молитовних розважань; після цього йдуть їсти, вчитися, працювати над проєктами і пізно ввечері знову збираються на біблійні студії, які переважно тривають аж до сонного часу. Там немає телебачення чи інших розваг. Декого цей курс настільки духовно наснажує, що вони відмовляються від дострокового звільнення, аби завершити його. Між віруючими, які беруть участь у цій програмі, існує сильний духовний зв'язок.

Як я вже згадував, результати програми просто дивовижні. У чоловіків і жінок, які пройшли цю програму, рівень рецидивізму становив лише 8 відсотків протягом двох років після звільнення⁸. Кожному в'язневі, коли його звільняють, призначають наставника, і переважна більшість стає членами помісних церков. Це чудовий візирець для Церкви. Це – святість у дії.

Соціальна святість

Святість не закінчується на нашому власному стані, а переходить у дії, які впливають на світ навколо нас. Згадаймо відомі слова Джона Веслі, що не буває святості без соціальної святості⁹. Чимало молодих євангельських християн, і зокрема тих, хто належать до руху «виникаючої церкви», відгукуються на цей заклик і мають рацію, роблячи це. Не досить почуватися затишно в місцях нашого поклоніння.

Погляньте на завіт з Богом, у який ми вступили завдяки своєму єднанню з Христом. У Старому Завіті Господь каже: «Будьте святими, бо Я, Господь, ваш Бог, – святий» (Левит 19:2) і «Я житиму між синами Ізраїля й буду їм Богом» (Вихід 29:45*). Якщо перекласти «житиму» буквально, то Бог «напинає Свій намет» серед народу Ізраїля.

Та сама думка повторюється в Новому Завіті. Євангеліє від Івана каже нам: «Споконвіку було Слово... І Слово стало тілом, і оселилося між нами» (Івана 1: 1,14*). І знову буквальный переклад – «напнуло свій намет серед нас». Коли Боже Царство буде засноване в Новому Єрусалимі, Бог обіцяє: «Ось Божа оселя з людьми; і Він поселиться з ними» (Об'явлення 21:3). І втретє кореневе значення тут – «напнути намет».

Нам очевидно тепер, чому Петро, звертаючись до Церкви, що розсіялася Середземномор'ям, повторив Божу першу заповідь: «Будьте святі, бо Я Святий» (1 Петра 1:16*), нагадавши їм, що вони «рід вибраний, царське священство,

святий народ» (1 Петра 2:9). Бог живе посеред нас – як же ми можемо не бути святими?

Саме тому місія Церкви полягає в тому, щоб зробити видимим для цього світу невидиме Боже Царство. Тому що Бог живе серед Свого народу, нас покликано відображати Його люблячий характер і звіщати про Нього своїм ближнім. Наше покликання – нести Божу святість у світ, щоб вона мала вплив на кожную царину життя. Упродовж усієї історії це розуміння святості надихало християн на великі здобутки у ствердженні людської гідності й свободи.

Вільям Вілберфорс (1759–1833), видатний британський парламентарій, який поклав край торгівлі рабами, спирався в тій своїй шляхетній справі на бажання досягти святості. Він написав про це у своїй книзі «Справжнє християнство»*. Упродовж усієї книги Вілберфорс доводить, що суспільству належить жити святим, праведним життям. Разом з іншими однодумцями, які створили так звану Клепхемську секту, Вілберфорс демонстрував це на власному прикладі, молячись по три години на день за те, щоб справедливість запанувала в Британії.

На початку своєї боротьби Вілберфорс написав у щоденнику, що «Бог поставив переді мною дві великі цілі: скасування торгівлі рабами і виправлення звичаїв». Під останнім він мав на увазі низьку мораль британців, і впродовж своєї кар'єри він домагався одночасно обох цілей¹⁰. Вілберфорс усвідомлював, що потрібно не лише покінчити з торгівлею рабами законодавчим шляхом, а й започаткувати духовне оновлення, яке буде протидіяти гріху, що лежить в основі цієї ганебної справи.

Зусилля Вілберфорса, покликані сформуванню в Англії новий моральний клімат, пояснюють надзвичайний успіх його руху. У 1807 році торгівлю рабами скасували, хоча

*Повна назва книжки така: «Практичний погляд на панівну релігійну систему християн з вищого та середнього класу цієї країни порівняно зі справжнім християнством». Тут немає чого додати. – *Прим. авт.*

рабство як суспільний інститут ще залишалося. Тож Вілберфорс продовжував боротися за те, щоб покінчити власне із самим рабством у всьому Сполученому Королівстві, і здобув цю перемогу в 1833 році за лічені дні до смерті.

Ці заклики до оновлення і святості пролунали в переламний час. Індустріалізація наприкінці XVIII і на початку XIX століть спонукала мільйони людей відмовитися від сільського життя і наразила їх на небезпеку експлуатації. Нові багаті власники фабрик і шахт надто часто думали лише про прибутки. Правлячі класи воліли не помічати тих, хто жив у нужді. Це була Англія епохи Регентства, коли король Георг IV оточив себе легіонами коханок, і аристократія брала з нього приклад, живучи таким же розпусним і фривольним життям. До подружньої вірності ставилися із зневагою. Англіканську церкву спустошив просвітницький раціоналізм, і її послання звелось до банального моралізаторства, не пов'язаного з повсякденними турботами. Єпископи вважали утримання коханок привілеєм свого сану.

Утім, ще з покоління перед Вілберфорсом Бог почав розкривати очі Своїм людям на стан нужденних і знедолених, зокрема через Джона Веслі (1703–1791) і Джорджа Вайтфілда (1714–1770). І Веслі, і Вайтфілд проповідували не тільки навернення – про необхідність народитися згори, за що їх пам'ятають найбільше, а й співчуття до безправних і моральну реформу. Вайтфілд заснував інституції, які давали освіту чорношкірим громадянам і сиротам в Америці. Весліанський рух був націлений не на «виправлення поглядів... а людських звичаїв і життів»¹¹. Під їхнім впливом цілі міста відмовлялися від розпусного способу життя.

Один письменник переповідає історію шахтаря з Дарема, який навернувся до Христа через проповідь Веслі. Коли друзі посаждали йому стосовно того, як Ісус міг перетворити воду на вино, шахтар нагадав їм про своє сімей-

не життя перед наверненням. «Якщо Ісус зміг обернути пиво в харчі для моєї сім'ї та турботу про неї, то чому Він не міг обернути воду у вино?»¹²

Британська духовна революція ХІХ століття, можливо, була зоряним часом євангельського християнства, тому що Бог зібрав тоді Своїх людей у реформаторську армію. Досягши успіху в скасуванні торгівлі рабами, Вілберфорс взявся за 65 інших справ, починаючи з реформи тюрем і дитячої праці на вугільних шахтах. Хвилі святості прокотилися Англією, коли Божі люди (здебільшого звичайні християни) на противагу своїм невіруючим сучасникам ставили потреби ближніх над власними. Через них Бог об'явив вимоги соціальної справедливості для індустріальної епохи, заодно врятувавши економіку вільного ринку від тенденцій надуживання, а Британію – від насильницьких революцій Франції та Росії. У своєму бестселері «Бог не великий» Крістофер Гітченс доводить, що релігія – це аж ніяк не добро для суспільства. Не розповідайте цього звільненим рабам або дітям, яких відкували від машин.

«Реформаторська армія» Британії ХІХ століття сягнула своєї кульмінації у створенні Вільямом Бутом Армії Спасіння. У 1865 році, коли Бут був мандрівним євангелістом, він потрапив у нетрі східного Лондона. Він говорив настільки щиро й просто, що той його запал був надто сильний навіть для методистських кіл. Коли Бут прибув до східного Лондона, він побачив десятки тисяч людей, які жили просто на вулицях, спали під мостами та в провулках. Тим, хто жили в нещасних, вогнебезпечних квартирках, було не надто краще. Усі ходили в лахмітті. Чоловіки, жінки та цілі сім'ї їли хіба що хліб із маслом в ті дні, коли знаходили роботу, та обходилися без нього, коли роботи не було. У Лондоні на той час нараховувалось близько 80 000 проституток – чимало дівчат сім'ї продавали сутенерам ще дітьми за нещасні п'ять фунтів. Багатії ходили серед цих людських злиднів, наче люди були для них простою мишвою – чимось гіршим від домашніх тварин.

Після кількох років роботи в лондонських нетрях Вільям Бут написав книгу «Найтемніша сторона Англії та дорога до світла», розпочавши її з аналогії із «запряжним конем як ідеалом існування». Кожен запряжний кінь мав прихисток уночі, харч на кожен день та роботу. Безумовно, що бідні заслуговують хоча б на таке. Тож він запропонував свій план – «перетворити живе пекло для безхатченків у спільноту із сімей, які самостійно забезпечують та підтримують себе»¹³. Армія Спасіння, яка набирала нових членів під час яскравих концертів своїх оркестрів з тарілками і барабанами, робила саме це.

Коли поглянути на історію таких християнських пробуджень і рухів, то легко знайти один спільний знаменник, який об'єднує їх. Християни чинили так не тому, що це була шляхетна справа на користь суспільства, і не тому, що вірили в якесь соціальне Євангеліє чи хотіли домогтися політичного впливу. Вони діяли так тому, що як святий народ Божий вірили у своє покликання покінчити із систематичним злом і реформувати відносини в суспільстві.

Ви побачите також, що спільним знаменником, який об'єднував всі ці зусилля, було палке прагнення вшанувати гідність і святість будь-якого людського життя – дітей, яких приковували до вантажних візків у копальнях; рабів, які товпилися в трюмах кораблів, часто вмираючи від задухи; злидарів зі східного Лондона, які вмирали жалюгідною смертю на вулицях. Ці християни були переконані в незмінній гідності кожної живої особи: багатой та бідної, чорної та білої, недужої або при доброму здоров'ї, на початку життя чи в його кінці.

СВЯТІСТЬ ЖИТТЯ

Коли нинішні християни бачать світ Божими очима, як Вілберфорс та його духовні спадкоємці в ХІХ столітті, то відчують спонуку дбати не лише про бідних і вразливих, а й також захищати будь-яке людське право, дане нам Богом. Саме тому християни вірять у святість життя на будь-якій стадії – від зачаття і до смерті. На думку католиків, святість людського життя слід вважати частиною самого Євангелія;¹ а серед євангельських християн вона вважається невід’ємною від Доброї Новини.

Політизація Євангелія чи віра у святість життя?

Деякі читачі в цей момент, напевно, думають: «Знову все те саме... релігійні права, політизація Євангелія...» Пронизливі голоси в суспільстві, а також у межах самої Церкви спонукають християн ухилятися від таких спірних питань, припинити моралізаторство щодо статевого виховання². Консервативних християн, як видається, турбує лише особиста моральність, проблеми, пов’язані із сім’єю та сексуальною поведінкою; а такі питання, як соціальна справедливість, добробут бідних і людські права, їх не надто цікавлять. І мало не щодня ми чуємо публічний галас, що консерватори хочуть нав’язати свої погляди неприхильному суспільству. Цікаво, що цей лячний вислів виник не як реакція на проповіді відомих телепроповідників, а сягає часів політичної кампанії 1860 року, коли опоненти Лінкольна звинуватили його

в тому, що він прагне «накинути» свою волю рабовласникам. Ми можемо бути вдячні, що він таки це зробив, звільнивши не лише рабів, а й рабовласників від морально зіпсованої інституції та її широкого суспільного впливу.

Очевидний факт полягає в тому, що ніхто у вільному суспільстві не має права нав'язувати будь-кому свою волю. Усякий громадянин може лише одне: виборювати власний погляд за допомогою демократичних процесів.

Тому християни не накидають нічого; вони *пропонують* своє бачення культури життя, щоб просвіщати і переконувати. Як проголошує ще один документ групи «Євангельські християни й католики разом», яку я згадував раніше: «У процесі обговорення й ухвалення рішень ми маємо усвідомлювати передумову справедливішого і гуманного суспільства, зобов'язавшись у житті і законі поважати не-оціненну гідність кожного людського тіла, створеного на образ і подобу Божу»³.

Чому ми *повинні* любити свого ближнього, і навіть подеколи жертвовно, якщо його життя не священне? Жодна секулярна філософія ще не спромоглася надати задовільну відповідь на це питання. Відданість святості життя – це та основа, з якої походить християнська любов і до свого ближнього, і до своєї спільноти.

Рання Церква та її погляд на життя

Усі ті, хто каже, що сучасні дебати з приводу абортів – це наслідок втручання християн у політику, просто не знають історії. Соціолог Родні Старк відстежив християнське вчення про життя ще із самих початків Церкви й описав його як таке, що «цілковито забороняє аборти та дітовбивство, розглядаючи одне і друге як убивство»⁴.

«Дідахе», підручник з християнського учнівства, написаний, імовірно, у I столітті, цілковито однозначний у своєму осуді поганських практик:

Є два шляхи: шлях життя і шлях смерті. Між ними існує велика різниця... Відповідно до припису вчення «не убивай», не можна вбивати дитя шляхом абортів або тоді, коли воно народиться. Шлях смерті такий: ті, хто йде ним, не виявляють співчуття до бідних, не страждають із тими, хто страждає, і не визнають свого Творця; вони вбивають своїх дітей і внаслідок абортів прирікають Божі створіння на погибель; вони відганяють тих, хто потребує, пригноблюють страждених. Вони – захисники багатих і несправедливі судді бідних; їх переповнює всякий гріх. Нехай ви ніколи не завините в жодному з цих гріхів»⁵.

Ця християнська доктрина безкомпромісного захисту людського життя й піклування про бідних залишилася незмінною з часів «Дідахе» й донині.

Юстин Мученик, великий отець Церкви, відверто сказав у своїй першій апології: «Нас навчали, що це велике зло – покидати навіть новонароджених дітей... бо тоді ми будемо вбивцями». Під «покидати» він мав на увазі поширену практику вбивства немовлят, коли новонароджену дитину залишали вмирати під відкритим небом⁶. Перше зафіксоване політичне звернення Церкви датоване II століттям, коли Афінагор Афінський осудив аборти в проханні до римського імператора Марка Аврелія:

Ми стверджуємо, що жінки, які вживають ліки, щоб викликати аборт, учиняють убивство і будуть давати за нього звіт перед Богом... Бо ми розглядаємо вже сам зародок у лоні як сотворене єство, про яке піклується Бог... і ми не покидаємо немовля, тому що ті, хто це чинять, винні у дітовбивстві⁷.

Пристрасна участь Церкви в політиці на захист життя не з'явилася після появи «великих і недобрих релігійних правих», як могли би сказати обмовники християнства (і як хибно вірять чимало християн). Саме рання Церква

послідовно кидала виклик державі, описуючи аборти та вбивство немовлят такою мовою, яка здавалася б політично некоректною нині. Захист життя, що відстоювала Церква, несподівано виявився надзвичайно популярним у стародавньому світі, де за розвагу було дивитися, як леви розривають людей. «Можливо, понад усе інше, – пише автор Родні Старк, – християнство принесло нову концепцію людськості у світ, насичений примхливою жорстокістю та любов'ю до споглядання чужої смерті»⁸.

Християнський гуманізм і секуляризація – два погляди на людство

Але хіба медичні досягнення не змінили докорінно світ з часів Стародавнього Риму? Так, але досягнення медицини лише підтвердили те, що стародавні християни приймали вірою: фундаментальна ідентичність кожного людського життя залишається тією самою від зачаття і до смерті. Нині ніхто не сперечається щодо того, у який момент зароджується життя. Генетичний портрет людини формується у момент зачаття. Це і є початок життя.

Але суперечки все одно тривають стосовно того, які людські істоти, незалежно від етапу свого розвитку, мають право на життя. Це, безумовно, не стало важким питанням для батьків-засновників США, чиї моральні погляди були сформовані під впливом біблійного одкровення. Вони написали: «Ми вважаємо самоочевидними істини, що всі люди сотворені рівними і що Творець наділив їх деякими певними невідчужуваними правами, такими як *життя*, свобода і прагнення до щастя».

І чи віримо ми в це, і чи готові прийняти відповідальність за дитину в лоні або особу, чия якість життя кардинально погіршилася, залежить від того, якого з двох суперечних поглядів на людство ми дотримуємося.

Християнський погляд

Християни вірять, що чоловіки і жінки сотворені цілеспрямовано й свідомо за Божим образом⁹. Упродовж усієї драми людської історії Бог незмінно доводив, наскільки дорогі Йому чоловіки й жінки. Він послідовно діє, щоб повернути всяку людину, яку він так щедро наділив дарами, до втрачених стосунків із Собою. Бог навіть послав свого Сина, щоб той віддав Своє життя за *кожну* людину, навіть за тих, кого ми самі ненавидимо – наприклад, серійних убивць, розбещувачів дітей і терористів. Бог нікого не оминає Своїм милосердям.

Секулярний погляд

Яку альтернативу маємо ми, якщо не приймати християнський світогляд? Секулярний погляд на людство виключає ідею внутрішньо притаманної мети. Атеїсти наголошують на тривалості еволюційного процесу, розглядаючи людство як ще один приклад випадкового продукту еволюції, що ніяк не відрізняється від вошей чи дводишних риб. Оскільки всесвіт виник з невідомих причин, і життя розвилось випадково, людство мусить винайти власні причини для існування, а також мораль, яка б регулювала стосунки між нами. Це означає, що цінність будь-якого життя стає для нас предметом суб'єктивного вибору.

Але дехто доводить, що завдяки розшифровці ДНК ми тепер знаємо, що генотип людей і мавп співпадає на 98,7%. Тож хіба це не доводить еволюцію? Чому ми маємо вважати себе іншими від тварин¹⁰? ДНК може бути однаковим, але відмінності величезні. Як відомо, Г. К. Честертон одного разу доводив, що якщо подивитися на людину і звіра, то легко побачити подібності; утім, ви зрозумієте, що їх відрізняє набагато більше від цих подібностей. Хоча мавпа має руки, вона нічого не виробляє за допомогою них; вона не здатна до мистецтва або гри на скрипці. Слони, як зауважував Честертон, хоч і мають ікла із слонов'ячої кістки,

не будують з неї величних храмів. І верблюди, які постачають матеріал на пензлі, не вміють малювати.

І ті самі докази, які вчені-еволюціоністи (серед них є й християни) використовують, щоб довести спільне походження, вказують також на спільного Творця, що цілковито збігається з біблійним поглядом і дозволяє зберегти людську гідність. Світський погляд на еволюцію не може відповісти на питання: «Що робить нас людьми?»

Я вважаю, що рух, який відстоює ідею «розумного замислу», надав досить причин того, щоб переглянути еволюційну теорію; те що ми довідалися про ДНК, каже нам, що всім життям керує розумно влаштована інформація. Але хоч який наш погляд на еволюцію, усі серйозні християни не погоджуються із секулярним поглядом і стверджують, що Бог сотворив людство з особливою метою: за Його творінням стоїть певна ідея, і воно не може бути випадковим. Доказ на користь задуму звучить у Писанні, яке стверджує, що «небеса розповідають про Божу славу» (Псалми 18:2) – іншими словами, Бог залишив свій карб на творінні. Тож людське життя, яке сотворене Богом і має особливу, визначену Ним мету, мусить бути священним.

Як обидва погляди бачать тіло і душу

Віра у святість життя спонукає християн стверджувати не лише те, що тіло добре, а й що тіло і душа єдині¹¹. Буття каже нам, що «поглянув Бог на все те, що створив, – і зокрема людське тіло, – і ось воно дуже добре» (Буття 1:31). «Слава Божа – людина, сповнена життя», – написав у II столітті отець Церкви Іреней¹². Значущість тіла підтверджує й Ісус Христос тим, що Син Божий зійшов на землю в *тілі* й тілесно воскрес із гробу.

Як висловився один вчений, атеїсти схильні вважати, що тіло «не є джерелом грішного зіпсуття; і також це не в'язниця, з якої прагне втекти душа»¹³. Із цього уявлення випливає ідея, що тіло можна відокремити від правдивого

«я» і тоді використати з власною метою. Це загальне припущення – певного роду дуалізм, що домінує в західному суспільстві. «Я маю владу над своїм тілом» – раз-у-раз нагадує нам хор сучасних секуляристів (зокрема під час розгляду деяких гучних справ у Верховному суді США). Але якщо наше тіло єдине з душею і належить врешті-решт не нам, а Богові?

Секуляристи розглядають тіло як машину, яку ми оцінюємо, зважаючи на її корисність. Наше «я» стає чимось таким, що ми відкриваємо чи віднаходимо. Жан-Пол Сартр, філософ-екзистенціаліст, популярний серед студентів у 1960-х роках, сказав: «Людина – це лише те, що вона зробить сама із собою»¹⁴. У такому разі не має значення, хто ми насправді у своєму тілі.

Цей дуалізм триває, оскільки дозволяє нам розглядати власне тіло як інструмент насолоди. Поки ми молоді й енергійні, наші тіла по-рабськи служать нам, нагромаджуючи всякого роду досвід, що, як ми хибно вважаємо, ніяк суттєво не впливає на наш характер. Як тільки ми постаріємо або зазнаємо важкої тілесної травми і наше тіло почне страждати від постійного болю та перестане бути джерелом насолоди, ми вимагаємо права позбутися його за допомогою «асистованого суїциду», або евтаназії. Люди кажуть, що те, як вони чинять з власними тілами – це їхня особиста справа, яка не має жодних соціальних наслідків.

А від такої уяви існує лише один короткий та цілком логічний крок до того, як хтось із можновладців проголосить, що тих людей, чиї тіла не приносять користь ані їм самим, ані суспільству, можна позбутися. Урешті-решт, ці тіла – всього лише звичайні машини, які зламалися. Так право померти обертається на обов'язок.

У пошуках суспільного добра

Декілька десятиліть тому секулярні гуманісти оголосили людину найвищою істотою у Всесвіті. «Усяка думка почина-

ється з людей, а не Бога; з природи, а не божества», – каже Другий гуманістичний маніфест. Здолавши цю величезну прірву, секуляристи виявили, що зобов'язані створити земну утопію відповідно до власних принципів.

Але якщо, як доводив Сартр, не існує Бога й об'єктивного визначення людської природи, то як ми можемо знати, що насправді є в інтересах людини? Як саме виглядатиме ідеальне суспільство? Великі світські мислителі – Руссо, Фрейд, Маркс та інші – творили власні версії рукотворних (і накинутих ззовні) утопій. ХХ століття всіяне уламками порожніх і марних задумів, які тільки могла вигадати людина. Кров текла рікою з нацистських концтаборів через радянський ГУЛАГ та «поля смерті» в Камбоджі. Кожна обітниця про утопічне спасіння призводила до людської катастрофи.

Атеїст може щиро вірити, що він любить ближнього і врешті-решт полюбить його настільки, що вирішить покласти край земним стражданням цього ближнього. Без набору біблійних моральних норм, які вкорінені у святості життя, без усталеного природного ладу, належно відображеного в законах і підкріпленого практикою, ми можемо лише покладатися на милість тих, хто має владу. І ми приймаємо це, наражаючись на загрозу.

А тепер порівняйте це з християнським поглядом, у якому любов до ближнього починається з поваги до права цього ближнього на життя; тобто на існування. Документ ЄКР стверджує:

Ми пропонуємо глибший і багатший гуманізм, що спирається на міцний фундамент біблійної істини, що був глибоко опрацьований в історії християнської думки, що перебуває у згоді з ясным розумом, шанує найкращі традиції нашої цивілізації і дотримується обітниці майбутнього, яке найбільше відповідає гідності людської особи – об'єкта Божої безмежної любові й турботи.

Таке розуміння гуманізму пояснює те, чому християни історично були і перебувають донині в авангарді боротьби за людські права.

Християнський гуманізм на захисті прав людини

Популярний атеїст Крістофер Гітченс каже, що Новий Завіт схвалює рабство і що Церква цілковито підтримувала рабство, аж поки воно припинило бути економічно вигідним¹⁵. Він цілковито нехтує Вілберфорса та його колег, удавшись до неприхованого ревізіонізму. Ще з часів Римської імперії християнство протиставляло себе суспільству в питаннях захисту життя. Хоча рабство було загалом поширеною практикою в грецькій та римській культурі тих часів, апостол Павло, пишучи до ранньої Церкви, оголосив, що «немає юдея, ні грека; немає ані раба, ані вільного; немає чоловічого роду, ні жіночого, бо в Ісусі Христі ви всі – одно» (Галатів 3:28). Це засіяло зерно бунтарства в західній культурі.

Це правда, що деякі християни лицемірно ставилися до рабства, надто довго потураючи йому. Біографія Церкви має свої плями. Але годі оминати факт, що автори Нового Завіту, визнаючи реальність рабства, ніколи не приймали його. Павло зарахував «викрадачів людей», тобто работорговців, до тих, хто порушує закон (1 Тимофія 1:10). Один з найзворушливіших листів Павло написав до Філімона. В ньому він просить адресата, щоб той прийняв назад свого колишнього раба Онисима, який перебував в ув'язненні разом з Павлом. Тепер Онисима треба було сприймати «вже не як раба, але вище від раба – як улюбленого брата» (Філімона 1:16).

Старк зазначає, що вже в III столітті Церква прийняла «універсалістську концепцію людства». В XI столітті святий Вульфстан і єпископ Ансельм прагнули цілковито усу-

нути рабство з християнської культури. «Жодну людину, жодного справжнього християнина, – пише французький історик Марк Блок, – не можна законно віддавати у власність будь-кому іншому»¹⁶.

І хоча богословське питання було залагоджене, минули століття, перед тим як скасування рабства змогло реалізуватися на практиці. Але Церква й надалі боролася з цією проблемою. Коли в XVI столітті іспанські й португальські торговці принесли рабство до Південної Америки, Папа Павло III видав три папські булли, або едикти, проти цієї практики, вимагаючи, щоб індіанців, які є тубільним населенням Південної Америки «не позбавляли свободи чи майна... і не обертали їх у рабів»¹⁷. Щоб забезпечити дотримання цього указу, було видано подальший припис, який передбачав відлучення від Церкви кожного, хто долучався до практики рабства¹⁸. У XVII столітті Папа Урбан VIII підтвердив ці ранні едикти, жорстоко розкритикувавши практику рабовласництва. На початку XIX століття, коли іспанська імперія відступила і свобода прийшла до Південної Америки, раби її отримали також. І, як ми вже бачили, історія Вілберфорса і кінець торгівлі рабами в Британії – це один з героїчних розділів християнської історії. Ллойд Гаррісон, Люїс Таппан та безліч інших християн очолили боротьбу проти рабства в Америці. Досить лише прочитати «Лист з Бірмінгемської в'язниці» Мартіна Лютера Кінга, щоб пересвідчитися в тому, що його християнська віра лягла в основу цієї боротьби.

Радикальна християнська відданість рівності спричинила також революційні зміни в статусі жінок, яких у добіблійні часи, як і нині в ісламі, вважали нижчими від чоловіків. За часів ранньої Церкви таке вчення найшвидше поширювалося серед жінок, оскільки пропонувало їм захист від надуживань та експлуатації, чого вони більше ніде не могли знайти. Церква засудила розлучення, інцест, подружню невірність і полігамію, в той час коли їх, на ве-

лику шкоду жінкам, широко практикували в суспільстві. Церква навчала, що «вірність без розлучення – це те, чого сподіваються від кожного християнина»¹⁹.

Крім того, Церква найшвидше поширювалася серед жінок через християнське вчення проти абортів та вбивства немовлят. Християнські сім'ї вітали всіх дітей жіночої статі, яких Бог дарував їм, водночас як римляни (як і в Китаї, Індії та інших частинах світу нині) вдавалися до абортів та вбивства немовлят-дівчинок, щоб робітників та воїнів було більше, ніж «обтяжливих» жінок.

У світлі цього не так вже й важко зрозуміти, чому християни були в авангарді боротьби за звільнення жінок, і зокрема суфражистського руху в Сполучених Штатах, який очолювали такі активні християнки, як Антуанетт Блеквелл, Лукреція Мотт і Анна Говард (усі три були висвяченими служительками), колишня рабиня Соджорнер Трут і, ясна річ, суфражистка Сюзан Ентоні.

Сьогодні віруючі налаштовані не менш рішуче. Християнські політичні активісти очолили успішні зусилля, щоб звільнити християн, яких тримав у рабстві мусульманський уряд в Судані. Саме християни домоглися того, щоб президент Буш долучився до кампанії проти глобальної торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. У Сполучених Штатах і деяких європейських країнах з'явилися відповідні закони, та врешті-решт були ухвалені резолюції ООН. Також чимало християн докладають зусиль, щоб побороти СНІД в Африці та покінчити з релігійним переслідуванням у Північній Кореї тощо.

Коли президент Буш виступив в ООН з промовою про торгівлю людьми та сексуальну експлуатацію, до мого офісу навідалася репортерка «Нью-Йорк Таймс». Її цікавило, чому християни беруть таку активну участь у захисті прав людини. Було кумедно спостерігати, як ця репортерка розгубилася і мало не розгнівалася, коли я розвіяв її стереотипний погляд, що християн цікавлять лише аборти та

«права геїв». І тоді стаття, яка з'явилася на першій шпальті «Нью-Йорк Таймс», стала майже сенсацією.

Саме тому останні 34 роки я доносив Євангеліє до найбільш забутих людей у нашому суспільстві – в'язнів. Упродовж того часу я виявив, що майже кожен з них – чорний, білий, багатий, бідний – носить у собі образ Бога, Якому я поклоняюся, а тому гідний люблячої турботи. Тільки гуманізм, укорінений у християнському погляді на життя, спонукає чоловіків і жінок виявляти піклування та навіть жертвність до тих, хто став тягарем для суспільства.

А як же реальний світ?

Багато хто скаже, що віра у святість життя може бути чудовим ідеалом, але існують проблеми реального світу, які вимагають винятків. Сприяти появі мільйонів небажаних дітей у злидених країнах світу, де вони страждатимуть від голоду і недуг від моменту свого народження і до самої смерті – невже це справді співчуття? Існують генетичні «дефекти», які можна виявити тепер у утробі, що прирікають дітей на страждення життя. Чому ми мусимо продовжувати їхнє життя за допомогою сучасної медицини, коли природа так явно винесла своє рішення проти них? І також існує повно не таких екстремальних, але все ж важких ситуацій, за яких розсудливі люди вірять, що переривання вагітності чи практика евтаназії пропонує єдиний можливий вихід. А що ви скажете про багатонадійну, розумну п'ятнадцятирічну дівчину, якою оволодів її прищавий приятель під час гарячого побачення на задньому сидінні авто? Навіщо без потреби руйнувати надії і мрії цієї молодої жінки та її сім'ї, якщо без цього можна обійтися?

Саме так думають чимало християн і майже всі невіруючі навколо нас. Таких людей настільки багато, що якщо Верховний суд США знову поверне питання абортів на розгляд штатів, то половина проголосує за їхнє узаконення. Навіть

чимало християн погоджується з ментальністю «обрати менше з двох зол». Кінець кінцем цей світ суворий – і це справді так, – тому перспектива уникнути більших страждань, обравши менше зло, набуває сильної принади.

Я міркував про це, коли відвідував свою доньку Емілі в Масачусетсі. Якось у неділю по обіді ми відвідали баскетбольний матч серед дітей з особливими потребами, у якому брав участь мій онук Макс, який страждає на аутизм. Гра відбувалася в початковій школі, що розташована серед тінястих алей у передмісті Бостона. Будівля школи була з червоної цегли, мала по білому стулчастому вікну з кожного боку від головного входу невеличку дзвіницю і гостроверхий дах – типовий взірець архітектури Нової Англії. Але спортзал добудували пізніше. Він виглядав як великий піщано-бежевий куб з бетонних блоків. Я міг бачити горизонтальні щілинні вікна високо на стінах – єдине джерело природного світла. Я думав, що у спортзалі буде похмуро, але там було зовсім інакше. Туди прийшло приблизно тридцять дітей, які страждали на аутизм, синдром Дауна, церебральний параліч та інші недуги. Також були присутні майже стільки ж батьків та волонтерів-старшокласників, щоб усі діти й молоді люди мали своїх опікунів. Тренер, у якого на шиї був свисток, мав кількох міцних помічників. Жодна дитина з тридцяти не могла цілком упоратися сама. Одному з хлопців, якому на вигляд було вже за двадцять, допомагала вийти на майданчик його мати – жінка середнього віку із суворим зморшкуватим обличчям леді Нової Англії, якому контрастувала тепла усмішка. Вона тримала сина, схопивши його за жакет, щоб він мав змогу стояти прямо. Хлопець не міг говорити, але, очевидно, досить добре спілкувався з матір'ю через погляди. Вони, здавалося, обоє раділи тому, що прийшли на цей матч. Батьки і волонтери були у захваті, бачачи, як нетерпляче чекають на гру учні.

Після того як усі деякий час поводили та покидали м'ячі, група зібралася на обов'язкову розминку. Присутні стали у велике коло довкруг одного з кошиків і кожен учасник по черзі кидав м'яча, поки не влучив. Мало хто потрапляв у ціль першим кидком. Хоча Макс насправді був одним з найбільш дієздатних дітей, перші його кидки були дуже далекі від цілі, але згодом він все ж таки влучив у кошик. Більшості дітей знадобилося п'ять, шість або десять кидків. Щоразу, коли учасник влучав, несамовита радість сяяла на обличчях дітей. Не менш раділи й їхні батьки та волонтери. У залі панував шалений ентузіазм, і під кожним кошиком лунали оплески й крики.

Я стривожився, коли надійшла черга молодого чоловіка, якому матір допомагала стояти. До них підійшов волонтер, поклав свої руки на м'яч, який тримав хлопець, і разом вони зробили широкий замах і послали м'яч у ціль. Побачивши, як м'яч летить у повітрі й шурхає крізь кільце, цей молодий чоловік прийшов у невимовний захват, на його обличчі розквітла широка радісна усмішка. Він увесь просто сяяв, як і його мама.

Згодом відбулася гра. Діти порівну поділилися на дві команди. Нікому не дозволялося відбирати м'яч. Тренер, його помічники і дехто з волонтерів стали тепер суддями-помічниками і наглядали за дітьми, коли ті, як могли, пасували одне одному і вели м'яч з одного кута майданчика в інший. Коли вони наближались до кошика, гравець з м'ячем робив кидок, і тоді інші хапали м'яч. Якщо м'яч підбирав член тієї самої команди, він кидав його знову без перешкод, а якщо м'яч підбирали суперники, то вони бігли, як могли, до другого кошика. Гра була добре організована і неабияк захоплювала дітей.

Після гри матір, якій доводилось допомагати стояти синові, мало не забула в залі торбину, але це помітила Емілі і піднесла їй. Там було повно підгузків. Уявіть собі, як це бути матір'ю двадцятирічного парубка, якому потрібно

мінати підгузки. Я не знаю, чи міг би знайти в собі стільки терпіння й ласки, яких вимагають ці діти від батьків. Утім, моя дочка розповість вам, що Макс – це найбільше благословення її життя. Того дня мені спало на думку, що всі ці батьки, а також тренер і волонтери виявили любов, якої нині вкрай бракує в нашому суспільстві. Їхня реакція на ситуацію, безумовно, була цілком протилежною до очікуваної. Таких щасливих людей я не зустрічав дуже давно.

Чому ж вони настільки щасливі, коли багато тих у західному суспільстві, хто живе привілейованим життям і не знає подібних клопотів, настільки нещасні? Тому що, свідомо чи ні, вони виконують Божу роботу. Не йдеться про те, що в аутизмі, синдромі Дауна чи церебральному паралічі є щось добре; вони є наслідками гріхопадіння. І виховання таких дітей, турбота про голодних у далеких країнах чи неочікуваний онук, якого принесла ваша 15-річна дочка, безумовно, вимагають великої жертви.

Та коли я міркую про радість, яка панувала в тому спортзалі, то розумію, що Бог незвичайно помазує тих, хто дбає про інших – і навіть якщо вони не вірять у Бога, Який благословляє їхні дії. Неповносправні та бідні стають урешті-решт Божим даром нам, тому що дають нам нагоду служити нашому спільному Творцеві, Який створив кожного з нас за Своїм образом. Як сказала Матір Тереза: «Нужденні у кожному закутку світу – це стражденний Христос. У них живе й умирає Син Божий. У них Бог являє нам Своє лице»²⁰.

Дві інші думки того дня не давали мені спокою. Найбільший сучасний поборник утилітарної етики, професор Пітер Сінгер, доводить, що вбивство немовлят та евтаназія – це щось добре, оскільки вони звільняють ресурси, щоб максимізувати щастя більшості. І якщо життю не притаманна внутрішня цінність, то його логіка правильна. Тоді чому б нам не позбутися цих обтяжливих дітей? Тому що ми усвідомлюємо життєву правду: *imago Dei*, образ Божий перебуває в нас, навіть якщо ми не хочемо визнати цього.

Чи може хтось спостерігати за таким баскетбольним матчем і далі вірити, що теорія природного добору Дарвіна є правильною? Відповідно до цієї теорії, природні процеси мали відсіяти ті риси, які не зміцнюють нас у боротьбі за виживання. Іншими словами, сильні знищили б слабких. Але чому цього не сталося? Завдяки людській доброті й альтруїзму, яких Дарвін та його прихильники ніколи не могли зрозуміти. Захисники теорії Дарвіна позбавляють нас такого благословення, як піклування про людей, подібних до Макса, а також усіх тих, хто грав у баскетбол того дня. Це не тягар, пробачте. Це радість.

Сучасна дилема і здібності людини

Чимало католиків, протестантів і православних доводили, що зараз триває велика боротьба, у якій культура життя протистоїть культурі смерті. Це фактично найбільш помітна форма, яку набула боротьба добра зі злом у наші дні – як і в дні ранньої Церкви. Комуś це видається чимось провокаційним чи надто радикальним, але що може бути важливіше, ніж відповідь на питання, чим вимірювати цінність життя: тим, що ми сотворені за образом Божим чи нашою корисністю для суспільства?

Нині природа дебатів про цінність людського життя змінюється. Тільки поміркуйте, якими є наслідки всіх неймовірних технологічних досягнень у генетичній інженерії останніми роками. У наступні десятиліття ми, імовірно, опануємо методики конструювання людського розвитку. Сьогодні тривають розмови про «ген злочинності», який спонукає особу до антисоціальної поведінки. Чи не могли б ми видалити цей ген з людського геному? І чи повинні? Або ген раку? Що перешкодить тоталітарним урядам створити клас рабів, як це описує книга «Який чудесний світ новий!» Олдоса Гакслі?

Нині діти можуть зароджуватися в чаші Петрі, сперму імплантують, щоб лесбійські пари могли виховувати дітей, а людські ембріони знищують з метою проведення дослідів. Світ Гакслі, де людей збирають на конвеєрних лініях, уставлених скляними посудинами, стає чимраз ближчий, і це дає нам змогу творити дітей за своїм образом. Також було запропоновано створити ембріонні ферми, де вирощуватимуть клонів, щоб постачати органи на пересадку. Ми відкрито обговорюємо створення життя в пробірках і конструювання людиноподібних роботів²¹.

Клаив Люїс сказав, що коли ми досягнемо цього моменту, то, як творці майбутніх поколінь, станемо жертвами, рабами своїх технологічних успіхів²². Ми скажемо собі, що здолали обмеження людської природи, хоча фактично станемо витвором найгіршого, що є в людській природі – бажання гратися в Бога²³. Коли долею майбутніх поколінь стануть керувати наші безконтрольні потяги, ми зруйнуємо саму людяність.

І щоб людство не довело себе до самогубства, руйнування власної природи, християнам доведеться переконувати своїх ближніх, що ми *не* повинні застосовувати різноманітні технології тільки тому, що вони існують. Подібні дебати вже розпочалися стосовно запліднення в пробірці і дослідження стовбурових клітин. І постане ще багато інших проблем, пов'язаних зокрема з «моделюванням дітей».

На сьогодні ми бачимо багато інших тривожних знаків. Діти для нас – це вже не дар від Бога; ми все частіше розглядаємо їх як товар, щось таке, на що ми «маємо право» тільки тому, що існуємо. Ми вирішуємо мати дітей чи ні на підставі того, чи зроблять вони наше життя кращим. Ми оцінюємо вагітність відповідно до її потенціалу привести до «вдалого закінчення». Коли аборт не вдається і з'являються «небажані діти», люди подають до суду на підставі того, що їх життя зазнало негативного впливу. А як же життя дитини? Хто думає про це? Як наслідок того, що

люди в заможних державах хочуть жити необтяженим (бездітним) життям, темпи відтворення населення у найрозвиненіших країнах небезпечно падає. Ми ризикуємо знищити себе як біологічний вид.

Саме тому група «Євангельські християни і католики разом», можливо, у своєму найкращому документі доводить, що «християни, які підтримують легалізацію вбивства невинних, мусять поміркувати, чи не протиставили вони себе волі Божій, тією ж мірою відокремившись від тих, хто практикує християнське учнівство»²⁴. Це категоричне твердження; утім, позиція в цьому питанні відділяє справжніх християн від тих, хто просто пливе за течією.

Християни пропонують суспільству біблійний гуманізм, «який глибоко вкорінений у гідності людської особи, незважаючи на ступінь її розвитку, вади або занепаду». Важко знайти більш переконливу відповідь на зазіхання культури смерті, ніж любов і справедливість Божа.

ЧИМ УСЕ ЗАКІНЧИТЬСЯ

Християни вірять, що Христос повернеться. Але цього разу він повернеться у славі й силі, щоб судити живих і мертвих та творити все нове. Царство Боже, яке ми знаємо тепер, перебуваючи у Христі та Його Церкві, буде остаточно стверджене.

Ми не можемо сповна осягнути цього, бо тепер бачимо лише неясно. Але Христові появи після воскресіння, як їх описує Святе Письмо, та деякі інші фрагменти мигцем показують нам захопливі події, що настануть після нашого воскресіння, коли царюватимемо з Богом навіки. Це найвища надія та обітниця християнства.

Але невже це тільки надія, тільки мрія? Якими є ознаки того, що Бог передбачив для нас – кожного й усіх разом – щось більше, ніж просто померти та зникнути?

Справедливість: перша ознака нашої вічної долі

Один з візитів до камер смертників змусив мене переосмислити питання справедливості та її зв'язку з потойбічним життям. Страсної п'ятниці 1981 року я навідався до Менарду, велетенської і похмурої, обнесеної височенними стінами в'язниці особливо суворого режиму в Іллінойсі. Після виступу перед усіма в'язнями я попрямував до тюремних ізоляторів.

Того разу я зміг відвідати декількох християн, які чекали на страту. Я провів незабутній час у молитвах, зокрема з колишнім сатаністом, який брутално вбивав невинних людей, а потім глибоко в усьому покаявся. Він знав, що

невдовзі помре і був цілковито готовий до цього, очікуючи на смерть майже з відчуттям полегшення.

Коли я вже збирався піти з камер смертників, мені сказали, що Джон Вейн Гейсі, чоловік, який вчинив сексуальну наругу над тридцятьма трьома юнаками, убивши і поховавши їх біля свого дому, просив про зустріч зі мною. Я погодився. За десять чи п'ятнадцять хвилин двоє охоронців привели Гейсі в кімнату. Його зап'ястки були прикуті до ланцюга навколо пояса, а ноги забиті в кайдани, що ледве давали змогу човгати вперед.

Гейсі судили в лютому 1980 року. Він наполягав, що є неосудним через божевілля, але його заяву відхилили. 13 березня чоловіка визнали винним і засудили до смертної кари.

Відчуваючи відразу до всіх тих злих дій, які вчинив Гейсі, я не надто хотів зустрічатися з ним. Коли в'язня посадили на стілець з прямою спинкою навпроти, мене вкрай здивував його вигляд. На відміну від численних убивць та жорстоких насильників, яких я зустрічав, Гейсі не був м'язистим і не мав татувань чи бруталного вигляду. Він цілком був схожий на бухгалтера чи віцепрезидента місцевої філії банку. Переді мною сидів чоловік середніх літ, з ласкавою усмішкою та гарно зачесаним сивуватим волоссям. Він виглядав безневинно і, напевно, легко міг би змішатися з юрбою типових мешканців передмістя – як завжди, зло приходить в обгортці повсякденності.

Під час розмови Гейсі видавався розумним і красномовним, але й водночас зухвалим. «Я християнин, – заявив він мені, – і маю право зустрітися з вами у Страсну п'ятницю!»

Тоді співрозмовник став знову і знову доводити свою невинність. Він наполягав, що не заслуговує смертної кари. Я чекав, що мені буде некомфортно в присутності Гейсі – бо яка жахлива, хвора, розбещена особа може з утіхою чинити наругу над хлопчиками, а потім різати їх на шматки та ховати у своєму погребі? Та поки він говорив, я нітвився не від цього. А скоріше через те, що він виглядав таким неймовірно звичайним. Тоді я усвідомив, що у всіх нас є дещо від Джона Вейна Гейсі, як цілком ясно навчає Писання.

Справа Ґейсі поставила питання, що особисто було незручно для мене, оскільки я був проти смертної кари. «Але звідки візьметься справедливість, – запитував я себе, – якщо такого чоловіка, як Ґейсі, засудять лише до довічного ув'язнення? Як батьки молодих людей, над якими він учинив наругу, а після цього брутально вбив, зможуть відчутти, що злочинця належно покарано за всі ці смерті? Ґейсі не виявляв ані найменшого каюття, далі виправдовуючи свої дії. Але він знав, що вчинив; його не визнали неосудним. Він був, коротко кажучи, злом у чистому вигляді. То що справедливість вимагає в цьому випадку?

Врівноваження терезів

Я не міг забути про Джона Вейна Ґейсі впродовж наступних кількох місяців. Послухавшись одного зі своїх помічників, я став перечитувати аргументи за і проти смертної кари. Я завжди був проти неї: по-перше, не існує жодних доказів на користь того, що вона когось стримує – звичайно, крім страченої особи. І, по-друге, як практикуючий юрист я добре знав, що закон небездоганий і може приректи до страти невинну людину. Я погоджувався з формулою Блекстона: нехай краще десять винних уникнуть покарання, ніж хтось один невинний постраждає.

Упродовж своїх досліджень я перечитав блискучий есей Клайва Люїса «Гуманітарна теорія покарання». Люїс відкидає реабілітаційну модель правосуддя на підставі того, що злочин потрібно карати, а не лікувати. Люїс остерігався лікаря в білому халаті, який бажаєвилікувати наші відхилення. Він доводив, що покарання – це «справедлива відплата» і що терези справедливості потрібно врівноважити.

Довівши аргументацію Люїса до її логічного завершення, я почав розуміти, що не існує іншої кари, сумірної з тим, що вчинив Джон Вейн Ґейсі, ніж позбавлення його життя. Деякі віруючі доводять, звісно, що християни повинні мати послідовну етику життя, яка захищає життя не лише в утробі, а й у серійному вбивці. Але існує різниця між позбавленням життя невинної дитини та вбивці.

Дослідження Біблії врешті змусило мене, хоч і неохоче, дійти висновку, що смертна кара виправдана в деяких обмежених випадках *через* святість життя. Як же інакше можна засвідчити справжню важливість життів, які відібрав хтось на кшталт Гейсі? Як же інакше можна хоч віддалено врівноважити терези? Старозавітній закон, *lex talionis*, «око за око», не санкціонував помсти, а проголошував, що кара мусить бути сумірною зі злочином (Буття 9:6; Левит 24:20) – не бути більшою від злочину, але й також не меншою, якщо мірило справедливості вимагає цього¹. Дякуючи Джону Вейну Гейсі та Клаву Люїсу я, хоч і неохоче, дійшов до усвідомлення, що в тому разі, якщо терези справедливості не можна врівноважити інакше, неминуче має бути застосована смертна кара.

Хоч яка наша думка щодо смертної кари (а добрі, сповнені віри в Біблію християни можуть захищати обидва погляди), мій досвід з Гейсі підкреслює те, що поділяємо всі ми: глибоко вкорінене почуття, що терези слід врівноважити і несправедливість виправити. Християни вірять, що це почуття справедливості походить з того, що ми сотворені за образом Божим. Як творіння справедливого і повного любові Творця ми прагнемо, щоб Його характер був відображений у світі навколо нас, і також у наших діях. Моральний закон записаний у наших серцях (Римлян 2:15).

Ми благаємо, щоб вимоги справедливості були задоволені, і навіть відчуваємо, що це станеться одного дня. Багато хто вважає, що прагнення до справедливості – це переконливий доказ Божого існування і Його остаточного обрахунку в потойбічному житті². Якщо світ – справді випадкове явище, без жодного задуму чи мети, то чому і віруючі, і невіруючі мають це відчуття справедливості й чекають, що воно справдиться в цьому житті та у вічності також? Саме тому майже кожна релігія прийняла деякий різновид суду в потойбічному житті. Християнство підтверджує, що наше прагнення покарати злих і нагородити добрих сповниться в Судний день.

Кожному по заслугі

Різні аспекти справедливості засвідчують нашу потребу Божого відкуплення та його сповнення у вічності. Крім врівноваження терезів, тобто карального правосуддя, покарання зловмисників, у нас також є відчуття, що в житті повинна бути істотна справедливість та рівність можливостей; одне поле для гри на всіх, якого насправді нам часто бракує. Коли стародавні грекам поставили найважливіше в будь-якому суспільстві питання: «Що таке справедливість?», то відповідь була дуже стисла: «Справедливість – це коли кожен отримує по заслугі».

Із самого початку «кожному по заслугі» означало карати тих, хто заслуговував цього: тобто *каральну* справедливість. Але Біблія також навчала ізраїльтян залишати на полі частину врожаю бідним і піклуватися про нужденних. Фактично пророки зробили піклування про бідних головним мірилом стану нації. У наші часи, відповідно до тих же принципів, ми більше свідомі того, що кожна особа повинна отримати рівні можливості та достатньо ресурсів, щоб ці можливості використати. Тож під християнським впливом західне суспільство розвивалося чимраз далі в напрямі *розподільчої* справедливості – тобто гарантування того, щоб потреби кожного задовольнялися однаково. Загальна освіта, приміром, з'явилася переважно завдяки турботі християн про бідних і гідність кожної особи.

Більшість вимог розподільчої, або, як її часто називають, соціальної справедливості, ми знаходимо у Святому Письмі, наприклад: вимога чесних ділових стосунків, використання правильних ваг і справедливої платні для найманих працівників. Писання навіть закликає дотримуватися ювілейних років, коли мають прощатися всі борги*. Згадайте також вірець ранньої Церкви в четвертому розділі Дій, коли кожен віруючий ділився зі своїми братами й сестрами у спільноті. Задовольняли потреби всіх, але не через новітню економіч-

*Це робить Божий народ, а не уряд. Не може існувати соціальної справедливості без визнання людської відповідальності, і саме тому я виступаю за систему соціального захисту, але проти держави-няньки. – *Прим. авт.*

ну утопію на кшталт соціалізму; Церква впроваджувала, наскільки було можливо, розподільчу модель справедливості, що, як вона передбачала, буде реалізовано в Божому Царстві. (Нагадаю, що це робить Церква, а не уряд, хоча вони обоє можуть відігравати певну роль у цьому процесі).

Попри всі наші зусилля, справедливий розподіл благ відбувається нерівномірно. Наприклад, якби я народився в іншій країні, то, імовірно, не отримав би тієї освіти й переваг, якими користуюся впродовж життя. Чи означає це, що я маю більше чеснот або заслужив більшу ласку в Бога? Звісно, що ні. Я провів своє життя серед найбідніших верств нашого суспільства і зустрів небагатьох, кому випало стільки сприятливих нагод, як і мені.

І кожен може надати приклади добрих людей, які вмирають молодими, водночас як злі люди живуть довгим та успішним життям. Як же ми взагалі можемо миритися з несправедливістю цього світу, якщо в нас не буде віри, що певного моменту все порохують по справедливості? Невіруючий пояснить усе вередливим колесом фортуни і марнотою людських зусиль. Але віруючий, який спізнав люблячого Бога й довіряє Йому, знає, що всі християни розділяють саме таку найбільшу надію.

Біблійна справедливість: «Шалом»

У цьому світі панує безлад. Народи воюють один з одним, насильство поширене навіть у стабільних суспільствах, і сама природа спричиняє катастрофи. Ми також бачимо, що наші найкращі взірці справедливості зазнають невдачі, коли намагаємося застосовувати їх у грішному світі. Розподільча модель справедливості дала Америці програму «Велике суспільство» Ліндона Джонсона, але призвела до втрати особистої відповідальності, а каральна модель переповнила тюрми, не зробивши вулиці безпечнішими. Найкращі утопічні рішення приречені в пропащому світі.

Біблійна модель дає нам чітке розуміння майбутньої справедливості. Хоча вона охоплює і каральну, і розподіль-

чу складові, та виходить за межі їх обох. Вона дає нам знак прийдешнього царства, прагнучи відновити лад, що панував в Едемському саду. Саме про це йдеться, коли ми використовуємо старозавітне слово «шалом». Це слово, що так легко використовують як вітання, перекладається у Старому Завіті як «мир». Але «шалом» означає куди більше, ніж відсутність ворожості; воно означає злагоду та гармонію в суспільстві. «Шалом» означає створення суспільства, у якому людство процвітає, у якому люди можуть водночас чинити добро і добре жити. «Шалом» є відповіддю на несправедливість у людському суспільстві та безлад і занепад у природі. Христос дає нам Свій «шалом», щоб наповнити життя мірою благословення і божественної втіхи, які ми одного дня пізнаємо у всій повноті, коли Він повернеться правити навіки.

Біблійний погляд на справедливість – допомога бідним, кара для неправедних і «шалом» – вказує на те, що панування гріха скінчиться і Царство Боже прийде у всій своїй повноті. Наше прагнення до справедливості – це знак дарованої нам вічної долі. І тільки біблійна модель пропонує нам багатонадійні відповіді на природжене людське прагнення до безсмертя.

Любов: друга ознака нашої вічної долі

Саме як прагнення до справедливості вказує на нашу вічну долю, так робить і *любов*, яку ми відчуваємо, як-от, наприклад, у сім'ях та в стосунках між друзями. Любов завжди передбачає безмежне майбутнє. Казати «я любитиму тебе завжди» – для закоханих річ така ж природна, як дихати. Як і більшість сімейних чоловіків, я люблю свою дружину й дітей так глибоко – і часом із таким неймовірним захватом, – що піклуюся про них і тішуся їхнім товариством кожної миті. Я палко молюся за них, і особливо посилені мої молитви були тоді, коли старший син і дочка водночас боролися з раком.

Але що відбувається, коли ви втрачаєте близьку людину?

Якщо смерть – це кінець усього, то наша любов до інших буде жорстоким жартом, минушим почуттям без жодного найвищого смислу. Смерть як вічна розлука з усім, що нам було дано, що ми плакали, терпіли, творили і чому раділи разом з тими, кого любимо, повинна доводити до страшного відчаю. Навіть коли закохані є атеїстами, вони поведуться так, ніби вірять у безсмертя.

Чи хтось насправді вірить, що життя – це такий жорстокий обман? Філософ Альбер Камю, коли стикнувся з очевидною абсурдністю життя без Бога, вирішив, що перше філософське питання, яке мусить поставити собі кожен: «Чи не слід накласти на себе руки?» Але для більшості людей це питання не постає так гостро. Наше інтуїтивне відчуття, що любов і життя якимось чином мусять тривати, слугує для нас керівним принципом.

Та чи можливо, що холодна безлика природа створила нас і наповнила такими глибокими почуттями, щоб потім приректи на жорстокий відчай? Чи, ймовірніше, це Бог наповнив нас такою сильною любов'ю до інших, щоб повернути зрештою до спільного Творця?

Значно більше, ніж у всіх інших релігій, християнська надія на безсмертя підкреслює те, що ми так сильно цінуємо в людських стосунках. Християнство не навчає, що після смерті наші душі об'єднуються з безкінечною, безликою єдністю, як це робить буддизм, даосизм і рух «Нью ейдж». І так само воно не допускає, як індуїзм, реінкарнації, коли в наступному житті нас карають за те, що ми вчинили в цьому, і не залишає наші душі в безтілесному стані, як в анімізмі, поганстві та платонізмі. Натомість християни вірять у тілесне воскресіння³.

Учні не могли стримати в собі доброї звістки про воскресіння, тому що вона говорила про Христове повернення до них – тепер і довіку. Воскресіння Христа означало, що вони – як і ми! – колись знову зустрінуть своїх віруючих дітей і дружин, а також друзів-християн і всіх тих, хто прагне цього великого возз'єднання⁴. Що ми досвідчимо торжество спра-

ведливості, якої так прагнемо. Саме у воскресінні вся суть християнства – не в аморфному житті на хмарах, а в міцних обіймах ваших живих, повних сили дітей, коли на очах виступають сльози великої вдячності Богові. Саме перспектива воскресіння змусила апостола Павла сказати: «Смерте, де твоя перемога? Де твоє, смерте, жало?» (1 Коринтян 15:55).

Смерть: погляд на нашу вічну долю

Писання каже: «І так, як призначено людям один раз померти, а потім суд» (Євреїв 9:27). Християни вірять, що відразу після смерті людина приходить у Божу присутність, і її судять на основі того, чи прийняла вона Христову пропозицію спасіння, чи відкинула її. Ісус каже доброму злодієві на хресті поряд з Ним: «Сьогодні ти будеш зі Мною в раю». Цей суд зазвичай називають «індивідуальним», щоб відрізнити його від «загального суду», який настане після другого пришествя Христа. Тіла тих, хто вмирає в Божій благодаті та єдності з Ним, спочивають, чекаючи на Христове повернення і наше воскресіння⁵, тимчасом як ми тішимося невпинними, активними взаєминами любові з Отцем, Сином і Святим Духом. Ті, хто не вмерли в Божій благодаті, відокремлені від Бога.

Я уявляю собі, як зараз деякі читачі починають напружуватися. «Ну от, дійшло нарешті діло до пекельного вогню і сірки, – думають вони. – Бог не посилає нікого до пекла. Це лише залякування з боку християн, від яких тхне фанатизмом».

Що ж, люди, які висувають таке заперечення, мають рацію. Люблячий Бог не пошле нікого до пекла, і Він цього не робить. Він не хоче, «аби хтось загинув, а щоб усі прийшли до каяття» (2 Петра 3:9). Бог обіцяє, що всяка людина, яка приходить до Нього у щирій вірі та покається у своїх гріхах, отримає спасіння й житиме вічно з Ним.

Але Бог дає всім людям свободу волі. Хоча й неохоче, Він поважає вибір, який робить особа, щоб залишатися від-

чуженою від Нього, поки живе. Він не посилає непокаянну людину до пекла – та сама робить цей вибір.

Яким є пекло? Це реальне місце, і головним його покаранням є вічне відокремлення від Бога. Біблійні образи пекла, такі як вогненне озеро, покликані пробудити в нас усвідомлення того, якою болісною буде ця доля.

Розлука в житті розповідає нам дещо про те, що це означатиме. Коли я був молодим запальним морським офіцером, то підхопив дивну форму кропив'янки, що виявилась алергією на якийсь вид кущів, які ростуть в Кемп-Леджейн у Північній Кароліні. Мене багато лікували від цієї хвороби. Останнього разу лікар сказав, що якщо це триватиме й далі, то мене звільнять з морської піхоти. Це був жахливий момент, оскільки переді мною постала реальна перспектива «вигнання» з армійських лав. На моє велике полегшення, кропив'янка минула і не поверталася більше. А я продовжив свою патріотичну подорож.

Багато років потому я опинився на лаві підсудних за участь у Вотергейтському скандалі. І найважче було не піти у тюрму, а стояти в залі суду та слухати, як секретар зачитує: «Сполучені Штати Америки проти Чарльза Колсона». Шрами тієї рани болять мені й донині. Коли проголошують, що ваша країна чи ваші друзі виганяють вас, це викликає почуття невимовного сорому. І так само буде почути не «Гаразд, рабе добрий і вірний!», а «Іди від Мене геть!»

Ті, хто ніколи не чули Євангелія

«А що, – можете запитати ви, – буде з тими, хто ніколи не чув євангельського послання, хто не знає Бога та Його заповідей?»

По-перше, ніхто не може заявити, що зовсім *нічого* не знає про Бога. Бог об'являє Себе у всеосяжній благодаті через творіння і наше сумління. Як пише Павло: «Тож Його невидиме – Його вічна сила і Божественність – від створення світу через творіння стає зрозумілим. Так що немає їм виправдання» (Римлян 1:20). Усі люди тією чи іншою мірою мають відчуття або ж усвідомлення існування Бога. Ніко-

ли в усій історії ще не було людського суспільства, яке у своєму середовищі не мало би певної форми релігії, якогось способу шукати зв'язок з Богом.

Утім, Павло говорить про «часи незнання» (Дії 17:30), тобто той час, коли люди прагли пізнати Бога в хибний, марний чи безглуздий спосіб (Дії 17:23-29). Перед приходом Ісуса Христа мільйони людей намагалися пізнати Бога, сумлінно дотримуючись приписів традицій та культури відповідно до успадкованих форм та ритуалів релігії. І про ці часи незнання ми маємо добру новину.

Передусім Бог радо «не зважав» на незнання тих, хто прагнув пізнавати Його у спосіб інший, ніж об'являє Він сам (Дії 17:30). Оце «незважуючи» – це дуже щедре і таємниче слово. Ми знаємо, що Бог добрий; Бог справедливий; Бог милосердний. Він поведеться добре, справедливо і милосердно з усіма тими, хто ніколи не чув Доброї Новини про Ісуса Христа. (І, як ми читаємо в Римлян 1:18, Божий суд спрямований на тих, хто, знаючи істину, все одно відкидає її.)

Друга частина Доброї Новини стосовно людей, які жили в часи незнання, полягає в тому, що їхнє незнання вже скінчилося! Бо, як каже Павло, з часів Ісуса й донині Бог розсилає Своїх посланців по всьому світу звіщати Добру Новину про те, що Його можна пізнати, і що Він хоче цього від нас, і що Ісус Христос – Єдиний, через Кого ми можемо увійти в пізнання Бога, а це і є вічне життя (Івана 17:3).

Роками в багатьох християнських спільнотах віддані вчителі й богослови навчали, що ті, хто не чув послання Ісуса Христа, будуть відповідати залежно від міри своїх знань і тієї щирості, з якою вони прагнули пізнати Бога. Водночас ніхто не приходив до Отця крім як через віру в Христа. Христове відкуплення творіння й людства відчиняє двері Божого Царства тим, хто увірував у Євангеліє.

Тож хоча Писання не повідомляє нам того, як істина стає відомою людям, які не чули Євангелія, і як Божа досконала справедливість і милість поширяться на них, християни вірять

у доброту й милосердя Божі та, слухаючи Його заповіді, закликають усіх людей скрізь покаятися і повірити в Добру Новину Ісуса Христа. (Дії 17:30). Як каже книга Йова: «Воістину Бог зла не чинить, Всесильний суду не кривить» (Йова 34:12*).

Кінець історії

Наука підтвердила те, чого навчає Писання: історії настане кінець. У 1929 році американський астроном Едвін Павелл Габбл, спираючись на спостереження ефекту «червоного зміщення» спектральних ліній, тобто зростання довжини хвиль світла, що повертається до нас з віддалених галактик, дійшов висновку, що Всесвіт розширюється. Це означає, що Всесвіт не вічний; він має початок, який ми сьогодні називаємо «Великим вибухом», і є ознаки того, що ентропія – міра безладу його стану – постійно зростає. Отже, Всесвіт, немов пружина, що була накручена, тепер розкручується й одного дня добіжить кінця.

Історія скінчиться не тоді, коли людство досягне якихось утопічних цілей, як дехто вважав у 1990-х роках⁶, а коли Христос повернеться у славі в день Його другого пришествя. Як сказав Клайв Люїс, автор історії як режисер вистави вийде на сцену у фіналі, щоб опустити завісу.

Як це насправді станеться? Напевне, немає жодної іншої теми в історії, якій приділили б більше часу, уваги та спекуляцій навколо. Християни мають різну думку щодо подій, які пов'язані з другим пришествям, зокрема Тисячолітнім царством, – періоду миру і заможності. Євангельських християн особливо захоплює розгадування метафоричних фрагментів Писання, які описують останні часи, Апокаліпсис і повернення Христа⁷.

Ніхто не знає ні дня, ні години, коли повернеться Христос; однак існують ознаки передвизначеного ходу історії. Чимало богословів погоджуються, що повернення євреїв на свою історичну батьківщину – це ключова ознака сповнення есхатологічної обітниці; а ще характернішою ознакою буде визнання Ісуса як Месії серед багатьох з богообраного наро-

ду. Тому, зважаючи на цей погляд, місце Ізраїлю в історії та його підтримка серед нас набувають визначального значення. «Я поблагословлю тих, які благословляють тебе, а тих, які проклинають тебе, – прокляну; і благословенні будуть в тобі всі племена землі» (Буття 12:3). Цей вірш говорить про євреїв. Саме тому світова християнська спільнота мусить беззупинно підтримувати їх, хоча це й не означає, що слід дивитися кризь пальці на політичні помилки Ізраїлю як держави.

Однак через те що ніхто не знає часу Христового повернення, пророцтва не слід використовувати як клин, що розділяє християн. Важливо пам'ятати те, що визнають усі християнські конфесії: Христос *повернеться*. Я маю свої переконання стосовно того, коли й як це відбуватиметься, що є загальноприйнятими в євангельському середовищі, але поважаю тих, хто має іншу думку. Різні погляди ніколи не повинні розділяти Тіло Христове. Ось чому Лютер, Кальвін і святий Августин не схвалювали подібні спекуляції, до яких чимало людей вдається нині.

Згідно з легендою, одного разу святий Франциск полов бур'яни на своєму городі. Чоловік, який зайшов до нього, запитав: «Що ти зробиш, знаючи, що завтра настане кінець світу?» – «Я закінчу полоти город», – відповів Франциск.

Цей святий знав, що він перебуває на своєму місці й виконує те, що Бог покликав робити його в цей момент. Ми також мусимо прожити життя з подібним смиреним сподіванням. Усе, що ми робимо, належить робити Богові на славу, щоб усякої миті були готовими до Христового повернення, яке станеться несподівано. Сам Він каже нам, що прийде так, наче злодій уночі.

Ісус судитиме живих і мертвих

Усі християни вірять, що після другого пришествя буде останній суд. Коли Христос прийде, душі тих, хто помер у Христі, повернуться з раю, щоб отримати свої незнищенні тіла, а живі

віруючі переминяться подібним чином. Афанасіївський символ віри підсумовує біблійне вчення, кажучи, що після пришестья Христа всі люди воскреснуть і «дадуть звіт за свої діла».

Якщо Бог, Досконалий Суддя, не буде винагороджувати і карати, то не існувала би справедливість, якої всі ми так прагнемо. Ми хочемо сподіватися, що Джона Вейна Гейсі і Матір Терезу судитимуть інакше.

Буде суд навіть для віруючих. Пригадайте, як Христос попереджав фарисеїв, що ми постанемо перед Царем і нас судитимуть за те, чи ми нагодували Його, коли Він був голодний, чи дали Йому напитися, коли Він був спраглий, прийняли Його, коли він був чужинцем, одягли Його, коли Він не мав одягу, дбали про Нього і відвідали Його в темниці. «Коли ми робили все це Тобі, Господи?» – запитають люди, і Він відповість: «Те, що зробили одному з Моїх найменших братів, ви зробили Мені» (Матвія 25:40). (Або, як зауважить Він невдовзі, те, що ви *не* зробили, ви не зробили Йому [25:45].) Ми спасаємося самою вірою, але нас судитимуть відповідно до того, як ми поширювали Божу благодать на інших. Загальний заклик до святості, про який ми писали раніше, має вічні наслідки (Римлян 14:12).

Коли Ісус повернеться, світ буде сотворений заново. Божі задуми мусять узяти врешті-решт гору. Ісус Христос прийде й пануватиме над усім творінням, і тоді, як обіцяє Писання, усе буде Йому підкорене, і Бог стане усім у всьому.

«Раптово, миттєво, при останній сурмі; вона засурмить – і мертві воскреснуть нетлінними, а ми переминімося» (1 Коринтян 15:52).

РАДІСТЬ ОРТОДОКСІЇ

Справжні християни розуміють, що віру нам дано раз і назавжди і що вона наповнена життям і захватом.

Як ви вже побачили в цих розділах, справжнє християнство – це логічне і послідовне пояснення реальності. Воно починається з раціонального висновку, що Бог існує. І Він оповістив нам, як влаштовано Його світ. Він – найвища реальність. Та чому ж тоді існує страждання? Тому що Бог дав людям свободу волі. Ми обрали непослух, і тому зло прийшло у світ. Однак влада сатани добігла кінця. Бог послав свого Сина, щоб звоювати землю. Закипіла битва, і Сина схопили й стратили як викуп за зло. Але камінь був відкочений, і Бог воскресив Його з мертвих, і Його воскресіння стало запорукою нашого нового життя. Його Святий Дух зійшов, щоб довершити наступ, заснувавши Христове Царство через Його Тіло, Церкву.

Тепер ми можемо обміняти своє життя на Христове. Примирившись з Ним, ми примиряємося один з одним, живучи святим життям у спільноті, захищаючи життя повсякчас. Одного дня Христос повернеться, і Боже Царство буде врешті засноване. Усі, хто в Христі, довіку будуть втішатися товариством Божим, як і передбачалося для людства із самого початку.

Тож чому сьогодні у світі говорять про християнську віру та її доктрини як щось сухе і крихке? Можна було б сказати, що ця віра страшаюча, незручна, доленосна, радикальна чи екстремальна, але що нудна і прісна – ніколи. Утім, саме це багато хто каже. Як же так сталося?

Одна з відповідей полягає в невмінні Церкви навчати, що таке віра. Чи не мали б ми чути, що християнство описують як нове Царство, всеосяжний спосіб збагнути повноту життя, світорозуміння, правління Боже? Але натомість ми чуємо плиткі терапевтичні послання або ж послання месіанські і політичні. Люди сидять безживною масою на церковних лавах, чекаючи, коли їх порозважають або скажуть їм, кому віддати свій голос.

По-друге, ми настільки поглинуті собою, настільки матеріалістичні й звиклі потурати своїм забаганкам, що зовсім не розуміємо того, заради чого варто прожити життя. Американців обтяжують борги на кредитних картках, витрати на вищу освіту і на нове авто або на новий костюм, оскільки старий вже став трохи затісним. Згідно з одним дослідженням, ми – найнещасніша нація на землі, з найбільшою кількістю психічних розладів та випадків депресії на душу населення, ніж у будь-якій іншій країні. Цікаво, що за тими ж критеріями Нігерія вважається найщасливішою. І якби ви порівняли Лагос у Нігерії з будь-яким великим західним містом, то вас здивувало б чому.

Але якщо ви відвідаєте богослужіння в країні третього світу, то віднайдете дивовижну радість ортодоксії, яка в будь-якому разі перевершує радість від походу в торговельний центр чи штовхання м'ячика на полі для гольфу. Найглибший церковний досвід я отримав або у в'язницях, або в країнах третього світу, іноді у неймовірно складних обставинах. Чому? Ці люди відчувають щире зворушення, тому що в них немає фальшивих ідолів і всього того, що відвертає нашу увагу, і вони чують послання про нове Царство.

По-третє, чимало мешканців Заходу, як на мене, залякані тиском культурного середовища. Ми, безумовно, не бажаємо виглядати аж надто радикальними чи говорити з нашими нерелігійними сусідами про щось аж настільки дивакувате, як тілесне воскресіння чи розділення Червоного моря. Хто хоче сказати високовченому сусідові, який здо-

був науковий ступінь у Гарварді, що ви насправду вірите в те, що Бог своїм словом сотворив світ із нічого?

Євангеліє буває прикрим. Першим, хто будь-коли свідчив мені про Христа, був Том Філіпс, керівник вищої ланки і в той час мій клієнт. Том – несміливий, лагідний чоловік з природи. Але я донині пам'ятаю його слова: «Я прийняв Ісуса Христа і віддав Йому своє життя». Тому було так незручно, що він не дивився мені у вічі, коли говорив; натомість він дивився на годинник на стіні. Він розповів мені згодом, що молився напередодні ввечері, щоб набратися відваги; йому здалося, що Бог промовив до нього: «Розкажи про мене Чаку Колсону. Він потребує друга». Слова Тома були прикрими, та саме цього я тоді потребував.

Так, ризик завжди існує, але нехай він не спиняє вас. Люди можуть назвати вас абсолютистом і звинуватити в упередженості. Я переконаний, що цей страх завдати іншим образи змусив багатьох християн зм'якшити свій погляд на Євангеліє. Так, багато хто вважає його політизованим – що іноді дійсно правда – і абсолютистським, що така ж неправда, як і те, що будь-яке інше ствердження істини (наприклад, що сонце сходить) є абсолютистським. Деякі молоді євангельські християни, а також представники руху «**виникаючої церкви**» реагують на стереотипи, ухиляючись від ствердження істини, а тому замість того, щоб проповідувати чи додержуватися категоричних поглядів, вони по суті намагаються почати розмову, сподіваючись, що хтось сам віднайде Ісуса. Але відколи Євангеліє проголошено вперше, ця Добра Новина була наповнена конкретним змістом: Христос воскрес! Це настільки сміливе ствердження істини, яке лише може бути.

По-четверте, наша культура вихваляє поступ – усе новіше здається нам кращим. Однак справжнє християнство знаходить своє просвітлення в історичній ортодоксії, і саме тому я часто вживаю термін «радикальне християнство» – християнство, яке черпає життя з коренів віри. А віра, так само як сім'я, має свій родовід, у якому можна знайти її самотність.

Сьогодні звертатися до джерел християнства – річ контр-культурна, тому що люди у своїй гордості, захопившись новітніми тенденціями, вважають, що завжди є змога знайти утопічні рішення. Тому ми женемося за останніми вигадками, які тьмяніють так само швидко, як і з'являються. Технології допомагають зібрати нам щедрий врожай, але навряд чи він полегшить страждання тих, хто страждає від голоду, якщо утопічні диктатори не дозволять його довести; і ця їхня гордість – віковична проблема. Але правда ортодоксальної віри в тому, що вона преображає людину й культуру.

Зрештою, у цей ліберальний, просвітлений, толерантний вік усі релігії видаються однаковими, і віруючі іноді ловляться на цей гачок. Кінець кінцем люди, які поклоняються щиро у своїх спільнотах, заслуговують на таку ж повагу, як і ми. Але ідея, що всі дороги ведуть до неба, на мій погляд, спроможна миттєво умертвити всяку систему переконань християнина. Навіщо вам обстоювати те, що ви не вважаєте правдою? Бо ж правда – це твердження, яке претендує на винятковість. Поїдьте нині до Африки і запитайте в тамтешніх християнських лідерів, чи вони вірять у таку річ, як правда, і вони подивляться на вас так, наче у вас немає глузду. Чи хтось ризикував би своїм життям заради того, у правдивість чого він щиро не вірить?

Для ліберального розуму вибір важливіший, ніж правда. Це річ нормальна, якщо вам слід вирішити, у якій оселятися околиці – але не тоді, коли ви ставите на кін своє життя. Утім, як дуже проникливо спостеріг Честертон, лібералізм не веде до звільнення світу. Навпаки, правдивим є протилежне твердження. Обітниця звільнення призвела до марксистських репресій. Деструктивний історико-критичний метод у біблеїстиці витворив церкву без віри і врешті без послідовників, посіявши неминучий хаос у суспільстві, яке не знає, у що йому вірити і задля чого жити. Лібералізм, як доводить Честертон, у дійсності неліберальний, тому що він заперечує вільне мислення, заперечує чудеса і не здатен миритися з тим, що виходить за межі його знань і розуміння.

Радість ортодоксії

Люди, які відходять від історичної ортодоксії, упускають найзахопливішу річ у житті – драму, яку ніщо не перевершить у людській історії, обітницю незрівнянної радості. Чи існує щось захопливіше, ніж знання того, що ви – частина Божої великої драми, яка відбувається впродовж людської історії? Що ви посідаєте своє місце поруч зі святими, які були перед вами? Що ви стоїте поряд з Лютером на Вормському рейхстагу, з Августином під час падіння Риму, з Томою Аквінським, коли він писав свій величний опус «*Сума теології*».

Пам'ятайте: сьогодні ми з вами можемо вірити в те саме, у що вірили апостоли I століття і за що вони були готові віддати своє життя. Чи може щось зрівнятися із життям, що прагне чеснот, які Бог звістив нам уперше через Мойсея на горі Синай і які за всі ці довгі роки виявилися нічим іншим, як нетлінною мудрістю майже у всякій культурі? Чи не знаходите ви радості в пізнанні того, що Ісус Христос – той самий учора, нині й довіку хоронитель усього і що через Нього, Ним і в Ньому було створене все?

Люди завжди говорять, що їм потрібні ближчі стосунки з Ісусом Христом. Це добре. Якщо ви прагнете їх також, почніть з апостолів I століття, їхнього вчення та їхніх прямих послідовників. Поверніться до ранніх днів Церкви і віднайдіть ортодоксію тих, хто був з Ісусом. І ви відкриєте для себе неминущу доленосну істину та спізнаєте, що таке життя в Його присутності. Такою є справжня близькість з Христом.

Переваги того, що ми приймемо ортодоксальну істину, величезні. По-перше, усякий, хто живе, боячись образити своїх сусідів або носити тавро екстреміста, ніколи не матиме радості знання, що він долучився до преображення життя іншої людини. Його ніколи не сповнить неймовірним захватом знання того, що Бог, Який сотворив його, поклав Свою руку на нього і вселив у нього Свого Святого Духа, що він має тепер снагу нести у світ найзахопливішу історію, що була розказана будь-коли.

По-друге, ця здорова, доленосна віра – єдине, що підтримує вас у часи кризи. Усі переживають періоди стресу й сумніву, болю та страждання. Існують моменти, коли ви висловлюєте сумнів у тому, що Бог реальний. «Чи не обманюю я себе? Чи не вигадую я усього?» – запитуєте ви. У всіх бувають такі моменти. Також ви можете захворіти. Якщо це так, то медоточиве євангеліє не стане розрадою для вас. Терапія допомагає лише боротися з проблемою; преображення цю проблему усуває.

Життя, здебільшого, непросте. Тому тоді, коли вас здолає стрес, сумнів і біль, почуйте оці слова: «Вгамуйтеся і пізнайте, що я – Бог» (Псалми 46:11). Прислухавшись до свого тихого, спокійного внутрішнього голосу, ви одержите лагідне запевнення того, що хоч якою є ваша скрута, вона аж ніяк не нова.

Упродовж двох тисяч років той самий досвід мали мільйони. Вони змагалися, сумнівалися, порушували питання, на які, здавалось би, немає відповідей. Але всі ті, хто вірить у Христа, пережили сумнів, біль і страждання і змогли розв'язати ці питання не завдяки своїм творчим зусиллям чи приголомшливому новому відкриттю, а покладаючись на ту саму нетлінну істину.

Свідоцтво радісної ортодоксії

Ортодоксія важлива не лише тому, що дає нам змогу тішитися життям і розуміти наші стосунки з Богом, а й також як наше свідоцтво світові. Істотним фактором успіху християнства в перших століттях було те, у що християни вірили. Правильна доктрина привела до правильної поведінки, часто з непередбачуваними дивовижними наслідками.

Християнство, на відміну від поганських релігій Риму, не лише пропонувало відповіді, а й спонукало людей діяти. Поки софісти бубоніли про вичерпання чесноти у світі, християни ризикували своїм життям, рятуючи жертв чуми. Чинячи це,

вони будували новітню цивілізацію просто посеред тієї, що приречена на занепад. Те саме відбувається тепер у країнах третього світу та на Глобальному Півдні: здорова доктрина й ортодоксальне життя спонукають до драматичного зростання і відновлюють справедливість у хаотичних суспільствах.

Учений Філіп Дженкінс, розглядаючи зростання релігійних рухів, передбачає християнству «всесвітній бум наступними десятиліттями». Але ці нові віруючі не будуть здебільшого білими, європейцями чи американцями: натомість вони будуть азіатами, південноамериканцями й африканцями. Таке зростання стане вибуховим у південній півкулі.

Причину цього виявив британський соціолог доктор Девід Мартін у своєму дослідженні про зіткнення між ліберальним католицизмом і п'ятдесятництвом у Південній Америці. Південноамериканців не притягує «теологія звільнення», обітниця соціальної справедливості на базі політичної активності. Ця обітниця пролунала як пустий звук для людей, яких поколіннями гнітили корумповані уряди. І також не здалася їм аж надто принадою літургія, яку відправляли ті, хто не вірив вже більше в її надприродну основу. Ліберальне християнство виявилось прісним.

Новонавернених у Чилі й Бразилії, яких опитав Девід Мартін, найбільше приваблювала здатність п'ятдесятницької церкви «справджувати надію». Доленосне євангельське послання притягувало передусім жінок; коли їхні чоловіки наvertsалися, то вони не ходили більше пити по тавернах і барах, а воліли залишатися вдома. Жінки відродили свої сім'ї. Саме ця преображаюча сила Євангелія коштувала їм найбільше – і вони своєю чергою євангелізували сусідів.

Власне кажучи, сама Біблія виокремлює маргіналізовані групи, вигнанців суспільства, побитих і розтоптаних, забутих. Царство прийшло, щоб повернути зір сліпим, випустити полонених на волю, нагодувати голодних, принести надію забутих. Це радикальне і правдиве звільнення. Та річ, яку ми бачимо на Глобальному Півдні нині, була запорукою успіху

ранньої Церкви, і саме її століттями поширювало християнство – Євангеліє, що здатне преображати життя і культуру.

Усе це неминуче захопить вас, якщо ви уявите себе поруч з тими гігантами, на чіїх плечах ми стоїмо тепер. Це сталося зі мною тоді, коли я вперше відвідав пагорб Ареса – одну з найпідступніших для туристів пам'яток світу. Для підйому на пласку вершину цього пагорбу, де апостол Павло промовляв перед Аеропагом, радою афінських старійшин, треба дертися дрібними східцями, висіченими в гладенькій скелі, що ведуть вас майже прямовисно вгору. Звіддала пагорб Ареса виглядає як велетенське каміння, покладене на схил гори, за якихось кількох метрів нижче від місця, де стоїть величний Парфенон з його прадавніми колонами.

І коли я врешті зійшов на те каміння, то внутрішнім зором побачив апостола Павла – юдея, який уперше прийшов до самого центру грецької культури, великих мислителів та філософів того часу, гордих афінян. І прийшов він до них з дуже радикальним посланням про те, що Ісус Христос помер за наші гріхи, і воскрес, і царює нині. Стоячи на тому самому місці, я відчув, як дроз пробігає моєю спиною, і в моїй свідомості ожила зненацька драма того протистояння. Я кинув погляд на Парфенон, де століттями Страсної П'ятниці приспускають стяг і підносять його догори вранці наступної неділі. Лише декілька християн пішли за Павлом того дня, коли він проголосив свою незвичайну проповідь, та згодом незліченні мільйони рушили їм услід і роблять це донині.

Та сама віра, що колись збудувала найвеличнішу цивілізацію в історії світу, мусить стати до титанічної боротьби і тепер, уже в наші часи.

ВЕЛИКА ПРОПОЗИЦІЯ

Після завершення всіх цих роздумів я хотів би розповісти дві історії. В одній йтиме про те, що створило *нас* і нашу цивілізацію, а в другій – про те, що формує наше майбутнє.

Притча про острів Торні

Парламентська демократія на Заході зароджувалася скромно і мала християнське коріння. Вибори старших у монастирях, як у історії, яку ви зараз прочитаєте, відбувалися саме так. Та найцікавіше в цій розповіді те, як такі вибори, що суперечили тодішньому загальному способу мислення, змогли врешті-решт преобразити суспільство.

Був 1033 рік, і на острові Торні, що на річці Темзі, у бенедиктинському монастирі, будівлі якого утворювали правильний чотирикутник, відбувалися вибори. Після чину утрени сорок два ченці в оперезаному чорному облаченні зібралися в приміщенні капітулу, або головній залі для зборів, щоб обрати наступника отця Ромуальда – давнього монастирського абата, їхнього духовного проводиря і наставника.

Вибори бенедиктинського абата в XI столітті були рідчю незвичайною, хоча орден дотримувався тієї ж процедури протягом 500 років, відколи святий Бенедикт склав свій «Устав» приблизно 530 року н. е.¹ Протягом дня ченці перебували в мовчанні й могли порушувати його лише впродовж години відпочинку після обіду. Це суттєво обмежувало передвиборчу агітацію. Що важливіше, кожен

чернець – чи то син графа Нортумбійського, чи то безграмотного вівчаря з Вессексу – мав один голос. Така практика просто жахала аристократію.

Попри відсутність виборчої кампанії, визначилися три головні кандидати на посаду абата. У дні перед виборами ченці використовували ледь помітний знак руками, щоб вказати, кому вони віддають перевагу. Під час реколекцій ченці складали долоні рук перед собою в жесті благочестивої молитви, коли проходили повз зібрання. Чернець, який хотів вказати на свій вибір, згинав праву долонь так, щоб разом з лівою вона утворювала літеру «D», і кивав у напрямку свого бажаного кандидата. Літера «D» символізувала святого Дунстана, який за сто років до того відродив християнство в Англії після спустошливих данських набігів. Святий Дунстан заснував монастирі по всій країні, і одним з них була бенедектинська обитель на острові Торні. Ченці завжди надіялися обрати абата, який мав би подібну харизму.

Трьома головними кандидатами були отець Вілтон, отець Альдгельм і отець Касіян. Перший заслуговував обрання, тому що вже служив монастиреві майже в кожному званні. Крім того, отець Вілтон був найкращим філософом і богословом, а також бездоганним у своїй особистій дисципліні. Безстрашний перед лицем небезпеки, він одного разу відігнав ватагу данців-мародерів від монастирських дверей.

Але отцю Вілтону важко було з розумінням ставитися до хиб інших братів-ченців. Його вимоги щодо дисципліни не знали виключень, і це вже давно викликало глибоко приховане невдоволення братії. До того ж в отця Вілтона не було гарного голосу, щоб вести у співі.

Отець Альдгельм не був інтелектуалом, але любив усе, пов'язане з буденним життям монастиря. Йому подобалося вести облік, винаходити й впроваджувати нові методи, аби зробити родючішими землі монастиря, і призначати кожному ту роботу, яка найбільше відповідала його здібностям.

Отець Альдгельм був, безумовно, дипломатичнішим, ніж отець Вілтон і вигадував усілякі хитрощі, щоб уникати конфліктів. Однак через це він був дещо таємничим і схильним приховувати свої рішення від інших. Він би гарно почувався серед придворних, хоча навряд чи зміг говорити на рівних із самим королем. Крім того, на думку деяких, він міг перетворити монастир на щось подібне до ферми, зруйнувавши його репутацію як осередку духовної думки.

Наймолодший з трьох кандидатів – отець Касіян – уже продемонстрував чимало ознак справжнього святого, зокрема вміння іноді завдавати клопоту. Усі вважали, що в нього є неабиякий дар споглядання; він міг провести всю ніч у самотній молитві, а на ранок не виказувати жодних ознак втоми. Касіян міг би викликати невдоволення, якби не його загадкова звичка чинити добро іншим ченцям. Якщо він бачив, що взуття когось із братів було аж надто зношене, то незабаром такий ченець знаходив нову пару біля свого ліжка.

Після того як Касіяна висвятили і він почав слухати сповіді, люди стали сходитися до монастиря, шукаючи його порад й настанов – зазвичай їх було так багато, що це не тішило інших ченців. Так само, як і святий Дунстан, отець Касіян був улюбленцем дітей, які відвідували школу при монастирі.

Проте Касіян був ще молодий і не дуже випробуваний. Утім, він був єдиним серед кандидатів, кого прийдешні покоління могли запам'ятати, – так саме, як Святого Дунстана. Чимраз більший ентузіазм з приводу його обрання хвиля за хвилею прокочувався у спільноті.

Ченці посідали в залі капітулу на дерев'яних лавах з високими спинками, встановлених для хору вздовж задньої та бокової стін. Виконувач обов'язків абата отець Теобальд сидів перед ними на центральному престолі під монастирським гербом із зображенням хреста на синьому тлі в центрі та пеліканом, ягням, Біблією і драконом у його чотирьох кутах.

Монахи разом прочитали молитву «Отче наш», а тоді один за одним у порядку старшинства кожен підходив до центру зали, кланявся перед Теобальдом і шепотів йому на вухо ім'я свого кандидата. Теобальд вів підрахунок у книзі, яку тримав на колінах, з допомогою свого особистого шифру.

Після першого голосування Теобальд оголосив, що ніхто не набрав потрібної 75-відсоткової більшості, або 32 голосів. Вілтон отримав 19 голосів; Касіян – 12; Альдгельм – 8; і по єдиному голосу отримали отець Марк, брат Левій і отець Адеодат.

Під час оголошення суми голосів, які отримав Касіян, здійснився галас. Касіян випередив Альдгельма у першому турі, отже ті, хто голосував за останнього, імовірно, підтримають Касіяна в другому. Отже, цілком ймовірно, що абатом буде обрано саме Касіяна. Що це означало для монастиря, ніхто не знав, але така перспектива була захопливою.

Отець Теобальд наказав усім дотримуватися тиші та провів зібрання в Молитві про Боже милосердя як прелюдію до другого туру.

Коли голосування відбулося ще раз, Касіян отримав 21 голос, Вілтон – 13, Альдгельм – 5, а брат Левій – 1.

Усі подивилися на отця Вілтона, щоб оцінити його реакцію, але обличчя Вілтона було незворушне. Він зиркнув на Касіяна, який мав більш стривожений вигляд.

У третьому турі за Касіяна було віддано 30 голосів, а в четвертому його обрали абатом.

Отець Теобальд відклав свою книгу і підійшов туди, де сидів Касіян. Старий чоловік став на коліна перед молодим та запитав, чи приймає той своє обрання абатом спільноти. Касіян узяв руку Теобальда і прошепотів йому щось на вухо. Старший чернець незграбно встав і відступив на декілька кроків. Він озирнувся на престол абата, немов міркував, чи повертатися на нього.

Касіян стиснув долоні й заплющив очі. Його обличчя стало білим, як збиране молоко. Він помітно трусився. На трива-

лий час Касіян поринув у молитву. Зрештою він розплющив очі і сказав: «Братове, не час». Сказав він це владно.

Якби Касіян почав доводити свою негідність, його заперечень не прийняли б. Натомість він підтвердив, що одного дня відповідальність за керівництво монастирем ляже на нього. Але цей день, як він відчув у молитві, ще не настав.

Коли відбулося наступне голосування, майже одноголосно було обрано отця Вілтона. Єдиним, хто не підтримав його, був брат Левій, який уперто голосував за самого себе.

Так народився взірець західної парламентської демократії. Греки винайшли демократію як засіб обирати лідерів, але право голосу в їхніх стародавніх містах було застережене лише за багатими. Бенедиктинські монастирі стали першими суспільними інститутами у світовій історії, де виборче право було загальним.

Бенедиктинський монастир на острові Торні існував насправді. 1045 року король Едуард Сповідник збудував неподалік нього свій розкішний палац – каплицю святого Стефана. Він також розширив чернечу церкву, відому як «мінстер», тобто церква монахів, на захід (англ – West). Сьогодні ми знаємо її як Вестмінстерське абатство. Палац короля Едуарда врешті-решт перетворився на місце, де збираються обидві палати британського Парламенту.

Гімн християнському світу

Ця притча про острів Торні розповідає про те, як християнство формувало західну цивілізацію – найдинамічнішу культуру, яку знав колись світ. Як і те каміння, що лежить у фундаменті Вестмінстерського абатства, збудованого над келіями стародавнього монастиря, християнські принципи лягли в основу західного світу.

Місце, де розташовані обидві Палати Парламенту, красномовно свідчить про роль Церкви у творенні західних політичних інституцій. Але чернецтво також відіграло свою роль у розвитку капіталізму. Ченці вкладали кошти в придбання нових технологій, таких як водяні млини, хомути, що дозволяли орати кіньми, а не волами, і важкі плуги на колесах з великим лемешем (лезом), який виорював глибокі борозни, потрібні в умовах клімату Північної Європи.

Крім того, ченці навчилися управляти своїми господарствами згідно із суворими правилами бухгалтерського обліку, що були схожі на принципи «раціональної фірми» сучасної економіки. Вони призначали управителів на основі заслуг – що ми бачимо на прикладі отця Альдгельма, а не соціального становища, і це надавало їм величезну конкурентну перевагу.

Чернечий орден бенедиктинців вважав працю – і власне важку фізичну працю – одним із способів пізнання Бога. Це надавало праці гідність; її почали цінувати так, як ніколи доти, і ця повага до неї згодом поширилася завдяки Реформації та протестантській трудовій етиці.

Приймаючи спершу добродієство від вельмож, монастир часто ставав банкіром цих вельмож у наступних поколіннях, і завдяки цьому Церква розрізняла позику за розумні відсотки та лихварство.

Капіталізм поширився в незалежних містах Північної Італії: Венеції, Генуї, Флоренції та Мілані, а звідти потрапив до Нідерландів, у Гент та Амстердам, і врешті зробив революцію у виробництві вовни в Англії. Безліч технічних новацій сприяли цьому процесу, зокрема вітряні млини та всілякі винаходи, які ми приймаємо тепер як належне, такі як точні годинники та окуляри, що суттєво продовжили ремісникам їхню професійну діяльність. Міста Північної Італії відіграли особливу роль у поширенні міжнародної банківської справи. Вони винайшли фінансові інструменти, щоб ефективно інвестувати капітали, і ранні форми страхування, які скорочували ризики.

Капіталізм з'явився на Заході ще й завдяки тому, що Церква визнавала право громадянського суспільства бути незалежним від її влади. Теократії, які творить, скажімо, іслам, або об'єднані політико-етичні теорії на кшталт конфуціанства в Китаї, вже за самою своєю природою ведуть до командно-адміністративних систем управління економікою. Ні східний фаталізм, ні ісламська теократія, на чолі якої стоїть верховний духовний лідер, не дозволяли Сходу та ісламському Близькому Сходу створити дійсно динамічні економічні системи.

Віра християн у розум – власне *Logos* – також дала рух науковій революції. Фактично, власне науки як такої могли б і не винайти, якби не впевненість християн, що весь світ можна дослідити на славу Божу, з якої зародилися індуктивні методи пізнання, що вкрай важливі для наукового поступу. Наука не розвинулася раніше в тих цивілізаціях, де мала би: у Китаї та ісламському світі, які володіли достатнім багатством та технічними знаннями. Цим цивілізаціям бракувало такої потрібної віри в те, що людський розум здатен віднайти Замисел у всіх речах. Усі найбільші постаті наукової революції – Мендель, Коперник, Кеплер, Галілей, Ньютон і Бойль – мали глибоку християнську віру. Ньютон писав про богослов'я більше, ніж на будь-яку іншу тему, а Бойль спонсорував християнські місії та переклади Біблії різними мовами. Як зауважив один соціолог, алхімія розвивалася в Китаї, а хімія – на Заході². Історичні свідоцтва спростовують бездумні твердження Гітченса, Докінса та інших антитеїстів, що віра суперечить розуму та є антинауковою. Правда в тому, що науковий метод завдячує свою появу саме християнству.

Під християнським впливом було засновано перші університети (а не лише ремісничі школи, як у Китаї), спільноти вчених, де здобували знання саме тому, що для людських істот вчення – це благо. Перші два університети з'явилися в Парижі й Болоньї у середині XII століття. Оксфорд і Кембридж були засновані невдовзі. І тоді університети поши-

рилися всією Європою. Крім того, християни розвивали народну освіту, спираючись на своє визнання рівності людей, тому що всі ми створені за Божим образом.

Хоча впродовж віків християнства Захід опирався на розум, наша цивілізація залежала також від авторитету християнського одкровення. Визначальне значення мали загальні моральні принципи, які християнство прищепило західній культурі. Перед тим як отримати можливість обирати уряд і керувати своєю спільнотою через нього, люди мусили спершу опанувати себе і практикувати самообмеження.

Святість життя спонукала християн стати захисниками гідності кожної окремо взятої особи; ми вважаємо чоловіків і жінок вільними творіннями, які повинні мати максимальну свободу. Саме тому Церква завжди захищала право на приватну власність – ще одна прикметна риса Заходу. Незалежна людська природа завжди прагне мати свій шмат землі чи власну справу.

І водночас християни не звеличують окремого індивіда коштом усієї спільноти. Наш Триєдиний Бог *існує* в єдності трьох Його іпостасей. Християни наполягають, що нас «сотворено одне для одного», і ми відстоюємо права сім'ї, бізнесу й добровільних угруповань, щоб плекати спільноту, позбавлену урядового контролю, всюди, де є така змога – принцип, який підкреслює висунута Реформацією концепція «диференційованої відповідальності».

«Христос визволив нас для свободи», – пише Павло (Галатів 5:1). Міркуючи над тим, про що говорить Євангеліє, християни стають найбільшими захисниками й поборниками людської свободи, що призвело до інституалізації цієї свободи на Заході.

Нещодавно американський журналіст зустрівся в Пекіні з одним із найвідоміших учених Китаю, який роками вивчав Захід. Він та його колеги вивчали причини успіху й винятковості Заходу, дослідивши нашу історію, політику, економіку та культуру. Їхній перший висновок полягав у тому, що свій

успіх Захід завдячує більш розвиненій війсьній силі; згодом вони подумали, що причиною стала політична система, або, можливо, економіка. Але «за минулі двадцять років, – сказав цей дослідник, – ми усвідомили, що серце вашої культури – це ваша релігія, християнство. Саме тому Захід став таким могутнім. Саме моральні підвалини соціального і культурного життя, що властиві християнству, уможливили появу капіталізму і згодом – успішний перехід до демократичної політики. Ми не маємо жодного сумніву щодо цього»³.

У країні Рембрандта

Жмарного, вологого ранку на початку зими 2004 року вулицею рідного міста Рембрандта, Амстердама, їхав на велосипеді чоловік середніх літ. Його ім'я було Тео ван Гог, і він був далеким родичем славетного художника. А ще – популярною телевізійною особистістю, оглядачем і кінорежисером, відомим у всій Голландії своєю соціальною критикою.

На нього вже чекав убивця. Коли перша куля влучила ван Гогу в обвислий живіт, він заточився на другий бік вулиці. Нападник вистрелив ще декілька разів Тео в живіт, поки той не впав на спину, розкинувши руки над головою.

У той момент ван Гог був ще при тямі, і коли він побачив нападника, який стояв над ним у сірому плащі й мусульманській молитовній шапочці, то запитав його: «Хіба не могли ми просто поговорити?»⁴

Вбивця – 26-річний громадянин Голландії марокканського походження на ім'я Мохаммед Буєрі – тримав у руці мачете і вмить розітнув режисерові горло. Щоб звільнити руки, він встромив мачете жертві в груди. Кілька свідків звернули увагу на неспішність Буєрі, наче він займався чимось зовсім буденним. Вбивця витяг з невеликої торбини папір і ручку, спокійно написав записку, а тоді акуратно склав її і, витягнувши меншого ножа, всадив його в груди жертви крізь записку, приколовши її в такий спосіб.

Після цього Буєрі, ткнувши ногою труп декілька разів, неспішно відійшов, навіть не намагаючись втекти. Коли він зупинився, щоб перезарядити пістолет, жінка, яка побачила те, що сталося, крикнула йому: «Такого робити не можна!» – «Можна, – відповів Буєрі, – і тепер ви знаєте, що чекає на вас у майбутньому»⁵.

Буєрі рушив до сусіднього парку, де поліція, яка прибула на місце злочину, його й наздогнала. Не збираючись здаватися, Буєрі став стріляти в поліцейських, влучив одному в бронежилет і поранив пострілом випадкового перехожого. Буєрі сподівався, що помре під час перестрілки, уявивши себе мусульманським мучеником, але його лише поранили й заарештували.

Записка, яку Буєрі так жорстоко залишив на місці злочину, пояснювала його дії. Вона була адресована не ван Гогу, а Аяан Гірсі Алі, народженій у Сомалі парламентарці, яка стала головним критиком радикального ісламу в Нідерландах. Будучи вихованою в мусульманській родині і знаючи традиції ісламу, вона заявляла прямо, що насильство та гніт лежать в його основі. Іслам не є релігією миру, якою з деструктивними цілями скористалися радикали. Те, що чинять ці радикали, походить безпосередньо з Корану. Гірсі Алі закликала голландців збагнути цю реальність і захистити свої традиційні свободи.

У своїй записці смерті Буєрі назвав Гірсі Алі «воїном зла» і звинуватив її в тому, що вона «відвернулася від істини». Він напророчив, що її буде знищено разом зі Сполученими Штатами, Європою та Голландією⁶.

Буєрі надіслав це послання, убивши Тео ван Гога, тому що Аяан Гірсі Алі в співпраці з цим режисером зняла фільм «Покора» (саме це означає слово «іслам»), який відкрито демонстрував протести проти пригноблення ісламом жінок. У фільмі уривки з Корану проєктуються на шкіру напівоголених жінок, які підносять у відчаї свої молитви Аллаху, переповідаючи епізоди гвалту й наруги, дозволені в цих текстах.

Життя Аяан Гірсі Алі, Тео ван Гога і Мохаммеда Буєрі відкривають важливі аспекти теперішнього зіткнення цивілізацій. Їхня драма символізує виклики наших часів, так само як острів Торні уособлює процес формування західної цивілізації, здійснений християнами.

Аяан Гірсі Алі, донька сомалійського політичного активіста, зростала в Кенії під орудою мусульманської матері-традиціоналістки і своєї ще консервативнішої баби, яка подбала, щоб дівчинка у віці п'яти років зазнала жорстокого жіночого обрізання, яке Гірсі Алі цілком справедливо називає «відсіченням». Після періоду релігійного ентузіазму в ранні підліткові роки у Гірсі Алі з'явилися сумніви, коли вона побачила, як ісламські практики почали позбавляти її незалежності.

1992 року Аяан відправили до Канади, де на неї чекав шлюб за домовленням, і тоді під час зупинки в Німеччині вона вирішила втекти. Дівчина дісталася до Нідерландів, там збрехала про те, що є політичною біженкою із Сомалі й отримала право на проживання. За десять років вона майстерно опанувала голландську мову, закінчила Лейденський університет, де вивчала політичні науки, здобула популярність в божемному товаристві, і зрештою її було обрано до голландського парламенту.

Ставши частиною голландського суспільства, Аяан Гірсі Алі заходила знайти відповідь на одне вкрай важливе питання: «Чому сталося так, що американці та європейці змогли побудувати вільне суспільство, де панує верховенство права? Звідки взялася ця свобода?»

Їй казали, що це наслідки епохи Просвітництва, коли розум був звільнений від тягара релігійного впливу. Гірсі Алі прочитала «Маніфест атеїста» Германа Філіпса й обрала невіру. «Я побачила, що Бог – вигадка, і що покора Його волі – виконання волі сильніших»⁷. Свою роль вона вбачала в тому, щоб стати ісламським Вольтером, вірячи, що сам лише розум спроможний досягти поступу.

Якщо вольтеровське Просвітництво було бунтом проти традиції та традиційної релігії, то Тео ван Гог був, безумовно, його справжнім сином. За своїм власним визнанням, він грав роль «сільського ідіота». На телевізійних ток-шоу, у газетних статтях та у всіх своїх фільмах він критикував радикальний іслам; євреїв, які «зробили з голокосту невідомо що»; голландців, які співпрацювали з нацистами, і тих, хто надто героїзував нідерландський опір нацистам; а також католицьке та кальвіністське минуле Нідерландів. Іншими словами, він критикував усіх і кожного.

Але навіщо Тео розвів усю цю критику? Йому здавалося, що таким чином він отримував привілею перетворити усе своє життя на одну безкінечну вечірку. Після смерті ван Гога його вебсайт далі демонстрував фрагменти творів, що, як вважали друзі, складали йому належну шану⁸. Серед іншого там були зображення Тео ван Гога з гребенем на голові у вигляді обм'яклого фалосу з підписом: «Я буду боротися і стояти», сцени його пригод з нічного клубного життя та еротичні кліпи з його фільмів.

Після того як вони зняли «Покору», ван Гог сказав Аяан Гірсі Алі, що як відступниці ісламу їй загрожує смертельна небезпека. Він ніколи не думав, що хтось сприйматиме його серйозно. За трагічною іронією, його убивця Мохаммед Буєрі приписував ван Гогові певні переконання, а саме прихильність до декадентства, яке ісламісти ненавидять.

На суді Буєрі сказав матері ван Гога, що шанує її сина за те, що він не був лицеміром і висловлював власну думку. «Я діяв, спираючись на свою віру, – заявив Буєрі. – Якби це був мій батько чи мій менший брат, то я би вчинив те саме»⁹. Далі він розповів, що його релігія вимагає «відтінати голови всім тим, хто ображає Аллаха та його пророка». Усе голландське суспільство видавалося Буєрі нестерпним, тому що божественний закон ісламу, шаріат, забороняє практику свободи слова.

Голландці не могли зрозуміти, чому їхній громадянин, який отримав усі переваги нідерландського суспільства, зокрема освіту, соціальну допомогу і поблажливе ставлення після свого переступу в юності, захотів знищити Нідерланди. Вони усвідомлювали, що проблема виходить далеко за межі цього окремого випадку, оскільки Буєрі належав до терористичної групи, і радикальний іслам швидко поширювався серед мусульман Нідерландів, які становили 5,5 відсотка населення країни.

Але голландці не здивувалися б, якби знали минуле Буєрі. Після трьох кволіх спроб здобути університетський диплом, Мохаммед Буєрі став учнем радикального імама із Сирії на ім'я Абу Халед¹⁰. Опанувавши річний курс навчання, він став ісламістом-радикалом. Одурманений ідеєю спасіння світу через іслам, він був переконаний, що будь-які жертви на шляху до цієї мети цілковито виправдані. Убивство і самогубство стали його таїнством і шляхом до Бога.

Нинішній радикальний іслам, який уособлює Буєрі, почасти породили західні мислителі й західні університети. За способом мислення, як це не парадоксально, він та сучасний постмодерний атеїзм мають багато спільного.

Саїд Кутб стане нам прикладом. 1954 року цього єгипетського радикала ув'язнив тодішній президент Насер. Саїд Кутб отримав традиційне мусульманське виховання й до десяти років знав напам'ять Коран. Він отримав добру освіту в Каїрському університеті, а наприкінці 1940-х переїхав до Сполучених Штатів, щоб закінчити аспірантуру в педагогічному коледжі штату Колорадо. Моральний занепад, з яким Кутб стикнувся в Америці, перетворив його на радикала. Християни, вважав він, отримали нагоду збудувати Боже суспільство на Заході, але змарнували її. Тому єдиною надією є зруйнувати західну цивілізацію і замінити її ісламом.

Хоча Саїда Кутба брутально катували в тюрмах Насера, між 1954 і 1962 роками він якимось чином спромігся напи-

сати дивовижний ісламський маніфест, який мав назву «В тіні Корану». Копії, які нелегально вивезли з в'язниці та оприлюднили після його смерті, тепер активно поширюють разом з його книгою «Віхи» – всебічним дослідженням Корану, яке переклали і видали в 15 томах. Це настільні книги руху «Братів-мусульман» та радикальних ісламістів у всіх куточках світу.

Саїд Кутб прийняв ідею вищої культури, яку формує воля Бога, або Аллаха. Він закликав мусульманський світ нести всесвітнє спасіння через повсюдне впровадження Божого закону, шариату, і щоб досягнути цієї мети, треба принести в жертву себе. Аллах Кутба – це не Бог любові, Який постраждав, щоб ми могли пізнати Його, а бог абсолютної волі, якого пізнають через послух, що веде до примусу і навіть насильства.

Урешті-решт у 1966 році Насер повісив Кутба. Але чотири роки по тому була видана книга «В тіні Корану». Брат Кутба Мохаммед утік з Єгипту й оселився в Саудівській Аравії, де став професором університету. Один з його найкращих студентів, який увібрав у себе філософію Кутба, був... Осама бен Ладен¹¹.

На прикладі вбивства Тео ван Гога ми бачимо, наскільки постхристиянським став тепер Захід і до яких руйнівних наслідків це призвело. Імігрантів, таких як Аяан Гірсі Алі та марокканський голландець Мохаммед Буєрі, вчать, що Захід завдячує своєю славою атеїзму Просвітництва. І дуже рідко, якщо взагалі колись, згадують про первинну роль християнства. (Аяан Гірсі Алі прийняла ідею, що спасіння походить з Просвітництва; чимало інших, подібних до Буєрі, вважають сучасне чисто секулярне, або, як їм здається, зіпсуте християнське суспільство, нестерпним). Студенти-імігранти на кшталт Буєрі навчаються в західних університетах, які пропагують винищення в культурі останніх залишків християнства. Також цих іноземних студентів переконують, що істини взагалі не іс-

нує, або що вона цілковито має розглядатися залежно від власної культури людини – звісно, коли не йдеться про західний імперіалізм, який західні секуляристи одностайно вважають причиною всіх лих. І тоді виявляється, що комічні порнографи на кшталт ван Гога – це те найкраще, що можемо запропонувати ми. Чи можна вигадати більш самогубну ситуацію?

Нас не повинно дивувати те, що молоді чоловіки на кшталт Буєрі шукають кращих відповідей на життєві запитання, ніж самозаглиблений гедонізм ван Гога.

Єдиним джерелом, що здатне оновити західну культуру, є ортодоксальна віра. Чому? Тому що вона навчає, як Бог може змінити людство, і вірні християни демонструють цю істину знову й знову. Якби я не вірив, що Ісус змінив моє життя і може змінити життя інших, то давно повернувся би до юридичної практики.

Критик Крістофер Гітченс, який називає себе анти-теїстом, – це, безумовно, розумний і захопливий автор. Але його твердження, що всі релігії, і зокрема християнство, мали лише негативний вплив на людську історію, спростовують докази, яких ми тут торкнулися лише побіжно. Ми бачили, як християнство стало в пригоді пізній Римській імперії, коли поганство було неспроможним підпирати римського колоса. Ми бачили, як християнські монастирі діяли, наче закваска, у своїй культурі, сприяючи прогресивним змінам, що поширювалися згодом на все суспільство. Ми бачили, як видатні євангельські християни Британії XVIII і XIX століть допомогли Сполученому Королівству й решті Заходу впоратися з несправедливістю, яку породжувала промислова революція. Щось подібне може статися знову, і в цьому полягає наша надія.

Спільне коріння нинішніх загроз

У цій голландській історії ми бачимо істотні елементи нинішнього зіткнення цивілізацій та його відповідних джерел: Просвітництва, ісламського фашизму і християнства.

Хоча багато хто ухиляється від терміну «ісламський фашизм», ми вже побачили його часткове виправдання в писаннях Саїда Кутба і вбивчому нігілізмі Буері. Нині ворог Заходу – немиролюбний дух, що прагне евангелізувати. Це глибоко радикалізований, екстремістський фашистський рух, який правильно називають ісламським фашизмом. Цей термін, до речі, придумали не сучасні християни чи мешканці Заходу, а французький письменник-марксист Максін Родінсон, який використав це тавро, описуючи іранську революцію 1978 року¹².

Маніакальна ненависть Кутба до Заходу з'явилася під впливом творів Ніцше, Гайдеггера, де Мана та інших європейських інтелектуалів, чиї писання у свій час надихали піднесення нацистської партії Адольфа Гітлера. Також він черпав ідеї з антисемітської літератури, зокрема «Протоколи сіонських мудреців», яка підживлювала його переконання, що юдеїв і християн потрібно знищити.

І найбільший парадокс полягає в тому, що ці німецькі інтелектуали, які проклали шлях для фашистського режиму Гітлера і допомогли Кутбу надати ісламу фашистських рис, сформували також постмодерністську літературну критику і думку Заходу. Головну ідею цих інтелектуалів ми вже обговорювали. Суть її в тому, що всяка філософія – це вираження культури, що її породила. Таку ідею можна розвинути у двох напрямках: (1) що істини не існує, або (2) істину можна пізнати лише через найвищу культуру світу. Перший напрям веде до екзистенціалізму; другий – до фашизму або радикального ісламу. Тож падіння веж-близнюків Всесвітнього торгівельного центру в США було спричинено як загальноприйнятним, так і цілком чужим нам поглядом на життя.

Нацисти 1930-х років хотіли влитися власною ідентичністю до ширшої реальності арійської раси. Вони хотіли очистити своє суспільство від усього, що чужде арійській культурі, і закохалися в смерть як засіб домогтися цього – як і вбивця ван Гога Мохаммед Буері.

Більшість людей на Заході знехтували той факт, що нацизм глибоко вкорінений на Близькому Сході і що він проникає не лише у свідомість небезпечних ісламських радикалів на кшталт Саїда Кутба, а й безпосередньо в сучасну політику Сирії та Іраку. Коли під час Другої світової війни французький уряд упав, режим Віші передав контроль над двома цими країнами нацистам. І партія «Баас», що з'явилася там після війни, зазнала істотного впливу фашистських ідей.

Європа втратила здатність боротися розумом з ворогами розуму, тому що втратила віру, з якої цей розум черпає авторитет. Від її переконання в розсудливості людини не залишилося нічого, крім як пошматованих решток. Але власне розум без віри не може впоратися з нинішнім зіткненням цивілізацій. Саме на цьому наголошував папа Бенедикт у своїй піднесеній промові в Регенсбурзі, яку дуже хибно витлумачила преса. Хоча він справедливо осудив ісламістське насильство, головна ідея промови Бенедикта полягала в незгоді з розділенням розуму й віри, що характерне для секулярного Заходу. «Розум, який не чує голос Бога, – сказав він, – і опускає релігію до рівня субкультури, не здатен брати участь у діалозі культур»¹³.

Проблема ісламу в тому, що це сліпа віра, яка не підтримує розум і сама не спирається на нього. Аллах мусульман – бог чистої волі, чиї вимоги, як твердять закони ісламу, не можуть підпадати під сумнів.

Тож перед нами постає дилема: на Заході розум без віри веде до хаосу; в ісламі віра без розуму веде до тиранії.

І трагедія в тому, що обидві сторони ніколи не знайдуть спільної мови. Останніми словами Тео ван Гога перед смертю були: «Хіба не могли ми просто поговорити?» Очевидно, що ні.

Чи зможе Захід існувати далі?

Багато хто сьогодні запитує: а чи Захід взагалі зможе вижити? Адже секуляризація витворила суспільство, якому бракує надії, щоб відтворювати само себе. Нині рівень народжуваності у Європі становить 1,4 – це значно менше від порогового показника 2,1, який потрібен, щоб зберегти популяцію¹⁴. Тож західна культура робить саме те, що й Рим, коли зародилося християнство: імпортує іммігрантів, які замінять робітників, що не народилися у власних сім'ях. Легко спрогнозувати за допомогою статистичних розрахунків, коли у Європі залишаться самі іммігранти. Якщо Захід вистаїть, то його просто поглине розросле ісламське населення, і він, цілком імовірно, опиниться під владою радикалізму.

Саме тому ортодоксія настільки важлива. Зміцнення й оновлення християнської віри може не тільки стати джерелом радості й сенсу для християн, а й створити бастион розуму і здорового глузду, який здатен протистояти варварству. Невже ми не хочемо, щоб Вестмінстерське абатство і палати Парламенту продовжували стояти навпроти? Чи воліємо радше, щоб веселі жартівники з божественного товариства протистояли злу, яке вони не здатні ані розуміти, ані оцінити, ані тим більше надати від нього захист? Це велика боротьба добра зі злом нашого часу.

Папа Бенедикт проголосив головною місією свого папства розвиток християнських спільнот у Європі, що, як колись ченці, збережуть життя чеснотам Заходу. Настав час, щоб усі християни долучилися до створення «оаз цивілізації», яких так відчайдушно потребує світ. Кількість християн по всьому світу стрімко зростає. Безсумнівно, що Глобальний Південь, а також Китай, Корея та інші східні країни можуть надати доленосну допомогу в цій боротьбі. Але християни Європи й Америки повинні ще раз євангелізувати Захід.

Велика пропозиція

Ми постійно сподіваємося, що нас порятують помірковані мусульманські лідери. І хоча ми дякуємо Богові за них та мільйони мусульман, які бажають жити в мирі, нам потрібно зважати на переконання Аяан Гірсі Алі, що насильство й гніт – невід’ємні риси ісламської віри. На жаль, радикали розвили сильне богослов’я, принаймні зважаючи на те, як його втілюють у життя. Оглядач «Нью-Йорк Таймс» Томас Фрідман запитує вголос: «Де ісламський Мартін Лютер Кінг?» Де відповідальні мусульманські лідери, які зможуть взяти на себе контроль над своїми спільнотами? «Де той, – питає Фрідман, – хто запропонує ісламську стратегію протидії нігілізму, яка засудила би масове вбивство мусульман мусульманами»¹⁵? Сирійський поет Алі Ахмад Саїд нарікає: «Ми, араби, знаходимося у фазі вимирання в тому сенсі, що не маємо творчої присутності у світі».

Єдине джерело, здатне оновити культуру, – це ортодоксальна християнська віра, оскільки вона покладається на мудрість, яка далеко перевершує людську, але яку все ще можна пізнати розумом. Вона незмінно закликає людей до практики чеснот і добродійства, якими керує ця вища мудрість. Богослов Майкл Новак доводить, що саме тому християнство відіграє таку життєво важливу роль у культурі. Усі суспільства переживають те, що Авраам Лінкольн назвав «безшумною артилерією часу»¹⁶, тобто природною інертністю культури, якої вона набуває у міру визрівання. Життя набуває комфорту, і люди стають менш творчими та винахідливими – і, безумовно, менше схильними до пригод. У пізніших поколіннях вони втрачають колишнє завзяття і стають самовдоволеними. Так приходять ентропія та занепад.

Однак серед усіх світоглядів лише ортодоксальне християнство може протистояти цій інертності й через відновлення душ і відродження людей преображати культури. Ми не раз бачили його революційний вплив: від ранніх століть до чернечого руху, від протестантської Реформа-

ції до великого пробудження в Англії та Америці та нині на Глобальному Півдні.

Честертон пояснює, чому християни є рушійною силою змін. У світі є оптимісти й песимісти, – каже він. Оптимісти завжди намагаються вчинити щось добре, тимчасом як песимісти заламують руки у відчаї. Але християнин, як доводить Честертон, єдиний має врівноважений погляд. Він – песиміст, оскільки знає, що цей пропачий світ потребує відновлення, і водночас оптиміст, оскільки впевнений, що Бог всемогутній і має владу над усім, отже будь-що можна виправити. «Ми сказали, – пише Честертон, – що мусимо втішатися цим світом хоча б заради того, щоб його змінити. Тепер ми додаємо, що мусимо втішатися іншим світом (реальним чи уявним), щоб знати, якою має бути ця зміна»¹⁷.

І саме в наш час оновлення як ніколи важливе, тому що сьогодні християнство стикнулося не лише з ворожими впливами в межах західного атеїзму, а й масивною, монолітною силою ісламському фашизму, яка запряглася знищити нас.

Християнство – це релігія, безумовно спрямована на інших, як часто зауважував данський філософ Серен К'єркегор. Уже сам характер переконань, які формує наша ортодоксальна віра, передбачає, що ми не схочемо силоміць нав'язувати їх іншій особі; скоріше ми охоче віддамо своє життя за інших, як робили китайські християни посеред безумств Культурної Революції і що Христос зробив для нас.

Християнство не прагне нав'язувати; воно пропонує. Євангеліє – це велика пропозиція: приходьте на весілля всі до одного – чорні й білі, багаті й бідні, зі Сходу й Заходу, мусульмани, юдеї, християни... Усіх вітають радо, і ніколи не буває надто пізно. Бог не проганяє нікого, жодного чоловіка чи жінки. Через Свого Сина, Ісуса Христа, Отець

приводить нас у Своє Царство. Такою є обітниця, яку він пропонує окремим особам і цілим народам: Царство не їжі й пиття і не військової сили та брязкоту мечів, а Царство праведності, миру і радості довіку у Святому Дусі.

ПРИМІТКИ*

Пролог

1. Rodney Stark, *The Rise of Christianity* (San Francisco: HarperOne, 1997), 160.
2. Stark, *Rise of Christianity*, 89.

Розділ 1.

Повсюди, завжди й усіма

1. Під час реконструкції цієї церкви Кристофер Рен знайшов на її території римські урни для поховання та древні могили християн.
2. Наприклад, оксфордський професор Річард Докінз у своїй редакторській рецензії до книги Кімберлі Бейкера *Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America* (Boston: New Boston Books, 2003) на сайті «Barnes & Noble» (www.bn.com) заявляє: «Права християн – це Талібан Америки».
3. Peter Berkowitz, «The New Atheism», *Wall Street Journal* (16 липня 2007 р.), A13.
4. Майкл Новак надав такий коментар стосовно новомодних антитеїстів: «І все ж у всіх цих книгах відчувається якась оборонна позиція, наче йдеться

не про перемогу, а скоріше про відчай. По всій землі, крім хіба що Західної Європи, релігія перебуває на підйомі. Усі ці автори визнають, що більшість людей (особливо в Америці) з ними не погодяться. Кожен із них змальовує себе людиною, яка плює проти вітру. Складається враження, що всі вони перераховують свої аргументи в підтримку атеїзму в першу чергу для того, щоб переконати самих себе» (журнал *First Things*, червень/липень 2007 р.).

5. Brian Burrell, «So Help Me God: Words of Obedience: Loyalty Oaths and Pledges of Allegiance», *The Words We Live By* (New York: Free Press, 1997). Ці слова президента Ейзенхауера взяті з його звернення у День прапора, 14 червня 1954 р.
6. *BreakPoint WorldView* (27 червня 2007 р.).
7. Michael Weisskopf, «Energized by Pulpit on Passion, the Public Is Calling: «Gospel Grapevine» Displays Strength in Controversy over Military Gay Ban», *Washington Post* (1 лютого 1993 р.).
8. Для ознайомлення з іншими прикладами біблійного невігластва прочитайте книгу Steven Prothero, *Religious Literacy: What Every American Needs to Know and Doesn't* (San Francisco: HarperOne, 2007).

*Для зручності читача в посиланнях на джерела по можливості вказано наявний український переклад. При цьому сторінки наводяться орієнтовно, зважаючи на англійський оригінал. – Прим. ред.

9. Gene Edward Veith, «Stray Pastors: Only Half of America's Ministers Hold to a Biblical Worldview, but Even Many Who Do Aren't Imparting It to Their Congregations», *World Magazine*, vol. 19, no. 5 (7 лютого 2004 р.). Див. на сайті www.worldmag.com.

10. «Наші церкви в повній згоді вчать, що рішення Нікейського собору про єдність Божественної Сутності, а також про Три Іпостасі є правдивим і достойним віри без усяких сумнівів».

Розділ 2.

Бог є

1. Sam Harris, *Letter to a Christian Nation* (New York: Knopf, 2006), с. 52.

2. Прочитовано в книзі Йозефа Ратцингера «Вступ до християнства. Лекції про Апостольський символ віри з новим вступним есеєм» (Львів: Місіонер, 2008), с. 153.

3. Цю ілюстрацію також взято з книги Ратцингера, с. 154.

4. Там само, с. 150–156.

5. Ці слова Фрімена Дайсона прочитовані в статті Мартіна Гарднера «Intelligent Design and Philip Johnson», *Skeptical Inquirer* (21 листопада 1997 р.), с. 197.

6. Stark, *Rise of Christianity*, с. 209–215.

7. Саме такого ж висновку дійшли двоє видатних британських вчених-соціологів, коли вони на початку 1990-х років дослідили розповсюдження євангельського християнства переважно в католицьких південноамериканських країнах, а також напруженості, яку воно створювало. David Martin, *Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America* (Oxford, UK: Blackwell, 1990).

8. Див. Stark, *Rise of Christianity*, 167.

9. Dean H. Hammer, *The God Gene: How Faith Is Hardwired into Our Genes* (New York: Doubleday, 2004). Див. також такі першоджерела: 1. Ian Sample, «God Spot: Researchers See the Light in MRI Study», *The Guardian* (30 серпня 2006 р.); 2. Daniel Goleman, *Social Intelligence: The New Science of Human Relationships* (New York: Bantam, 2006); 3. James Randerson, «Humans 'Hardwired for Religion'», *Guardian Unlimited* (4 вересня 2006 р.); 4. Marc Hauser, *Moral Minds: How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong* (New York: Ecco, 2006).

10. Jim Holt, «Beyond Belief», *New York Times Sunday Book Review* (22 жовтня 2006 р.).

11. Charles Colson, *God and Government* (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2007), с. 79.

Розділ 3.

Він промовляв

1. Факти щодо цієї події, а також слова Сперата взято з перекладу J. A. Robinson, *Acts of the Scillitan Martyrs* в додатку мовою оригіналу до американського видання книги *Ante Nicene Fathers*, ed. Alexander Roberts and James Donaldson (repr. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1955), с. 290–291. Я зробив зворотний переклад, дещо перефразував та відредагував історичний звіт про цей суд.

2. David Aikman, *Jesus in Beijing* (Washington, D.C.: Regnery, 2003), с. 56.

3. Я тут не став згадувати про історію, як підконтрольна державі протестантська організація «Троїстий патріотичний рух», а також Католицька патріотична асоціація за часів «Культурної революції» й самі зазнали гонінь. Ці організації було створено із самого початку приходу до влади

комуністів та відроджено після завершення «Культурної революції» для здійснення контролю над християнськими церквами.

4. Із інтерв'ю, що було взято 29 червня 2007 року в Джонні Лі, співробітника служіння «Open Doors» у США.

5. Обидва тексти були відомі Отцям Церкви, і ті їх відкинули. Приблизно в 180 р.н.е. ІрENEЙ оголосив євангеліє від ЮДИ єрессю.

6. Першим апостолом, який прийняв мученицьку смерть після початку гонінь в Єрусалимі, став Яков, брат Івана. Петро й Павло загинули пізніше, приблизно одночасно в 66–67 р.н.е., коли Нерон почав переслідувати християн у Римі. Апостол та євангеліст Іван прожив довге життя й помер приблизно близько 100 р.н.е.

7. Розбіжностям у чотирьох Євангеліях було приділено достатньо уваги. Отці ранньої Церкви бачили, що автори Євангелій представляли життя Христа в різному хронологічному порядку. Крім того, вони показали вчення Ісуса з різних позицій, орієнтуючись на конкретну цільову аудиторію. Вчителів ранньої Церкви це анітрохи не бентежило. Вони усвідомлювали, що різні перекази розширюють та збагачують наше розуміння життя Христа. До того ж це запобігало однобоких інтерпретацій, характерних для лжевчень тих днів – і наших також.

8. На відміну від широко поширеної думки, будь-яку книгу, що хибно претендувала на авторство будь-кого з апостолів, одразу ж відкидали.

9. Авторитетність Луки почасти зумовлена тим, що він товаришував з Павлом та був знайомий з іншими апостолами.

10. Ще однією перевіркою на авторитетність того чи іншого тексту було так

зване *sensus fidelium*, «відчуття вірних», тобто впевненість віруючих усіх помісних церков щодо відповідності тексту вченню апостолів. Чим ширше той був прийнятий, тим вище було ймовірність його богонатхненності.

11. Норми віросповідання були узагальнені в перших версіях Апостольського віросповідання вже наприкінці I століття. Фактично отець Церкви Тертуліан (155–230 рр.) наполягав на тому, що частково ці норми (апостольську традицію) можна знайти в ранніх версіях Апостольського символу віри.

12. У період служіння Павла віру також доводилося захищати від лжевчень, зокрема від впливу «юдействующих», тобто тих, хто вважав, що потенційні новонавернені перед тим, як повернутися до християнства, мають стати євреями. Були також докети, які вчили, що Христос насправді не прийшов во плоті, а лише зовнішнє виглядав як людина. Цю єресь беззастережно осудили як Павло, так і Іван (див. Колосян 1:19, 2:9; 1 Івана 1:1-3, 4:1-3 і 2 Івана 7.)

13. Думки протестантів і католиків стосовно того, які книги належало включити до складу Старого Завіту, звичайно ж, розділилися. Католики приймають перелік, що ґрунтується на Септуагінті – грецькому перекладі юдейських Писань, який було створено в давньоєгипетському місті Олександрія. Олександрійська Септуагінта містила сім книг, що були відсутні у єврейському Писанні, яким його знали в Єрусалимі: Товіту, Юдити, Мудрості Соломона та Сираха, Варуха, а також 1 і 2 Маккавеїв. Ці розбіжності у єврейських традиціях потім були перейняті християнським світом і стали предметом довгих і невпинних дискусій. Протестанти приймають лише мінімальний юдейський канон, яким користувалися в Єрусалимі.

14. Пол Джонсон (Paul Johnson), промова «A Historian Looks at Jesus», яку

було проголошено в 1986 році в Богословській семінарії Далласа. Видана у вигляді буклета Форуму Вілберфорса.

15. Там само.

16. Карл Генрі (Carl Henry), промова «The Uneasy Conscience Revisited: 1947–1987» на 75-у річницю Богословської семінарії північних баптистів 2 листопада 1987 року.

17. У статті Norman Geisler «Christ: The Theme of the Bible» (Chicago: Moody, 1969), 29, наведені слова Д. Дж. Уайзмана з розділу «Archeological Confirmations of the Old Testament» книги Карла Генрі *Revelation and the Bible* (Grand Rapids, Mich.: Baker, 1958), с. 301–302.

18. Walter C. Kaiser and Duane Garrett (of Gordon-Conwell), *The Archeological Study Bible: An Illustrated Walk through Biblical History and Culture, New International Version* (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 2006).

19. Найстаріший рукопис – папірус під кодовою назвою «P52», який більшість учених датують першою половиною II століття.

20. Christopher Hitchens, «An Atheist Responds», *Washington Post* (14 липня 2007 р.).

21. Пастор Грег Семпротт з Першої Церкви Божої у Веро-Біч, штат Флорида.

Розділ 4. Істина

1. Gabriel Josipovici, *The Book of God: A Response to the Bible* (New Haven: Yale University Press, 1990), с. 29.

2. Доктор Марк Хаузер, професор психології, еволюційної біології та біологічної антропології в Гарварді.

3. David Van Biema, «God vs. Science», *Time* (November 5, 2006).

4. Ці слова Барни процитовані в статті Дейла Басса «Christian Teens? Not Very», *Wall Street Journal* (9 липня 2004 р.).

5. Scott McKnight, «The Future or Fad? A Look at the Emerging Church Movement», *The Covenant Companion* (лютий 2006 р.).

6. Dorothy Sayers, *Creed or Chaos?* (Manchester, N.H.: Sophia Institute, 1974), с. 25.

7. Статтю Діна Вільяма Ферма «Protestant Liberalism Reaffirmed» можна знайти за посиланням <https://www.religion-online.org/article/protestant-liberalism-reaffirmed/>. Вперше вона була опублікована в журналі «Christian Century» (28 квітня 1976 р.), с. 411–416. На момент написання цієї статті доктор Ферм був настоятелем церкви в коледжі Маунт-Холіока, Саут-Хедлі, штат Массачусетс.

8. З інтерв'ю з Кетрін Джеффертс Шорі для журналу *Time* (17 липня 2006 р.).

9. George Barna and Mark Hatch, *Boiling Point: It Only Takes One Degree* (Ventura, Calif.: Regal, 2001), с. 185, 202.

10. Так само як розум без откровення породив владу терору за часів Великої французької революції.

11. Joseph LeConte, «Christianity without Salvation», *Wall Street Journal* (5 травня 2007 р.).

12. Пізніше федеральний суддя Роберт Пратт оголосив ініціативу «В'язничного братства» неконституційною та постановив про закриття програми в штаті Айова. Крім того, «В'язничне братство» мало внести 1,5 мільйона доларів до казни штату за те, що, на думку властей, воно втручалось в роботу світських служб.

Розділ 5. Що пішло не так

1. У Біблії часто згадується про велику картину, частиною якої постає історія людства. Павло нагадує нам: «Адже наша боротьба... з піднебесними духами злоби» (Ефесян 6:12). Коли 72 учні, яким Ісус доручив розповсюджувати Добру Новину, повернулися зі своєї місії, Господь указав на взаємозв'язок їхніх дій із цією космічною війною: «Бачив Я сатану, який, наче блискавка, з неба впав» (Луки 10:18). Об'явлення Івана допомагає нам об'єднати ці фрагменти та інші, зі Старого Завіту, щоб отримати повну картину.

2. «Flight 5191 didn't get updates», Associated Press (July 23, 2007).

3. Theodore Darlymple, *Life at the Bottom* (Chicago: Ivan R. Dee, 2001), 7–8.

4. Samuel Yockelson and Stanton E. Samenow, *The Criminal Personality: A Profile for Change*, vol. 1 (New York: Jason Aronson, 1982), 19–20, 36.

Розділ 6. Вторгнення

1. Зі статистикою можна ознайомитися на сторінці Вікіпедії uk.wikipedia.org/wiki/Операція_«Оверлорд».

2. «English Bishop Calls Christ's Resurrection Conjuring Trick», Associated Press, *St. Louis Post Dispatch* (28 жовтня 1984 р.).

3. Jon D. Levenson, *Resurrection and the Restoration of Israel: The Ultimate Victory of the God of Life* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2006).

4. Charles Colson, *Loving God* (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 1996), 61–70.

Розділ 7. Бог над нами, Бог поруч, Бог усередині

1. Св. Цезарій Арелатський, «Пояснення Символу», як вказано в примітці 47 до §2.1 *Катехизму Католицької Церкви*. (Львів: Місіонер, 2002), с. 62.

2. Звіт про виступ Естеса та факти з його біографії взято зі статті Ребеккі Аллен «Speaker Shares Views on Islam, Christianity» (14 листопада 2005 р.).

3. Там само.

4. Процитовано в статті Стефанії Хілл «Middle Tennessee State U. Student Says Move to Islam Act of Honesty», *Sidelines* (copyright 2004 Sidelines via U-Wire) (15 березня 2004 р.).

5. Процитовано в статті С'юзен Хоган-Албах «Drawn to Islam: Clear Message, Strict Morals Attracting Americans», *The Dallas Morning News*, Lifestyle section (8 листопада 2001 р.).

6. Сайт Асоціації студентів-мусульман Університету Північного Техасу.

7. Історія Ідріс та Нафія Абдур-Рахім йдеться в статті «Keeping Faith — Under Scrutiny; Laurel Muslims More Cautious as Authorities Probe Hijackers' Pasts», *The Washington Post*, Metro section (6 січня 2002 р.), C01.

8. Наступне обговорення частково спирається на книгу Джона Стотта *Christian Basics: An Invitation to Discipleship* (Grand Rapids, Mich.: Baker, 2003).

9. Григорій Ніський, «До Авлаалія про те, що не «три Бога», NPNF 2 V, 331–336. Процитовано в книзі Томаса Одена *Systematic Theology* (Peabody, Mass.: Hendrickson, 2006), 182.

10. John Stott, *Christian Basics*, 49.

11. Як писав Петро: «Його ранами ви оздоровлені» (1 Петра 2:24).

12. Стотт зауважує: «По-перше, в грецькому оригіналі Євангелія від Івана Ісус п'ять разів згадує про Святий Дух, підкреслено вживає займенника «ekeinos», тобто «Він» (Івана 14:26; 15:26; 16:8, 13-14). Це тим більше вражає, що слово чоловічого роду «Він» використовується разом з іменником середнього роду «рнеума», тобто «Дух». Отже, богослов'я перемагає граматику! Святий Дух – це не позбавлений форми вплив, який годі визначити, а жива Особа, не «це», а «Він» (*Christian Basics*, 61).

13. John Stott, *Christian Basics*, 61.

14. Святий Дух також «говорив через пророків» і був джерелом натхнення для авторів як Старого, так і Нового Завіту. Подібно до Сина, «родженого, несотвореного», Дух «від Отця і Сина ісходить» та перебуває у вічних взаєминах із ними.

15. Існує давня розбіжність між католиками та православними стосовно того, як має бути вказано в символі віри: що Святий Дух «від Отця і Сина ісходить», або, як наполягають православні, – лише від Отця. Доповнення «і Сина» (латиною – «filioque») ввійшло у звичай на Заході як додатковий захист від арианства в церкві Іспанії після навернення в християнство готів наприкінці VII століття. Протести православних проти цього розширеного західного варіанта базуються на постановках Єфеського (431 р.) та Халкедонського (451 р.) Вселенських соборів про неприпустимість розширення символу віри. Латинська церква вважала доповнення «і Сина» біблійним, логічним та таким, що не вносить у символ віри ніяких суттєвих змін, однак православна церква з цим не погодилась.

16. Тим, хто бажає вивчити питання Трійці більш глибоко, рекомендую чудову добірку статей *God the Holy Trinity*, ed. Timothy George (Grand Rapids, Mich.: Baker, 2006). Аналогія з веселкою, яку запропонував Григорій Ніський, згадується в одному з есеїв Алістера Макґрата.

17. John Stott, *Christian Basics*, 47.

18. James D. Bratt, ed., *Abraham Kuypers: A Centennial Reader* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1998), 488.

19. Charles Colson and Nancy Pearcey, *How Now Shall We Live?* (Wheaton, Ill.: Tyndale, 1999), 295–298.

20. Із семінарів Тімоті Джорджа «Який нині час?» для лідерів «В'язничного братства» 22–23 жовтня 2005 року.

21. Поет Томас Еліот дав класичний опис одноманітності та швидкоплинності часу у вірші «Любовна пісня Дж. Альфреда Пруфрока»: «Кожна хвилина – час/Для рішення та сумніву, відступлення й муки. / Я знаю їх уже давно, давно їх знаю –/Усі ці ранки, вечори та дні/Життя своє по чайній ложці відміряю».

22. Джордж, «Який нині час?», с. 3.

23. Св. Августин, «Сповідь» (цитата із семінару Тімоті Джорджа).

24. Джордж, «Який нині час?», с. 5.

Розділ 8. Зміна ідентичності

1. Charles Haddon Spurgeon, *Morning and Evening* (Wheaton, Ill.: Crossway, 2003).

2. Elizabeth Raum, *Dietrich Bonhoeffer: Called by God* (New York: Continuum, 2003), 59.

3. Там само, 67–68.
4. Там само, 104–109.
5. Eberhard Bethge, *Dietrich Bonhoeffer: A Biography* (Minneapolis: Fortress, 2000), 656.
6. Там само, *Bonhoeffer*, 204–205.
7. Там само, *Bonhoeffer*, 204.
8. Там само, *Bonhoeffer*, 655.
9. Raum, *Bonhoeffer*, 100.
10. Bethge, *Bonhoeffer*, 275.
11. Raum, *Bonhoeffer*, 135.
12. «Більш за все йому подобалися отці ранньої Церкви, чії писання він відшукував у бібліотеці Тегеля. Вони здавалися йому більш сучасними, ніж реформатори, оскільки їхнє вчення було сформовано в період, коли Церква ще не користувалася привілеями. Їхні етичні конфлікти з нехристиянським оточенням виглядали незрівнянно більш привабливими, ніж проблеми Аугсбургського сейму 1530 року». Bethge, *Bonhoeffer*, 843.
13. Слова Пейна Беста. Bethge, *Bonhoeffer*, 920.
14. Bethge, *Bonhoeffer*, 926–927.
15. Raum, *Bonhoeffer*, 150. Раніше він написав: «Ми можемо молитися, щоб смерть ззовні не прийшла до нас доти, доки ми не будемо підготовлені до цього через внутрішню смерть [для себе заради Христа]. Бо ж наша смерть – це, по правді, лише ворота до досконалої Божої любові». Bethge, *Bonhoeffer*, 661.
16. Bethge, *Bonhoeffer*, 928.
17. Життя Дітріха Бонгеффера ілюструє слова Павла: «Якщо ми померли з Христом, то віримо, що й будемо жити з Ним» (Римляни 6:8).

18. Л. Б. Кауман, *Потоки в степи*, рос. мовою. (Черкаси: Маджуга, 2003), с. 277.

19. Хоча в жертву Христу для здійснення Його намірів може бути принесено будь-яку форму страждань – не лише гоніння. Він закликає нас бути єдиними з Ним усім нашим єством смертних створінь.

20. Л. Б. Кауман, «Потоки в степу», с. 48.

21. Там само, с. 271.

Розділ 9. Примирення

1. Цитується за *Stories of Mercy*, an Exposure International Production (Newmarket, New Zealand) for Prison Fellowship International.

2. «Магабгарата», книга 5 «Удьйога-парва» або «Книга про зусилля», розділ XXXIII. Повний переклад 18 книг українською chtyvo.org.ua/authors/Davniindiiska_kultura/.

3. У Молитві Господній ми благаємо Бога: «Прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим» (Матвій 6:12).

4. Лист Жана Кальвіна до Вільяма Фера (11 травня 1541 року). Див. *Letters of John Calvin*, ed. Jules Bonnet, vol. 1 (Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1859), с. 260.

5. Стаття професора Генрі Драммонда «Some Impressions and Facts», *McClures's Magazine*, vol. 4, no. 1 (December 1894).

6. Abraham Kuiper, *Christianity: A Total World and Life System* (Marlborough, N.H.: Plymouth Rock Foundation, 1996), 110.

7. J. Gresham Machen, *Christianity and Liberalism* (New York: Macmillan, 1923), 52.

8. Цей документ було схвалено Ватиканом та представлено синодам, які зібралися на межі тисячоліть.

9. Francis Schaeffer, *The Mark of the Christian* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1976).

10. Charles Colson, *God and Government*, 415–416.

Розділ 10.

Церква

1. Т. М. Moore, «The Joy of the Whole Earth?» *BreakPoint WorldView* (січень-лютий 2007), 4–5.

2. Апостол Петро радить: «Будьте тверезі, пильнуйте. Ваш ворог – диявол – ходить і ричить, мов лев, шукаючи, кого б поглинути» (1 Петра 5:8). Павло у своїх посланнях описує процедури вирішення суперечок між членами церкви, які ведуть до розділень, та виключення з громади тих, хто не буде дотримуватися дисципліни. Апостол Яків дає нам такі настанови: «Тому визнавайте один перед одним гріхи, моліться один за одного, щоби зцілитися, бо має велику силу ревна молитва праведного» (Якова 5:16).

3. Див. статтю Деніела Хеннінгера «Death of Diversity», *Wall Street Journal* (16 серпня 2007 р.).

4. За рік «В'язничне братство» роздає подарунки від імені батьків, які перебувають у тюрмі, більше ніж півмільйона дітей.

Розділ 11.

Будьте святі – преображайте світ

1. У Нагірній проповіді Ісус явно вказав на вимогу цього універсального закли-

ку до святості: «Тож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний» (Матвія 5:48).

2. Л. Б. Кауман, «Потоки в степах», с. 62.

3. У Другому посланні Петра читаємо: «Усе те, що потрібне для життя і поборності, подарувала нам Його Божа сила... щоби через них ви стали учасниками Божественної природи, уникнувши морального розтління, яке є у світі» (2 Петра 1:3-4).

4. Як сказав Ісус: «Якщо будете зберігати Мої заповіді, то перебуватимете в любові Моїй, так само, як Я, зберігши заповіді Мого Отця, перебуваю в Його любові» (Івана 15:10).

5. Про Божу любов він говорить: «Вона передеє нам, щоби ми змогли зцілитися, і слідує за нами, щоби, коли зцілимось, ми змогли отримати життя. Вона передеє нам, щоби ми змогли бути покликаними, і слідує за нами, щоби ми змогли бути прославлені. Вона передеє нам, щоби ми могли жити благочестиво, і слідує за нами, щоби ми завжди жили з Богом, бо без Нього не можемо робити нічого». Св. Августин, *De natura et gratia*, 31:PL 44, 264.

6. «Якщо ж визнаємо свої гріхи, то Він, вірний і праведний, щоби простити нам гріхи й очистити нас від усякої неправедності» (1 Івана 1:9).

7. Саме так Бог завершує добре діло, яке Він розпочав у нас (Филип'ян 1:6).

8. Ці дослідження програми «InnerChange Freedom Initiative» (IFI) під назвою «Попередня оцінка тюремної програми, яка базується на вірі» було проведено Байроном Джонсоном та Девідом Ларсоном з Університету Пенсильванії. Протягом двох років після звільнення повторні терміни отримали 8 % випускників курсу IFI. Дані за порівняльними групами для IFI та Техасу

взято з дослідження Університету Пенсильванії, а дані по країні – з матеріалів Бюро кримінальної статистики.

9. Garth Lean, *Strangely Warmed* (Wheaton: Tyndale, 1979), 62.

10. Вілберфорс усвідомлював, що культура – значно більш могутня сила, ніж політика. Вона формує «манери» людей, їхнє ставлення до інших. Культура визначає, чиє життя вважається цінним, та якою мірою, і рух, що його очолював Вілберфорс, визнавав це.

11. Стаття Герберга Шлоссберга «Religious Revival and the Transformation of English Sensibilities in the Early Nineteenth Century» (див. www.victorianweb.org/religion/herb3.html). Цю історію наведено в книзі Хью Маклеода *Religion and the People of Western Europe, 1789–1989* (London: Oxford University Press, 1997), 40.

12. Див. www.victorianweb.org/religion/herb3.html.

13. Trevor Yaxley with Carolyn Vanderwal, *William and Catherine: The Legacy of the Booths, Founders of the Salvation Army* (Bloomington, Minn.: Bethany, 2003), 221.

Розділ 12. Святість життя

1. Йоан Павло II, «Evangelium Vitae» (25 березня 1995 року).

2. Один відомий пастор напередодні президентських виборів 2004 року прочитав шість проповідей, переконуючи християн оминати політику та припинити читати нотації щодо сексуальних проблем. Див. статтю Лорі Гудстейн, «Disowning Conservative Politics, Evangelical Pastor Rattles Flock», *New York Times* (30 липня 2006 р.).

3. Evangelicals and Catholics Together, «That They May Have Life», *First Things* (жовтень 2006 р.).

4. Stark, *Rise of Christianity*, 124.

5. Evangelicals and Catholics Together, «That They May Have Life», 9.

6. Stark, *Rise of Christianity*, 124.

7. Там само, 125.

8. Там само, 214.

9. У книзі Буття Бог тричі говорить про те, що створив людей за Своєю (або «Нашою»), що неявно вказує на Трійцю) подобою. Бог хотів, аби ми розуміли, що наша подоба до Нього відрізняє нас від решти живих істот.

10. Michael D. Lemonick and Andrea Dorfman, «What Makes Us Different?», *Time* (1 жовтня 2006 р.).

11. Philip Graham Ryken, *What Is a Christian Worldview? Basics of the Reformed Faith* (Phillipsburg, N.J.: P&R, 2006).

12. Ці слова Іренея цитуються в документі «That They May Have Life» групи «Evangelicals and Catholics Together».

13. Ryken, *What Is a Christian Worldview?*, 21.

14. Жан-Поль Сартр, «Екзистенціалізм – це гуманізм», публічна лекція 1946 року.

15. Christopher Hitchens, *God Is Not Great* (New York: Twelve Books, Hachette Book Group, 2007).

16. March Bloc, *Slavery and Serfdom in the Middle Age* (Berkley: University of California Press, 1975), 30. Цитата з книги Rodney Stark, *Victory of Reason* (New York: Random House, 2005), 30.

17. Stark, *Victory of Reason*, 201.

18. Там само.

19. Слова Робіна Лейн Фокса, процитовано в книзі Старка «Rise of Christianity», 104.

20. Див. http://www.mariancatechist.com/hardon/service_to_souls.html.

21. Конференція католицьких єпископів США «Research Cloning and «Fetus Farming»; The Slippery Slope in Action» (31 серпня 2005 року). Матеріали по цій темі можна знайти на вебсайті Центру біоетики і культури www.cbc-network.org.

22. C. S. Lewis, *The Abolition of Man*, (San Francisco: HarperOne, 2001), 44.

23. Там само, с. 41. «Отже, коли людина переможе природу, род людський опиниться під владою невеликої кількості істот, підвладних уже одним лише імпульсам. Природа зможе відсвяткувати перемогу над людиною. Саме до цього і ні до чого іншого веде кожна наша окрема перемога».

24. «That They May Have Life», *First Things* (жовтень 2006 р.). Більш розлого трактування цих принципів та ідей викладено в книзі Charles Colson and Richard John Neuhaus, *Evangelicals and Catholics Together: Toward a Common Mission* (Dallas: Word, 1995).

Розділ 13.

Чим усе закінчиться

1. Для тих, кого це цікавить, питанню вищої міри покарання присвячено багато матеріалів. Див., наприклад, книгу Денієля Ван Несса *Crime and Its Victims* (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 1986). Варто зазначити, що серед християн існує багато розбіжностей щодо смертної кари. Основні групи та деномінації

стоять на тому, що їй ніколи не варто застосовувати, крім тих випадків, коли невинних людей не можна захистити у ніякий інший спосіб.

2. Див. N. T. Wright, *Simply Christian: Why Christianity Makes Sense* (San Francisco: HarperOne, 2006), 3–15, та Charles Colson with Harold Fickett, *The Good Life* (Wheaton, Ill.: Tyndale, 2005), 247–254.

3. «Не дивуйтеся цьому, бо надходить час, коли всі, хто в могилах, почують Його голос; і вийдуть ті, які робили добро, у воскресіння життя, а ті, які робили зло, – у воскресіння суду» (Івана 5:28-29).

4. Коли Ісус, стикнувшись з намаганням фарисеїв зловити Його на слові, сказав, що на небесах люди не укладають шлюб, Він нічого не згадав про те, що ми не будемо розрізняти індивідуальних рис одне одного та згадувати наші стосунки й особисті історії (Матвія 22:23-31).

5. Англійське слово «cemetery», що означає «кладовище», походить від латинського слова «dormitogru», що вказує на місце, де люди сплять.

6. Francis Fukiyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).

7. Деякі вважають, що термін «Тисячолітнє Царство» описує епоху, в яку ми живемо зараз, тобто вік Церкви. Інші ж переконані, що Церква в основному досягне своїх цілей, сформувавши значно кращий світ перед поверненням Христа. Є й такі (особливо в євангельському середовищі), хто вважає, що Тисячолітнє Царство – це період історії світу, який настане після другого пришествя. Він завершиться останньою битвою, Армагедоном, після чого Бог створить світ наново. Багато євангельських християн вірять, що Церкву буде забрано («підхоплено») з цього світу до того, як у

ньому настане «велика біда» від рук сатани та антихриста.

Розділ 14.

Радість ортодоксії

1. «Nigeria Tops Happiness Survey», *BBC News* (2 жовтня 2003 р.). news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3157570.stm.
2. David Wells, *Mars Hill Audio Journal* (вересень-жовтень 2006 р.).
3. Гілберт Кіт Честертон, *Ортодоксія*, (Львів: Свічадо, 2019, с. 75–77).
4. Там само, 40.
5. Philip Jenkins, «Believing in the Global South», *First Things* (декабрь 2006 р.), 12.

Розділ 15.

Велика пропозиція

1. «Устав» святого Бенедикта – це духовний та практичний poradnik про життя монаха.
2. Stark, *Victory of Reason*, 14.
3. Aikman, *Jesus in Beijing*, 5.
4. Ayaan Hirsi Ali, *Infidel* (New York: Free Press, 2007), xi.
5. Опис убивства Тео ван Гога ґрунтується на книгах *Infidel* Хирси Али та «Вбивство в Амстердамі» Ієна Буруми, а також на статтях у газетах.
6. Ієн Бурума, «Вбивство в Амстердамі», с. 5.
7. Цитата з книги Ієна Буруми «Вбивство в Амстердамі», с. 165.

8. Станом на 21 травня 2007 року.

9. Ієн Бурума, «Вбивство в Амстердамі», с. 189.

10. Також відомий на ім'я Мохаммед Радван Алісса.

11. Див. статтю Пола Бермана «The Philosopher of Islamic Terror», *New York Times* (23 березня 2003 р.), книгу того ж автора *Terror and Liberalism* (New York: Norton, 2004), а також інтерв'ю Бермана для *Mars Hill Audio Journal*, vol. 54 (вересень-жовтень 2003 р.).

12. Roger Scruton, «Islamofascism» op-ed, *Wall Street Journal* (17 серпня 2006 р.).

13. Лекція Папи Римського Бенедикта XVI «Faith, Reason and the University: Memories and Reflections» (12 вересня 2006 р.).

14. Див. статтю «A Tale of Two Bellies: The Remarkable Demographic Difference Between America and Europe», *The Economist* (UK) (14 серпня 2002 р.).

15. Thomas Friedman, «Martin Luther Al-King?», *New York Times* (January 24, 2007).

16. Abraham Lincoln, *Selected Speeches and Writings* (New York: Vintage, 1992), 13–21.

17. Гілберт Кіт Честертон, збірка «Вічна людина» (Львів: Свічадо, 2020), с. 310. Процитований фрагмент – це резюме узагальненої аргументації Честертона в розділах «Парадокси християнства» та «Вічна революція» книги «Ортодоксія».

З УДЯЧНІСТЮ

Коли йдеться про створення якісної книжки, редактори в цьому процесі не менш важливі, ніж автори. Для нас стала неймовірним благословенням допомога старшого віцепрезидента і головного редактора видавництва «Зондерван» Стена Гандрі, а також виконавчого редактора Джона Слоуна. Стен Гандрі – не лише сильний редактор, а ще й чудовий богослов. Він допоміг нам досягти екуменізму, який опирається на істину. Джон Слоун виконував особливо важливу роботу, уважно стежачи за чіткістю висловлення думок, підтримуючи темп і дбаючи про те, щоб книжка легко читалася. Джона цілком можна назвати найкращим редактором у всій книговидавничій галузі. Не те щоб процес цей обходився без мук і страждань: дивитися, як ваші найнатхненніші речення безжально вирізає редактор – це біль, відомий лише авторам; але без цього книги не народжуються. Зрештою старший редактор Боб Гадсон виконав літературне редагування і надав цій книжці приємного фінального блиску. Для мене уособленням золотого стандарту редакційної роботи завжди була Джудіт Маркгам, яка у 1980-х редагувала мої книги «Любити Бога» і «Конфлікт царств». Не думав, що хтось зможе зрівнятися з нею, але зазначені редактори виявилися справжніми майстрами своєї справи (можливо, почасти тому, що вони обоє навчалися у Джудіт).

Під час написання цієї книжки нас вів до богословської чистоти Т. М. Мур, шановний богослов і автор, який

працював зі мною понад двадцять років. Тепер він – декан програми «Центуріони», яка навчає біблійного світогляду людей по всій країні, а також координатор Форуму Вілберфорса. Також я почерпнув чимало з праць Тімоті Джорджа; його настанови й поради за всі ці роки – визнані в посвяті цієї книжки – сформували мене як автора. Останні десять років він відігравав у моєму житті ту роль, яка доти належала Карлу Генрі і Роберту Спраулу, – люблячого і неймовірно обдарованого наставника. Також я особливо вдячний за поради та підтримку своєму дуже здібному пастору, доктору Гейзу Вікеру.

Ми радилися з багатьма фахівцями щодо різних частин цієї книжки – і я заздалегідь прошу вибачення у всіх, чії імена ми оминули. Ми хотіли б висловити подяку всім тим, хто допоміг нам своїми фаховими знаннями: Девіду Ейкману, Дейл Аллісон, Жаннін Брейбон, Полу і Керол Брамсенам, Девіду Карлсону, Брюсу Гордону, доктору Джону Едмунду Гаггаю, Йохену Катцу, Джонні Лі, Тому Одену, Джоелу Пілчеру і Рону Теппі. Також ми особливо хотіли би подякувати команді *www.answering-Islam.org* і реальній особі, чию історію розказано під псевдонімом «Фарід».

Наша глибока подяка Шерріл Ірвін, яка опанувала мистецтво читати мої геть нерозбірливі нотатки. Завдяки їй моє зазвичай безладне диктування перетворюється на дуже приємний текст. Шеррі має не лише велику здібність до праці, а й, завжди будучи гарною ученицею, знаходить чимало тих помилок, яких я не зміг би оминати в іншому разі. Цю чудову порадицю та конструктивного критика годі замінити.

Насамкінець (а насправді – в першу чергу) ми неабияк вдячні своїм сім'ям. Тільки письменники знають, який особливий тягар мусять нести їхні дружини. Я міркую про всі ті ночі, коли виходив з кабінету, глибоко розчарований тим, що ніяк не можу сформулювати абзац чи висловити як слід ідею. Патті завжди була джерелом спокою в моєму

житті (і зазвичай смирення також, коли я занадто хизувався тим, що став видатним автором). Якимось чином ці двадцять або більше моїх книжок не зашкодили нашому подружжю і навіть зробили його міцнішим.

Гарольд хоче подякувати своїй прекрасній і люблячій дружині Карен, а також трьом дітям – Галу, Віллу та Ів. Усі ці десять років Гарольд безперервно писав, а сім'я підтримувала його в цій дуже непростій справі. Ще Гарольд хоче подякувати своїй матері, Мері Франсес Фікетт. Усі вважають, що Гарольд та його сім'я піклуються про неї, але й вона так само сильно піклується про них.

Моя особлива подяка Кім Морленд, моїй давній асистентці в дослідницькій роботі, та Кетрін Клер – одній з дуже здібних редакторок у служінні «В'язничного братства». Літній інтерн Сай Гестра написав особливо корисний реферат про новітніх антитеїстів. Арлін Аєлло, Ненсі Макдонаф і Керол Гелперсон також допомогли в наборі різних частин рукопису. Я вдячний і Лінді Макгро, яка так вправно організовує мене та мій графік, що я маю час писати.

Крім того, я хочу подякувати тим, кому ми надсилали ознайомчі примірники цієї книжки, за їхню критику, оцінку, а в деяких випадках важливі виправлення, як це було під час роботи над декількома попередніми книгами – пишучи разом, ми з Гарольдом Фікеттом втішалися щирою дружбою та чудовою співпрацею.

ВІРА РАЗ НАЗАВЖДИ ПЕРЕДАНА СВЯТИМ

Оскільки ця книжка написана як послідовна розповідь, що переплітається з життєвими історіями та посиланнями на нагальні проблеми сучасності, деяким читачам може бути непросто належно ідентифікувати найважливіші доктрини, які становлять християнську віру. Тому ми зазначили ці доктрини нижче, вказуючи розділи, у яких їх обговорено:

- Бог є – розділ 2
- Він промовляв – розділ 3
- Гріхопадіння /первородний гріх – розділ 5
- Боговтілення – розділ 6
- Хрест і відкупительна смерть Христа – розділ 6
- Тілесне воскресіння – розділ 6
- Природа Бога /Його повновладдя – розділ 7
- Трійця – розділ 7
- Виправдання вірою /навернення – розділ 8
- Прощення і примирення – розділ 9
- Церква – розділ 10
- Освячення /святість – розділ 11
- Цінність людського життя – розділ 12
- Повернення Ісуса й кінець історії – розділ 13

Усі ці доктрини можна знайти в історичних символах віри Церкви і, очевидно, в Писанні. Ось, наприклад, Нікейсько-Царгородський символ віри, історичне визнання віри з кінця IV століття, якого дотримуються в тій чи іншій формі всі голов-

ні християнські течії. У дужках ми вказуємо, який розділ цієї книжки розглядає доктринальне вчення, описане тут:

Вірую (1) в єдиного Бога Отця, Вседержителя,
 творця неба і землі,
 і всього видимого і невидимого (2, 3, 7, 12).
 І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого,
 єдинородного,
 від Отця родженого перед усіма віками.
 Світло від світла,
 Бога істинного від Бога істинного,
 родженого, несотвореного,
 єдиносущного з Отцем (7),
 що через Нього все сталося.
 Він задля нас, людей, і нашого ради спасіння
 зійшов із небес
 і воплотився з Духа Святого (6, 7)
 і Марії Діви (6),
 і став чоловіком (6).
 І був розп'ятий за нас за Понтія Пилата (6, 8),
 і страждав, і був похований.
 І воскрес у третій день згідно з Писанням (6).
 І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця (6, 7).
 І вдруге прийде зі славою судити живих і мертвих (13),
 а Його царству не буде кінця.
 І в Духа Святого, Господа животворящего,
 що від Отця і Сина ісходить (7),
 що з Отцем і Сином рівнопокляняємий
 і рівнославимий (11),
 що говорив через пророків (3).
 В єдину, святу, соборну
 й апостольську Церкву (10, 11).
 Ісповідаю одне хрещення
 на відпущення гріхів (5, 8, 9, 10).
 Очікую воскресіння мертвих
 і життя майбутнього віку (12, 13). Амінь.

Віру, що раз назавжди передана святим, вони віддано зберігали від віку до віку, щоб усяке твердження християнства нині або в будь-який інший вік могло продемонструвати спадкоємність зі стародавнім минулим і теперішніми традиціями віри. Разом з тим богослови й мислителі кожної епохи повинні відтворити давню віру сучасною мовою, як зазначив богослов Ерік Масколл:

Оскільки і спосіб мислення, і конкретні потреби християн відрізняються кожної епохи, на богослова покладено повсякчасний обов'язок пов'язати незмінне Євангеліє із сучасним становищем, щоб християни могли самотужки максимально добре зрозуміти власну віру, і почувалися зручно, визнаючи її, як сучасні чоловіки й жінки*.

Саме цього ми й прагнули досягти у книзі «Віра». Обов'язок серйозних учнів – досліджувати всі подібні твердження у світлі Писання (Дії 17:11), а також доктринальних настанов та власних традицій.

*E. L. Mascall, *The Secularization of Christianity* (New York: Holt Rinehart Winston, 1965), 3–4.

Релігійне видання

Чарльз Колсон
та Гарольд Фікетт

Віра

Переклад *Остан Гладкий*
Редагування та підготовка до друку *Олексій Єфетов*

Підписано до друку 23.12.2022.
Формат 60x90/16. Папір книжковий. Друк офсетний.
Тираж 3000 прим. Умовн. друк. арк 16,3.
Замовлення № 01/01/2023

Видавець *ФОП Єфетов О.В.*, м. Київ
Тел. (044) 599-1929
www.nard.com.ua
E-mail: nard@nard.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1700 від 24.02.2004 р.

Друк: *ФОП Поліщук О.В.*, м. Київ
тел. (044) 592-1349
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2142 від 31.03.2005 р.